

Malíř, Jiří

**Rozpad národní strany a formování stran národně liberálního tábora
(1890–1914)**

In: Malíř, Jiří. *Od spolků k moderním politickým stranám : vývoj politických stran na Moravě v letech 1848-1914*. 1. vyd. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 1996, pp. 91-160

ISBN 8021012730

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122791>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ROZPAD NÁRODNÍ STRANY A FORMOVÁNÍ STRAN NÁRODNĚ LIBERÁLNÍHO TÁBORA 1890–1914

3.1. OBECNÉ SOUVISLOSTI POLITICKÉ DIFERENCIACE 1890–1914

Vnitřní struktura českého politického tábora na Moravě se po třicetiletí existence jediné české strany začala radikálně měnit v 90. letech, kdy v poměrně rychlém sledu došlo ke vzniku několika nových politických stran. Postupné rozšiřování volebního práva, které ve spojení s nacionální a sociální radikalizací vtahovalo do veřejného a politického života stále širší okruh obyvatelstva, dávalo v této době větší prostor pro vyhraněnější politickou artikulaci různorodých skupinových zájmů. Jejich ztotožnění s nejnaléhavějšími dobovými problémy, mezi než kromě národnostní a sociální otázky a postavení a úlohy církve ve společnosti patřil také prohlubující se rozpor mezi městem a venkovem, se stalo na Moravě podobně jako v Čechách motorem politické diference. Odlišné postoje k řešení nacionálních, sociálních, církevněpolitických rozporů a protikladů mezi zájmy městského a venkovského obyvatelstva a křížení těchto určujících stranotvorných aspektů se staly klíčovými pro způsob a výsledek politické diference české společnosti v období 1890–1914.

Vznik nových politických stran na Moravě probíhal na úkor „všenárodní“ národní strany ve třech vlnách, a to na počátku 90. let, v letech kolem Badeniho volební reformy a konečně v souvislosti s volebními reformami moravského zemského sněmu a říšské rady v letech 1905–1907. Už dříve před 1890 se ovšem v lůně národní strany i mimo sféru jejího vlivu vyvíjelo katolické a sociálně demokratické politické hnutí, k jejichž plné politické profilaci a nezávislému uplatnění došlo až v průběhu 90. let, když je od národně liberálního jádra národního hnutí definitivně oddělily právě diametrálně odlišné přístupy k vyhraněným národním, církevně politickým a sociálním otázkám. Ale ani původní jádro národního hnutí politicky reprezentované moravskou národní stranou nezůstalo ušetřeno dalšího štěpení. Na počátku 90. let se na Moravě v souvislosti s nástupem mladočechů v Čechách do čela české politiky při osamostatnění lidové strany, která z moravské národní strany s sebou odvedla také agrární frakci, uskutečnil obdobný proces, jaký se v Čechách odehrál při dlouholetém rozchodu mladočeské strany se staročechy v 70. a 80. letech. Jeho výsledkem na Moravě ovšem nebyl přesun hegemonie z jedné všennárodní strany na druhou, neboť další vlna diference ve druhé polovině 90. let, která byla kromě volební reformy urychlena také zostřením nacionálních třenic po vydání Badeniho

jazykových nařízení, šla už jednoznačně na úkor obou všenárodních stran, národní i lidové. Jejich sblížení po r. 1896 v podobě i později obnovovaných volebních kompromisů, kterými chtěly čelit vzestupu vlivu katolického a sociálně demokratického tábora, mělo za následek osamostatnění krajních křídel obou stran. V případě národní strany se r. 1896 její katolické křídlo definitivně transformovalo v samostatný politický subjekt, v katolickou stranu národní, v případě lidové strany se osamostatněním frakce Mladá Morava a zformováním tzv. moravského pokrokového hnutí od ní odpoutalo její pokrokářské křídlo.

Absolutizace nacionálně prezentovaných sociálních přístupů sociální demokracií po jejím vstupu na kolbiště oficiální politiky urychlila další politické rozrůznění sociálně orientovaných sil z nacionálních a konfesijních pozic, takže primárně nacionálně a katolicky orientované frakce dělnického hnutí se zformovaly v samostatné strany — v národně sociální (1898) a křesťansko-sociální stranu (1899). Tím se bez ohledu na sociální rozvrstvení vedle národně liberálního a sociálně demokratického seskupení vytvořily předpoklady pro rozmach katolického tábora a pro formování národně sociálního tábora.

Třetí vlna diferenciací probíhající pod dojmem reform volebních řádů do moravského zemského sněmu a poslancské sněmovny kolem let 1905–1907 přinesla přeměnu agrárního, pokrokového a živnostenského hnutí, jejichž vztah k původní mateřské lidové straně se začal uvolňovat už dříve, v agrární (1904), pokrokovou (1906/1907) a živnostenskou stranu (1908). Důležitý z hlediska dalšího formování spektra českých politických stran byl především vznik agrární strany, který signalizoval, že přes úlohu, kterou v českém národním hnutí i v procesu hospodářské i společenské inovace český venkov na Moravě hrál, jeho zájmy, a to zdaleka ne jen zájmy hospodářské, si našly vlastní politické vyjádření, odlišné jak od národně liberálního, tak od katolického tábora.¹

Změny ve vnější podobě spektra českých politických stran na Moravě po r. 1907 už nebyly na rozdíl od posunů, k nimž v tomto období došlo ve vnitřní struktuře jednotlivých stran a v jejich postavení ve společnosti i v jejich orientaci na koaliční spojence, zásadní. V podstatě šlo už jen o posuny uvnitř zformovaných politických táborů. Kromě fúze pokrokové a lidové strany v lidovou stranu pokrokovou (1909) vznikla ještě promladočesky orientovaná Bulínova lidová strana na Moravě (1913) a po rozkolu v sociálně demokratických odboch se i zemská organizace sociální demokracie rozštěpila, když se osamostatnila centralistická, vídeňskému vedení věrná, sociálně demokratická strana

1 O „stranotvorné“ úloze rozporů mezi venkovem a městem srov. R. LUFT, Die tschechischen Parteien, Fraktionen und Abgeordneten des österreichischen Reichsrats 1907–1914. Ein Beitrag zur Interdependenz von nationalen, sozialen und ökonomischen Interessen (München) dis. práce v přípravě, s. 66. K váze rolnického hnutí a agrárních stran v českých zemích srov. J. HAVRÁNEK — J. PETRÁŇ, Rolnické hnutí v českých zemích v letech 1775–1918; in: ČSČH 17 (1969) 863–886; H. LEMBERG, Die agrarischen Parteien in den Böhmisches Ländern und in der Tschechoslowakischen Republik; in: Europäische Bauernparteien im 20. Jahrhundert, vyd. H. Gollwitzer (Stuttgart-New York 1977) 323–358.

dělnická v Rakousku (1911), která utvořila protipól většinové autonomistické československé sociálně demokratické straně.

Průběh politické diferenciacie české společnosti na Moravě nebyl proces přímočarý ani jednoduchý. Jeho výsledkem v průběhu let 1890–1914 byl vznik množství stran, které se od sebe navzájem oddělovaly na základě akcentování různých programových požadavků. Přes nejrůznější programové, zájmové, sociální i organizační rozdíly vytvořily postupně systém politických stran, v němž každá strana zaujímala určité místo, které nebylo podmíněno jen uvedenými vnějšími rozdíly, ale složitějšími a hlubšími souvislostmi jejich „sociomorálního“ zakotvení ve společnosti.² To rozdělvalo politické strany bez ohledu na jejich koaliční zájmy a každodenní politiku do táborů vyznačujících se vlastní politickou subkulturou. Nejčlenitějším a zdánlivě také nejrozporuplnějším se jevil tábor národně liberální. Jeho politickými mluvčími byly strany, které vznikaly v ostré opozici proti svým starším předchůdkyním, ať už to byla strana lidová vůči straně národní, nebo později strana pokroková i živnostenská proti straně lidové a Bulínova lidová strana proti straně lidovopokrokové. Jejich souvislost se sociomorálním prostředím, v němž základním faktorem myšlení a jednání byly nacionální přístupy, je přes všechny rozdíly a odlišné koaliční vazby oddělovala od stran ostatních táborů — katolického, agrárního, sociálně demokratického i národně sociálního — v nichž nacionalismus ustupoval ještě jiným prioritám. Vykrytalizování jednotlivých táborů i celého systému českých politických stran však předcházela složitý proces desintegrace původní „všenárodní“ národní strany a složitého vydělování a formování stran z ní vzešlých.

3.2. MORAVSKÁ NÁRODNÍ STRANA 1890–1914

3.2.1. KRIZE NÁRODNÍ STRANY 1890–1896

3.2.1.1. Separace liberální frakce 1890–1893: „Všenárodní“ moravská národní strana vstoupila do pohnutého období politické diferenciacie v 90. letech se silicím vnitřním napětím mezi jednotlivými frakcemi, které politicky zastřežovala. Z dosavadních frakcí národní strany, z nichž na přelomu 80. a 90. let velmi vehementně vystupovalo zvláště rolnické hnutí kolem Selského spolku a Selských listů v Olomouci a Stránského mladočeská opoziční skupina v Brně, žádá sama o sobě nebyla s to prolomit a ohrozit dosavadní politickou garnituru, zvláště když vedení strany ve sporech s liberální frakcí hledalo a nacházelo podporu u katolického křídla. Protože se však nezávislost katolické frakce na vedení strany a její sebevědomý postup po vydání papežské encykliky Lva XIII. „*Rerum novarum*“ z r. 1891 rovněž značně prohloubily, národní strana se v první polovině 90. let stala kolbištěm frakčního boje o ovládnutí strany i celé

2 K pojmu sociomorální prostředí (milieu) viz níže kap. 5.2.1.

české politiky na Moravě. Soužití frakcí pod jednou stranickou střešou se za vystupňování antiklerikální agitace liberálního křídla a za stále zřetelnější politizace katolického hnutí stávalo stále obtížnější. Obavy, že by příliš jednoznačný opoziční nebo separátní postup posílil protilehlé křídlo národní strany, byly také zprvu jednou z příčin, proč jak liberální, tak i katolické křídlo váhalo opustit národní stranu nebo příliš tlačit její vedení ke zdi.

Mladočeská frakce, která po neúspěšných opozičních vystoupeních v polovině 80. let³ směřovala díky houževnatému agitačnímu a sociálně reformnímu působení A. Stránského a jím r. 1889 založených Moravských listů k podchytní nejen opozičně laděné inteligence a živnostnictva, ale i dělnictva⁴ a posléze rolnictva, proto spíše než o opuštění národní strany usilovala o nátlak na její vedení, kterým by dosáhla reformy české politiky zevnitř národní strany. Zásadním krokem v tomto směru bylo propojení Stránského mladočeské skupiny s rolnickým opozičním hnutím a s opoziční skupinou inteligence a živnostnictva soustředěnou kolem kroměřížského listu Velehrad.⁵

Vedení národní strany podcenilo nebezpečí sjednocování opozice na mladočeských základech a řešilo krizi, do níž se po úspěchu mladočechů v zemských volbách v Čechách r. 1889 a vzestupu opozičních nálad na Moravě před zemskými volbami r. 1890 dostalo, pokusem o izolaci mladočesko-rolnické frakce a naopak ústupky katolickému křídlu. Na sjezd důvěrníků národní strany, konaný 12. 6. 1890 v Brně, tak nebyli vědomě pozváni zástupci mladočeské frakce a do předvolebního svolání byly naopak vtěleny požadavky katolického křídla navržené třicetičlennou delegací kněží, které zavazovaly budoucí poslance strany k hájení náboženských zájmů. Tato taktika vedení národní strany byla zprvu úspěšná. Při zemských volbách na konci června 1890, kdy poprvé proti sobě stála dvě česká politická seskupení, prošli jen 3 z 20 navrhovaných kandidátů vznikající lidové strany (J. Pospíšil, O. Pecl, J. N. Heimrich). Staročeské vedení strany nástup opozice odrazilo ve skutečnosti jen díky masivní pomoci katolického křídla a akceptování vzestupu jeho politického vlivu.⁶

Obdobný postup volilo vedení národní strany i při volbách do říšské rady v březnu 1891. Učinilo některé vstřícné předvolební kroky vůči mladočeské opozici — její zástupci byli 22. 11. 1890 přijati do výkonného výboru (J. N. Heim-

3 J. PERNES, Mladočeské hnutí v Brně v letech 1884–1885; in: ČMM 95 (1976) 235–244.

4 J. PERNES, Moravské listy 1889–1893. Příspěvek k dějinám české buržoazní politiky v 2. polovině 19. století; in: ČMorM, vědy společenské 64 (1979) 95–106; TÝŽ, Česká buržoazie a dělnické hnutí na Moravě v 80. letech 19. století; in: ČMM 99 (1980) 19–39.

5 Došlo k němu na rolnickém sjezdu 6.–7. 4. 1890 v Kroměříži, který rozhodl založit na místo úředně rozpuštěného Selského spolku ústřední rolnickou jednotu pro Moravu, a při poradách zástupců všech tří opozičních skupin 20. 4. 1890 v Brně. Srov. J. PERNES, Vznik lidové strany na Moravě v roce 1891; in: ČMM 100 (1981) 272–287; TÝŽ, Časopis Velehrad v Kroměříži a svobodomyšlné hnutí na Moravě v letech 1889–1890; in: Studie Muzea Kroměřížska '79 (Kroměříž 1979) 70–75; V. ŠLESINGER, Z bojů (1947) 10–16.

6 Např. kandidatura A. Pražáka na Boskovicku byla zcela v režii kněží na čele s V. Ševčíkem. Srov. korespondenci A. Pražáka s pozdějším katolickým poslancem V. Ševčíkem; in: MZA, G–60, k. 1.

rich) i do volebního výboru (A. Stránský, E. Čermák, F. Dostál). Nakonec však dal výkonný výbor národní strany opět přednost společnému postupu s katolickou frakcí před ústupky liberální opozici, která za volební loajalitu požadovala akceptování kandidatury A. Stránského a J. Vychodila a příslib vstupu zvolených poslanců do mladočeského klubu na říšské radě. Ta za podporu ostatních staročeských kandidátů prosadila v brněnském a vyškovském venkovském volebním okrese dva pro sebe přijatelné kandidáty.⁷ Národní strana tak jako celek získala všech 10 českých poslaneckých mandátů na Moravě, zatímco mladočeská opozice, která se mezitím na sjezdu 15. 2. 1891 v Olomouci s konečnou platností ustavila v samostatnou lidovou stranu na Moravě, vyšla zcela naprázdno. Stalo se tak ovšem za cenu ústupků vedení strany katolickému křídlu a za cenu definitivního odcizení svobodomyšlnějších voličů národní straně.

3.2.1.2. Moravští staročeši a mladočeši v Čechách: Staročeské vedení národní strany, i když si bylo vědomo nebezpečí mladočesky orientovaného opozičního hnutí na Moravě,⁸ podcenilo jeho integrační možnosti. Jednak spoléhalo na to, že se podaří zamezit ovládnutí opozičního rolnického hnutí Stránského liberálním křídlem. Proto se ustavujícího sjezdu Ústřední rolnické jednoty pro Moravu dne 14. 9. 1890 v Olomouci, i když byl organizován opozicí, účastnila početná delegace staročeských poslanců na čele s J. Žáčkem, kteří usilovali odradit představitele rolnických zájmů od opozičních postojů.⁹ Jednak sázelo na politickou izolaci vznikající lidové strany a využívalo k tomu manévrovacího prostoru, který se pro moravskou národní stranu otevíral díky rozporům mezi zájmy mladočeské politiky ve Vídni a mezi stranickými zájmy jejích stoupenců na Moravě. V Čechách vítězní mladočeši viděli totiž v národní straně na Moravě mnohem důležitějšího politického partnera než v sice oddané, ale „bezmandátové“ moravské lidové straně,¹⁰ a proto i když deset poslanců národní strany vytvořilo na říšské radě svůj vlastní poslanecký klub (zvaný Klub Moravanů nebo Moravský klub), politika vedení národní strany vůči opozičním frakcím se do značné míry odvíjela od eminentního zájmu mladočechů na sblížení s Klubem Moravanů ve vídeňském parlamentě.

Toto zdánlivě stále pevné postavení národní strany, projevující se úspěšným manévrováním Klubu Moravanů na říšské radě a odrážením náporu opozice ve

7 J. Koudela a C. Helcelet. Srov. J. PERNES, Vznik a počátky lidové strany na Moravě 1884–1896 (Brno 1975) dis. práce, 135–136.

8 Srov. Dopis F. A. Šroma A. Pražákovi z 7. 2. 1891; in: F. KAMENÍČEK (ed.), Paměti 2 (1926) 354–355, a dopis téhož A. Pražákovi z 3. 9. 1892; in: MZA, G–60, k. 10; publikován in: J. MALÍŘ (ed.), Materiály ke studiu vývoje české společnosti v letech 1848–1918 (Brno 1986) 161–162.

9 Poslanci se takřka do jednoho stali členy jednoty. F. OBRTEL, Moravští sedláci (1914) 285–286.

10 Z korespondence A. Stránského s E. Englem z počátku r. 1891 (uložené v pozůstalosti E. Engla v LA PNP v Praze) vyplývá, že mladočeši v Čechách hledali zpočátku partnery právě mezi moravskými staročechy a tlačili tak původně mladočeskou opozici na Moravě k loajalnosti k vedení moravské národní strany. Srov. J. MALÍŘ, Vývoj (1985) 26, zvláště pozn. 23 a 24.

veřejném životě na Moravě, však mohli zůstat zachováno jen dotud, dokud se opoziční lidová strana pro mladočeskou stranu nestala zajímavější než národní strana a dokud se nezměnila politická konstelace v říšské radě. Od roku 1892 se moravská národní strana stále více v zemské i říšské politice dostávala do defenzivy. Staročeši ztráceli převahu v řadě spolků na Moravě,¹¹ někteří říšští (I. Seichert, J. Svozil) i zemští poslanci (F. Lízal, J. Vysloužil, J. Tuček) se od národní strany odvrátili a přešli k opozici. Obrovskou ztrátu prestiže pak moravští staročeši utrpěli v důsledku demise ministra A. Pražáka 4. 8. 1892. Mohli sice poté vystupovat o poznání opozičněji, což se ukázalo, když z Klubu Moravanů vzešel 19. 9. 1892 návrh na poradu všech českých poslanců, která se pak uskutečnila, ovšem bez jakýchkoliv závěrů, 1. 11. 1892 v Praze.¹² Doplnňovací volby po A. Pražákovi, který byl jmenován do panské sněmovny, však jednoznačně odhalily krizi národní strany. I když její vedení tehdy zažehnilo pokus katolického křídla o prosazení zcela samostatné kandidatury, nezabránilo, aby mandát po A. Pražákovi nezískal dr. J. Tuček, který se tak stal prvním říšským poslancem zvoleným přímo na kandidátce lidové strany a který vstoupil do mladočeského poslaneckého klubu.¹³

3.2.1.3. *Pokus o reformu strany r. 1893*: Úspěchy lidové strany a samostatný postup katolického křídla vyvolávaly uvnitř národní strany viditelné přeskupování sil a pokusy o její reformu a novou orientaci, která by čelila ztrátě dosavadních politických pozic. Osamostatnění a konsolidace nově založené lidové strany tlačily staročeské vedení stále více do náručí katolického křídla, na druhé straně tento posun vyvolával v život frakci „reformovaných“ soustředěnou kolem hranického starosty a zemského poslance F. Šromoty, která odmítala posílení vlivu klerikálů ve straně a byla nakloněna i dohodě s lidovou stranou. Její jádro tvořili mimobrněňští staročeši J. Ambros, F. Rauscher, E. Pálkovský, S. Lipčík, A. Mikyška ad., vesměs advokáti a místní veličiny moravských měst (Přerova, Uh. Hradiště, M. Ostravy, Holešova, Val. Meziříčí), v pozadí však stál J. Fanderlik.¹⁴ Ke střetu o budoucí orientaci národní strany došlo na sjezdu jejích důvěrníků 4. 6. 1893 v Brně. Při sporech o usnesení sjezdu účastníci nakonec dali před návrhem katolického křídla přednost návrhu „reformovaných“, kteří oproti hledání organizační opory v katolicko-politických jednotách viděli základ organizační reformy strany v budování vlastní sítě okresních spolků a v politice nezávislé na úzce a striktně pojímaných zásadách katolického politického hnutí.¹⁵ V intencích sjezdu pak 29. 6. 1893 došlo k založení Národního

11 Ztratili ji dokonce i v dosavadním středisku strany, v Českém politickém spolku v Brně, ale i ve spolcích, které jako např. spolek v Uh. Hradišti byly dlouholetým působištěm předáků strany (A. Pražáka, F. A. Šroma, J. Fanderlika).

12 J. MALÍŘ, *Vývoj* (1985) 28–29.

13 J. PERNES, *Počátky mladočeského lidového hnutí na Boskovicku v letech 1890–1892*; in: *VVM* 28 (1976) 264–273.

14 R. FISCHER, *Pokroková Morava 1* (1937) 23; J. PERNES, *Vznik* (1975) 186–188.

15 *SJEZD DŮVĚRNÍKŮ NÁRODNÍ STRANY NA MORAVĚ A USTAVUJÍCÍ VALNÁ HROMADA NÁRODNÍHO KLUBU V BRNĚ* (Brno 1893); *Kritické postřehy* srov. in: *Bel-*

klubu v Brně, který se jako spolek s celozemskou působností stal novým základem organizace národní strany a jejích důvěrníků.¹⁶

3.2.1.4. *Sbližení s moravskými mladočechy 1893–1896*: Reforma národní strany přes zvýšenou aktivitu, četné schůze pořádané Národním klubem a intenzivní agitační a publicistickou činnost nepřinesla upevnění jejích pozic na Moravě. Nálady veřejnosti byly stále zřetelnější na straně opozičních sil, což dokumentovaly nejen množící se opoziční schůze lidové strany, ale i neúspěchy národní strany v dalších doplňovacích volbách do zemského sněmu i říšské rady. Když potom pád Taaffeho a nástup nové Windischgrätzovy vlády urychlily přechod Klubu Moravanů do opozice v rámci tzv. slovanské koalice,¹⁷ v níž byli i mladočeši, hledala národní strana cestu z krize stále více ve sbližení s mladočechy, v zemské politice pak v dohodě s lidovou stranou.

Jednání o kompromis mezi oběma moravskými stranami probíhala proto za tiché podpory národní strany svobodomyšlné, i když jejich průběh se v letech 1893–1896 nevyhnul různým peripetiím, způsobeným jak protichůdnými tendencemi uvnitř obou stran, tak i jejich snahou o co nejvýhodnější postavení.¹⁸ O dohodu stála především část národní strany vedená J. Fanderlíkem, který už ve své řeči na schůzi Národního klubu 4. 11. 1893 v Brně vyšel vstříc opozičním náladám,¹⁹ zatímco katolicko-konzervativní křídlo se stavělo ke sbližování s lidovou stranou negativně.²⁰ Propast mezi staročeským vedením a katolickým křídlem se ve druhé třetině 90. let prohloubila do té míry, že zatímco katolické hnutí postupovalo nezávisle na vedení národní strany,²¹ staročeská část strany, zvláště po sjezdu katolíků českého jazyka na přelomu července a srpna 1894 v Brně, agitačně vystupovala prakticky jen proti katolickému křídlu a lidovou stranu nechávala na pokoji. Obdobné rozpory v otázce eventuální dohody obou stran existovaly i uvnitř lidové strany.²²

Toto sbližení národní a lidové strany po fázi tajných jednání říšských poslanců obou stran J. Tučka, J. Žáčka, J. Fanderlika v první polovině roku 1895

crediho zápisky z 5. a 15. 6. 1893 (in: A. OKÁČ ed., Deníky), který schůzi označil za komedii.

16 TAMTÉŽ; MZA, B–26, k. 2493, sign. 272 (Národní klub).

17 Srov. prohlášení J. Fanderlika 23. 11. 1893 v říšské radě; in: A. SRB, Politické dějiny I (1899) 893.

18 J. PERNES, Kompromis českých buržoazních stran na Moravě v roce 1896. Příspěvek k poznání vzájemných vztahů národní strany svobodomyšlné a moravské strany lidové počátkem 90. let 19. století; in: ČSČH 33 (1985) 713–736.

19 J. FANDERLIK, Poslanec Dr. J. Fanderlik o politické situaci (Brno 1893).

20 DRUHÝ ROK ČINNOSTI NÁRODNÍHO KLUBU (Brno 1895) 29; ZPRÁVA NÁRODNÍHO KLUBU V BRNĚ ZA ROK 1895–1896 (Brno 1896) 29, 68.

21 Kritický tón vůči národní straně a odhodlání politicky se osamostatnit jsou patrné ze všech vzpomínek katolických politiků na první polovinu 90. let. Srov. F. M. ŽAMPACH, Dvacet let katolické strany na Moravě (1916); TÝŽ /pod pseudonymem Fr. Rajhradský/, Katolická strana politická na Moravě (1916); TÝŽ, Z dějin československé strany lidové (b. d.); in: MZA, G–297, k. 2, in. č. 42 a 43.

22 Srov. J. MALÍŘ, Vývoj (1985) 30–33.

ve Vídni²³ dospěla tak daleko, že výkonný výbor národní strany 4. 6. 1895 pověřil šestičlennou komisi, aby s lidovci jednala o sloučení obou stran. Zástupci obou stran dospěli potom 4. a 6. 6. 1895 k vymezení zásad fúze, jejichž konečné přijetí bylo podmíněno schválením výkonnými výbory obou stran. Přijetí těchto zásad bylo vlivem dalších doplňovacích voleb a taktizováním obou partnerů odsunuto o několik měsíců, ale vstup čtyř staročeských poslanců do mladočeského klubu 16. 3. 1896 znamenal konečný obrat, i když ne přímo k fúzi, tedy k dlouhodobější těsné spolupráci obou stran. Uzavření volebního kompromisu k zemským volbám bylo 10. 6. 1896 stvrzeno společnou schůzí výkonných výborů obou stran a 12. 7. 1896 i sjezdem lidové strany.²⁴ Obapolná spolupráce se netýkala jen voleb, ale i společného postupu na zemském sněmu a při následujících říšských volbách r. 1897 a 1901.

Volební kompromis národní a lidové strany z r. 1896 jako výraz dlouhodobějších trendů v politické stratifikaci české společnosti na Moravě signalizoval, že dělicí hranice při vnitřní diferenciaci české politiky probíhala především mezi stávajícím národně liberálním a katolickým politickým proudem, zatímco rozpor a rozdíly mezi konzervativními staročechy a liberálnějšími lidovci byly sekundárního rázu. Ukázalo se to už při osamostatňování a profilování všech tří složek české občanské politiky — národní a lidové strany a katolického politického hnutí — v letech 1893–1896.

3.2.2. VNITŘNÍ PROMĚNY NÁRODNÍ STRANY

3.2.2.1. Změny ve vedení strany: Národní strana se v první polovině 90. let v důsledku separace liberálního a posléze katolického křídla vnitřně profilovala z všeobjímajícího politického seskupení v politicky, zájmově i sociálně vyhraněnější politickou stranu. Odklon liberálnější (J. Tuček, V. Šílený) i katolicky orientovaných (V. Ševčík, J. Koudela,) jedinců a skupin od národní strany odstranil dosavadní vnitřní pnutí mezi oběma jejími protichůdnými křídly a zúžil její vnitřní názorové spektrum. Zároveň však uvedl i zbylé staročeské jádro strany k vyhraňování stanovisek k oběma politickým protichůdcům. Konzervativnější ladění představitelů (F. Šrom, A. Mezník, C. Helcelet, F. Weber, O. Pražák) přes uchování určitého odstupu od katolického hnutí dávali před sblížením s mladočechy a lidovou stranou přednost kooperaci s katolickým křídlem, s nímž ho spojoval především nesouhlas s mladočeskou politikou a odpor k liberalismu.²⁵ Naproti tomu křídlo vedené J. Fanderlikem, J. Žáčkem, F. Šromotou, K. Bubelou, J. Rozkošným ad. vidělo záchranu národní strany v udržení společné politické platformy s lidovou stranou, v „utvoření jedné české strany národní

23 Vyjasnilo se; in: LN 3, č. 134 (13. 6. 1895) 1.

24 J. PERNES, Kompromis (1985) 713–736; J. MALÍŘ, Vývoj (1985) 30–36.

25 Srov. vystoupení zástupců katolicko-politických jednot, J. Schneidra a R. Hrdličky, na schůzi Národního klubu 14. 7. 1895; in: DRUHÝ ROK (1895) 37–42.

na Moravě, strany, která by nebyla politickou v užším slova smyslu slova toho, nýbrž všenárodní, obírající se veškerými jevy života národního a starající se účinným způsobem o veškerý stránky života našeho lidu“.²⁶

Naplnění této vize bylo možné jen za cenu rozchodu s katolickým křídlem, které jakékoliv sblížení s mladočechy i lidovci odmítalo, a za předpokladu výměny vedoucí garnitury národní strany. K ní došlo jak přirozeným nástupem mladších politiků (J. Žáček, J. Rozkošný),²⁷ tak výrazným oslabením pozic konzervativnější frakce po rezignaci A. Pražáka na post ministra r. 1892 a po nastoupení opoziční politiky v říšské radě v r. 1893, které bylo provázáno izolací politiků typu A. Mezníka, C. Helcelety.²⁸ Poslední závažný odpůrce liberálnější orientace národní strany, předseda Národního klubu F. Šrom, se pak pod tlakem okolností dobrovolně vzdal vedení strany a v předvečer uzavření volebního kompromisu s lidovci ustoupil dobrovolně do ústraní.²⁹

3.2.2.2. Organizační vývoj: Změna vůdčí garnitury národní strany byla provázána také snahou o zdokonalení organizační struktury strany. Podle návrhu sjezdu důvěrníků 4. 6. 1893 se novou organizační základnou národní strany po Českém politickém spolku v Brně, který r. 1892 přešel do rukou lidovců, stal Národní klub. Měl plnit nejen úlohu organizačního centra staročeských důvěrníků z celé Moravy, ale také volit výkonný výbor strany, který už dříve na počátku 90. let (21. 11. 1890) byl organizačně upevněn jako 15-členné vrcholné grémium strany. V samotném výkonném výboru měla být zastoupena jedna třetina neposlanců a tím posílena jejich úloha.³⁰ Pokus o modernizaci národní strany v 90. letech zůstal ovšem v polovině cesty. I když r. 1894 došlo k rozšíření výkonného výboru o neposlance, vybudovat síť spolků v každém politickém okrese, jak to předpokládal sjezd, se nedařilo. Přestože nechyběly náběhy k budování stranické organizace zdola, zejména v podobě ad hoc zřizovaných výborů důvěrníků v některých volebních okresech,³¹ národní strana zůstávala i nadále honorační stranou opřenu o volnou síť důvěrníků s rozhodujícím vlivem poslanců a bez pevnější hierarchizované organizace a oficiálního programu.³²

3.2.2.3. Zúžení sociální základny a manévrovacího prostoru: Separace opozičních skupin vedla také k zúžení sociální základny národní strany. Lidová strana odvedla z jejích řad hlavně liberálnější rolnictvo, zatímco konzervativ-

26 TAMTÉŽ, 3, srov. též: 5–6, 18–19, 21–37.

27 Po smrti J. Fanderlika r. 1895 a odstoupení F. Šroma 1896 převzal vedení strany J. Žáček.

28 Měli být obětováni už při jednáních s lidovou stranou r. 1893; jejich pozice však byly oslabeny už dříve: A. Mezník nebyl zvolen v zemských volbách r. 1890, J. Koudela a C. Helcelet byli r. 1891 kandidováni a zvoleni jen za podpory katolicko-politických jednot, odmítli proto vstoupit do mladočeského klubu.

29 Dopis F. Šroma O. Pražákovi z 9. 6. 1896; in: MZA, G–61, k. 9; ZPRÁVA NÁRODNÍHO KLUBU (1896) 6–9.

30 J. PERNES, Vznik (1975) 131, 188–189.

31 TAMTÉŽ, 125, 215.

32 Za ten byl v 90. letech považován volební program z r. 1891. Srov. Žáčkovu řeč z 20. 3. 1895; in: ZPRÁVA NÁRODNÍHO KLUBU (1896) 62 an.

nější část rolníků se ve své většině přimykala ke katolickému hnutí, takže staročeům zůstaly od poloviny 90. let věrny jen zbytky majetnějších a politicky etablovaných sedláků, jakým byl např. poslanec J. Kelbl nebo Jan Rozkošný, po zřízení Zemědělské rady markrabství moravského r. 1897 prezident její české sekce a činitel, který v letech 1898–1900 z lidoveckého Selského spolku dočasně učinil nadstranickou stavovskou organizaci.³³ Ve větší míře setrvali v národní straně živnostníci, jejichž mluvčí, předseda ústředního spolku živnostníků moravských Kristian Žáček, byl dlouholetým členem vedení Národního klubu, i část českých podnikatelů, jejichž podnikání už většinou překonalo rámec malovýroby (poslanec K. Bubela).³⁴ Třebaže se národní strana více než dříve opírala o netechnickou inteligenci, v popředí s advokáty, úředníky, profesory středních škol a lékaři,³⁵ v 90. letech přišla o značnou část mladší a společensky méně etablované inteligence a akademické mládeže, neboť jak sebekriticky doznal J. Žáček 14. 7. 1895 na schůzi Národního klubu, „národní strana jsouc totiž plně zaměstnána svou činností ryze politickou, najmě poslancováním, /.../ neměla neb aspoň nenašla času, aby se udržela úplně v souvislosti s inteligencí, mladším pokolením a se zmíněnými vrstvami...“.³⁶ Pozice si však i nadále uchovávala v komunální politice, v níž její představitelé zůstávali starosty významných moravských měst: J. Stancl v Uh. Hradišti, V. Kulp v Kroměříži, J. Wait v Prostějově, F. Tropper v Přerově, J. Galusek v Kyjově ap.³⁷

Samostatným postupem opozice a radikalizací voličstva byly honorační politické praktiky národní strany v 90. letech stále silněji konfrontovány s novými formami masového politického boje. Pokusy čelit agresivní publicistické agitaci a bouřlivým náladám voličských schůzí vlastními agitačními brožurami pro lid, ostřejší opoziční rétorikou veřejných projevů či organizováním schůzí jen pro zvané, aby se „nemuseli s těmi bratry práti“,³⁸ se ukazovaly být jako málo účinné. Úspěšnější byli staročeši tam, kde se, jako v případě národnostně smíšených

33 Od r. 1886 byl zemským a od 1887 říšským poslancem národní strany. Po odchodu F. A. Šroma a J. Koudely z vedení Národního klubu v polovině 90. let zaujal v něm jako jeho místopředseda spolu s J. Žáčkem rozhodující pozice. Řady národní strany opustil až mezi volbami r. 1906 a 1907 a přešel k agrárníkům. J. MÁŠA, Jan Rozkošný 1855–1925 (Brno 1925), F. OBRTEL, Moravští sedláci (1914) 308–310, J. MALÍŘ, Vývoj (1985) 87–90.

34 Z členů výboru Národního klubu v letech 1894–1899 byli K. Žáček velkoobchodník, A. Klíčník optik a mechanik, J. Lehký obchodník s vínem, F. Moravus klenotník a majitel továrny na věžové hodiny, D. Reindl ředitel cukrovaru ve Vranovicích, ing. J. Donát společník elektrotechnické firmy R. Bartelemus v Brně.

35 Z 31 osob, které v letech 1893–1899 prošli jako členové nebo revizoři výborem Národního klubu, bylo 10 advokátů nebo kandidátů advokacie (z toho 8 z Brna), 4 středoškolské profesory a nadučitelé, 2 redaktoři, resp. spisovatelé (všichni z Brna), 1 lékař, dále 8 podnikatelů (2 obchodníci, 2 továrníci, 1 ředitel cukrovaru, 2 inženýři, 1 živnostník), 2 faráři a 4 starostové.

36 ZPRÁVA NÁRODNÍHO KLUBU (1896) 28.

37 TAMTÉŽ, 29–48; ZPRÁVA NÁRODNÍHO KLUBU (1898) 21.

38 Z dopisu O. Pražáka A. Pražákovi z 5. 9. 1893; MZA, G–60, k. 8, citováno dle J. PERNES, Vznik (1975) 194. Srov. též dopis dr. Dvořáka O. Pražákovi z 21. 8. 1895; MZA, G–61, k. 3, v němž radí k účelové radikálnější agitaci: „Promyslete si pane barone k politické situaci řeč hodně opoziční, my tím přetruhneme Tučka, vyrazíme lidovcům zbraň z ruky.“

moravských měst nebo školství, jednalo o jednotný postup českého obyvatelstva proti společnému německému politickému rivalu, nebo tam, kde se ještě plně nemohly uplatnit metody masového politického zápasu. Obecní a městská zastupitelstva, některé národní, hospodářské, osvětové a svépomocné spolky a komunální politika bylo prostředí, kde stále padala na váhu společenská prestiž staročechů a rozsah jejich společenských styků, které mohli nabídnout svým stoupencům při prosazování některých místních či skupinových zájmů.³⁹

K obhájení alespoň části pozic moravské národní strany přispívalo v této době oproti situaci staročechů v Čechách celkové rozložení politických sil jak v říšské, tak zemské politice. Zatímco v říšské radě hrál moravské národní straně do noty zájem mladočechů na získání a připoutání staročeských poslanců z Moravy k mladočeské politické linii, na zemské úrovni těžila národní strana ze slabosti liberálního proudu české politiky na Moravě a jeho řevnivosti s katolickým politickým hnutím.⁴⁰ Osamostatněním katolického hnutí v podobě katolické strany národní v r. 1896 se národní straně prostor pro politické manévrování mezi oběma politickými rivaly ještě více otevřel, na druhé straně jí však další společenská a politická diferenciacie a radikalizace perspektivně stále více znesnadňovaly její snahu udržet se na výsluní české politiky na Moravě. Zcela zjevně se to projevilo až v následujícím desetiletí.

3.2.3. MORAVSKÁ NÁRODNÍ STRANA NA ÚSTUPU 1896–1914

3.2.3.1. O udržení „národní jednoty“: Sblížení říšských poslanců národní strany s mladočeskými poslanci z Čech urychlilo proces rozpadu relativní jednoty české politiky na Moravě a vedlo k přeskupování politických sil. Ztráty způsobené separací katolického křídla a odchodem konzervativních velkostatkářů ze společného klubu národní strany na zemském sněmu, které byly výrazem nesouhlasu s její novou orientací, se národní strana snažila kompenzovat sbližením s lidovou stranou. Těsná kooperace nevylučující dokonce fúzi obou partnerů⁴¹ dávala národní straně šanci stát se v koalici určujícím faktorem. Volební kompromis obou stran k zemským volbám r. 1896 a říšským r. 1897⁴² potvrdil tento předpoklad jen částečně. Národní strana na základě společné kandidátní listiny

39 Kromě prestižního postavení A. Pražáka jako ministra, staročestí předáci (F. A. Šrom a J. Fanderlík a po nich r. 1896 J. Žáček) drželi po celá 90. léta i po odstoupení Pražáka 1–2 místa předsedících moravského zemského výboru.

40 Srov. konfušní názory staročechů na liberalismus a konzervativismus; in: DRUHÝ ROK (1895) 29–30, 40–1; ZPRÁVA NÁRODNÍHO KLUBU (1896) 20, 73–76. Především názorovou nesourodost a tím i slabost vyčítal národní straně i E. Belcredi: „Ein Gemisch von politisch konservativen und radikalem Monarchisten und Republikanern, gläubigen Christen und Atheisten fand sich darin zusammen.“ Prememoria Belcrediho z 5. 6. 1892; in: A. OKÁČ (ed.), Deníky.

41 Ještě 30. 1. a znovu 18. 3. 1896 se výkonný výbor národní strany vyslovil velkou většinou pro spojení s lidovou stranou: MZA, B–26, k. 2205A, pr. 534/1.2.1896 a pr. 1142/18.3.1896.

42 MZA B–26, k. 2205A, pr. 800, 858, 1116; ZPRÁVA NÁRODNÍHO KLUBU (1896, 1898).

získala z celkem 35 českých mandátů jen 13 oproti 18 mandátům lidové strany, a musela se tak o vedení české politiky na Moravě v následujících letech stále více dělit s lidovou stranou.⁴³ Přesto se její ústup z vůdčích pozic značně zpomalil a její představitelé si i v následujících letech na rozdíl od staročechů v Čechách zachovali podstatný vliv na některé oblasti zemské politiky.

Národní strana se orientací na spolupráci s lidovou stranou, která se nemezila jen na volby, nevzdávala svého základního postulátu — jednoty české politiky. Její úsilí, „aby všichni poslancové českého lidu na Moravě na sněmu bez rozdílu odstínů všelikých vytvořili společný klub za účelem jednotného hájení společných zájmův národních,“⁴⁴ bylo přes počáteční odpor lidové strany korunováno úspěchem, neboť do společného poslaneckého klubu lidových a národních poslanců byli 9. 1. 1898 přijati i 4 poslanci národně katoličtí. Při konstelaci sil uvnitř společného poslaneckého klubu všech tří českých stran, v němž staročeši tvořili jazýček na vahách mezi jeho liberální a katolickou částí,⁴⁵ se jim až do r. 1902 dařilo hrozbou německé majority a vhodným manévrováním kontrolovat a do značné míry i ovlivňovat celkovou českou politickou linii na Moravě.

Navenek se tento vliv projevil i tím, že staročeši po smrti lidovce J. Tučka, který byl spolu se staročechem J. Žáčkem r. 1896 zvolen za jednoho ze dvou českých předsedících zemského výboru, obsadili obě místa. České zájmy tak byly v moravském zemském výboru zastupovány až do voleb r. 1906 právě jen představiteli národní strany,⁴⁶ která volbou J. Žáčka za předsedu klubu českých poslanců na zemském sněmu (1900), za 2. místopředsedu poslanecké sněmovny říšské rady (1901) a jeho jmenováním za 1. náměstka moravského hejtmána (1902) získala zastoupení i v dalších špičkových funkcích jak na zemské, tak i říšské úrovni.⁴⁷

Pozice národní strany jako zprostředkující síly mezi stále více se rozestupujícím českým liberálním a katolickým táborem byla posilována i probíhajícími jednáními o česko-německý národnostní smír na Moravě. Nešlo jen o to, že v permanentním vyrovnávacím výboru, který byl na zemském sněmu zvolen z velkostatkářských, českých a německých poslanců dne 21. 1. 1898, hráli zastupci národní strany významnou úlohu respektovanou i moravskými Němci, ale

43 Obdobně i v říšských volbách získala 5 a lidová strana 10 z 18 českých mandátů.

44 Rezoluce z valné hromady schůze Národního klubu z 29. 11. 1896 je in: ZPRÁVA NÁRODNÍHO KLUBU (1898) 64–65. Zde též politování nad osamostatněním katolické strany národní.

45 Po volbě národního katolíka A. C. Stojana za zeměděleho J. Tučka r. 1900 ztratili lidovci nadpoloviční většinu v klubu, která ani předtím při různých hlasováních nebyla jistá.

46 Za druhého českého předsedícího byl po J. Tučkovi s pomocí katolíků zvolen r. 1901 staroček J. Rozkošný /srov. Z. WEISSOVÁ, Personální složení (1981) 95/. Tato situace se opakovala i při volbě předsedících v r. 1902, kdy byl hlasy staročechů a katolíků zvolen znovu J. Žáček a J. Rozkošný /V. ŠLESINGER, Z bojů (1947) 47, 56/.

47 ZPRÁVA NÁRODNÍHO KLUBU (1903) 13; ALMANACH ČESKOSLOVENSKÝCH PRÁVNÍKŮ (1930) 520–521.

že jednotný postup, jehož nutnost staročesi stále zdůrazňovali, byl pro prosazení českých požadavků nezbytný.⁴⁸

3.2.3.2. *V éře rozšiřování volebního práva (1902–1907):* Integroční úloha národní strany ovšem byla za prohlubující se politické diferenciaci stále obtížnější. Po zemských volbách 1902, po nichž zůstalo rozložení sil mezi českými stranami v podstatě nezměněno,⁴⁹ se přes úsilí staročechů nepodařilo obnovit společný poslanecký klub, ale pouze společnou parlamentární komisi tří jinak samostatných poslaneckých klubů.⁵⁰ Navíc otázka poměru k lidové a katolické straně národní posilovala uvnitř národní strany protichůdné tendence a vnášela nedůvěru mezi její dva nejvýznamnější představitele, J. Žáčka a O. Pražáka.⁵¹

Nejistota národní strany a její vnitřní tense byly zvyšovány i naléhavostí demokratizace volebních řádů, kterou národní strana z národních důvodů principiálně podporovala, která ale zvyšovala brizantnost jak otázky jejího postoje k radikální volební reformě v podobě zavedení všeobecného a rovného hlasovacího práva, tak i otázky její celkové orientace v období nástupu masových stran.

Národní strana se tvářila v tvář nové situaci vytvořené volebními reformami do moravského zemského sněmu a říšské rady pokusila na sjezdu svých důvěrníků svolaném po 13 letech na 20. 5. 1906 do Brna o svou modernizaci. Za účasti všech významných činitelů strany (J. Žáček, O. Pražák, F. Šromota, M. Ursíny, J. Kelbl, V. Kulp, J. Stancl, F. Müller, J. Donát, J. Sedláček, F. Beneš, K. Bubela st.) přijala vůbec svůj první ucelený oficiální program strany, nový organizační řád a základní politickou linii strany.⁵² Tato opatření v situaci, kdy nový program charakterizoval národní stranu jako „stranu soustředění“ a nedovedl nabídnout víc než povšechné národně osvětové postuláty, kdy nový organizační řád setrval u systému důvěrníků jmenovaných výkonným výborem, v podmínkách masového boje o voliče už nedostačujícího, a kdy návrh předložený sjezdu M. Ursínym, aby strana bezvýhradně podpořila princip všeobecného hlasovacího práva, byl zásahem odpůrců tohoto principu (O. Pražákem) změněn

48 Ze 7 českých členů výboru byli 3 z národní strany (J. Žáček, O. Pražák, J. Svozil) a 2 z nich (J. Žáček a O. Pražák) byli referenty z celkem pěti hlavních referentů celého výboru. A. SKENE, *Der Ausgleich in Mähren 1905* (Wien 1910) 20–21; J. ŽÁČEK, *O volební opravě moravské* (Brno 1905); A. SRB, *Politické dějiny 2* (1901) 396–404.

49 Mírný vzestup zaznamenali katolíci (7 mandátů), kteří by se v případném společném klubu se staročechy (11) početně vyrovnali lidovcům (18).

50 ZPRÁVA NÁRODNÍHO KLUBU (1903) 12–16, 29–31.

51 Srov. dopis s nečitelným podpisem O. Pražákovi ze 17. 6. 1904 /in: MZA, G–61, k. 10/, dopis F. Šromoty O. Pražákovi ze 27. 1. 1903, v němž hrozil, že pro proklerikální orientaci Moravské orlice bude raději psát do Lidových novin /in: MZA, G–61, k. 9/, dopis T. Cejnka O. Pražákovi ze 28. 2. 1902, který vyjadřoval potěšení nad volebním vítězstvím klerikála J. Koudely /in: MZA, G–61, k. 2/.

52 VALNÝ SJEZD DŮVĚRNÍKŮ NÁRODNÍ STRANY NA MORAVĚ DNE 20. KVĚTNA 1906 (Brno 1906); MZA, B–13, k. 373, čj. 3775/1906; PROGRAM NÁRODNÍ STRANY NA MORAVĚ A REZOLUCE JEJÍHO SJEZDU (Brno 1906). Návrh programu přednesli M. Ursíny a F. Kameníček podle vzoru programu staročechů z Čech. Srov. PROGRAM NÁRODNÍ STRANY (Praha 1905); tzv. Důvěrnický řád Národního klubu v Brně in: MZA, G–61, k. 21, 1906.

a obdržel mnohem mírnější a obojakou podobu,⁵³ nemohla z národní strany učinit stranu dostatečně konkurenceschopnou se stranami budovanými systematicky na masovém základě.

Zemské volby, v nichž se ze 73 českých poslanců prosadilo celkem 7 staročeských kandidátů — 5 v městské kurii (J. Žáček, O. Pražák, K. Bubela, F. Šromota, V. Kulp) a 2 ve venkovské (J. Kelbl, J. Rozkošný),⁵⁴ naznačily, že na sjezdu národní strany prezentovaný úmysl „zprostředkovat mezi stranami“ byl v realitě volebního zápasu i přes staročechy svolané předvolební porady zástupců všech českých stran zúžen na vzájemnou podporu národní strany a stran katolických.⁵⁵

Angažovanost staročechů v jednáních o česko-německé vyrovnání na Moravě i v jednáních o volební reformě do říšské rady⁵⁶ udržovala ještě v polovině prvního desetiletí národní stranu v jedné frontě s obránci moravského vyrovnání z řad lidové a národně katolické strany, kteří museli čelit kritice radikálnějších pokrokářů a národních sociálů. Ve volebních bojích let 1906 a 1907 však byla stále více nucena reagovat na nástup nových opozičních stran a ustupovat od své zastřešující integrační role ve prospěch příklonu ke konzervativnímu bloku, který se formoval jako pendant k silám liberálně a sociálně demokratickým.⁵⁷

Pro národní stranu tak bylo stále obtížnější nejen prosadit ideu soustředění českých stran, ale vůbec udržet možnost vlivněji zasahovat do českých politických záležitostí. Do určité míry se jim to i přes zřetelné rozestoupení českých stran do dvou bloků dařilo díky manévrování mezi na jedné straně lidovci, pokrokáři a sociálními demokraty a na druhé straně katolíky a částí agrárníků, které jim vyneslo setrvání v některých významných pozicích. J. Žáček byl s pomocí agrárníků 28. 12. 1906 zvolen předsedou české kurie a zůstal i nadále náměstkem hejtmana.⁵⁸ Národní strana mohla při tomto manévrování těžít z všeobecné nejistoty a obav dosavadních stran před nevypočitatelnými důsledky říšských voleb konaných poprvé na základě všeobecného volebního práva.⁵⁹ Četné pora-

53 Předkladatel M. Ursíny se vzdal referátu o programu, protože zásahem O. Pražáka byl 3. paragraf o volební reformě omezen na krotký požadavek „rozšíření práva volebního na vrstvy nejširší“. Podobně dopadly i návrhy na podporu dělnických (národně sociálních) kandidátů v páté kurii. Srov. MZA, B-13, k. 373, čj. 3775/1906.

54 MO 44, č. 274 (1. 12. 1906) č. 274, 1.

55 Dopis T. Šilíngra O. Pražákovi; in: MZA, G-61, 27. 11. 1906. J. Žáček svolal několik porad českých stran o společném postupu při volbách, ale porady z 11. 5. 1906, 15. 9. 1906 a 1. 10. 1906 skončily bez valného úspěchu. MO 44, č. 108 (12. 5. 1906) 1; J. MALÍŘ, Pokrokové hnutí na Moravě 2. Vznik a vývoj moravské pokrokové strany; in: SPFFBU C 25/26 (1978/1979) 105; V. ŠLESINGER, Z bojů (1947) 71.

56 J. ŽÁČEK, O volební opravě (1905) 9–10; Žáček byl velmi angažován i v poradách o volební reformě do říšské rady, porady českých poslanců se konaly v jeho sněmovní kanceláři: MO 44, č. 25 (1. 2. 1906) 1.

57 Hlasy pro spojení s katolickou stranou národní srov. v dopise J. Ambrose O. Pražákovi z 14. 3. 1906; in: MZA, G-61, k. 21.

58 MO 45, č. 1 (1. 1. 1907) 1; MO 45, č. 3 (3. 1. 1907) 1; J. MALÍŘ, Vývoj (1985) 138; V. ŠLESINGER, Z bojů (1947) 72.

59 Lidovci i pokrokáři přes všechny výhrady ke staročechům se vzdali kandidatury R. Fischera ve

dy zástupců českých stran, iniciované právě staročechy, sice nevedly k všeobecné dohodě o společném postupu při volbách, průběh samotných voleb, v nichž se v druhém kole voleb proti sociálně demokratickým kandidátům semkly všechny ostatní strany, však částečně naplnil představy staročeků, i když v říšských volbách r. 1907 z 30 českých poslanců vítězně vyšli jen 3 staročeši: J. Žáček, O. Pražák a V. Kulp.⁶⁰

3.2.3.3. *Generálové bez vojska: národní strana 1907–1914*: Výsledky voleb 1906 a 1907 a jejich důsledky ovšem zásadně zhoršily postavení národní strany. Nešlo ani tak o její organizační slabost a nepočtené zastoupení v zemském a říšském parlamentě, které se po přechodech některých poslanců do jiných stran a po volbách 1911 a 1913 ještě více minimalizovalo,⁶¹ ale hlavně o to, že hluboká politická diferenciacie a zájmové pojmání politiky podkopaly samotné principy, na nichž národní strana jako „strana všenárodní“ dosud stavěla svou existenci a svou politickou strategii. Nemožnost udržet jednotu české politiky a těžit ze zprostředkující role mezi stranami nutila v následujícím období 1907–1914 národní stranu, aby stále více spoléhala na koaliční blokovou politiku.

Zatímco se na říšské úrovni ztotožnila s mladočeskou pozitivní politikou,⁶² na zemském sněmu se orientovala na konzervativně katolický blok. Koalice staročeků s katolickými a agrárními poslanci po r. 1906, která na jaře 1908 vyvolala opoziční protiakce a obstrukci poslanců českých opozičních stran, lidové, pokrokové i sociálně demokratické, prohloubila propast, která dělila staročechy od sociálních demokratů i pokrokářů, ale i od dřívějšího spojence lidové strany.⁶³

Spor mezi oběma bloky, který měl také nezanedbatelnou osobní polohu spočívající v fevnivosti a soupeření J. Žáčka a A. Stránského o politické vůdcovství mezi moravskými Čechy, svědčil o tom, že obě dřívější „všenárodní strany“ hledaly východisko z krize v diametrálně odlišné orientaci. Zatímco Stránského lidová strana sázela na radikalizaci, která jí měla udržet vliv na širší vrstvy obyvatel, národní strana se pokoušela zabránit pádu umírněnou zprostředkovací politikou, jež jejím představitelům otevírala dveře do vrcholných funkcí v zemské i státní správě. Prestiž, kterou tím získávala, byla po Žáčkově jmenování ministrem pro české záležitosti v Bienerthově vládě v listopadu 1908

prospěch zkušeného vůdce národní strany J. Žáčka.

60 Kandidátní listinu a zprávu o volební dohodě viz: MO 45, č. 104 (5. 5. 1907) I; MO 45, č. 114 (18. 5. 1907); výsledky voleb viz: MO 45, č. 119 (25. 5. 1907) I.

61 Po zemských volbách 1906 odešel do agrární strany dlouholetý staročeský poslanec J. Rozkošný. Ve volbách r. 1911 namísto dřívějších tří říšských mandátů nezískala žádný a v zemských volbách r. 1913 namísto sedmi jen dva mandáty.

62 J. Žáček a O. Pražák se účastnili některých schůzí výkonného výboru národní strany svobodomyšlné a porad v Praze, např. 2. 1. 1906 a 5. 6. 1907. Srov. MO 44, č. 2 (4. 1. 1906) I.

63 Hnutí pro imkompabilitu mandátů a jiných funkcí mělo zahrocený osten proti J. Žáčkoví, který zastával četné funkce. Bylo také výrazem osobních bojů mezi A. Stránským a J. Žáčkem. Srov. ZLODUCH MORAVY DR. ADOLF STRÁNSKÝ (Brno 1908); J. ŽÁČEK, Voláme Vás před soud rozumných Čechů (Brno 1908); J. MALÍŘ, Vývoj (1985) 147–149.

oslabována soustředěnými kampaněmi opozičních stran.⁶⁴ Nemohla tak zabránit celkovému ústupu národní strany z popředí české politiky na Moravě. Po rezignaci J. Žáčka na předsednictví v české kurii zemského sněmu, na místopředsedícího zemského výboru a náměstka hejtmána udržela národní strana dočasně jen místo předsedy české kurie.⁶⁵

Defenzíva národní strany se prohloubila ještě více, když konzervativní blok utvořený staročechy, katolíky a agrárníky se po vnitrostranických posunech v agrární straně rozpadl a staročeši a katolíci byli odsouzeni stát se opoziční menšinou. Zformování bloku pokrokových stran při říšských volbách 1911 ztlačilo staročechy spolu s katolíky do izolace, z níž ji nedokázaly vymanit ani pokusy J. Žáčka a F. Šromoty o odpoutání Stránského lidové strany pokrokové a Staňkovy agrární strany od volební kooperace se sociálními demokraty,⁶⁶ ani získání národně sociální strany pro volební kompromis⁶⁷ a ani volební podpora staročeských kandidátů živnostenským volebním výborem.⁶⁸ V užších volbách narazilo všech 5 staročeských kandidátů, vedených zároveň i na kandidátní listině katolíků, na jednotný postup sociálních demokratů a lidové strany pokrokové. Národní strana tak zůstala po dlouhých desetiletích poprvé bez zastoupení v říšské radě.⁶⁹ Celkový ústup národní strany ze scény moravské politiky se projevil i v zemských volbách 1913, v nichž uspěli jako samostatní kandidáti jen J. Žáček a O. Pražák. Před izolací je nezachránil ani klub nezávislých poslanců, v němž zasedli spolu s mladočechem H. Bulínem a národním sociálem A. Konečným. Při přípravě tajné česko-německé dohody na moravském zemském sněmu z února 1914, která představovala jakýsi „druhý moravský pakt“, zůstali staročeši zcela mimo hru, neboť „dohoda sama byla dílem všech stran, vyjma klub dr. Žáčka“.⁷⁰

3.2.3.4. Místo národní strany mezi českými stranami na Moravě: Moravská národní strana se udržela v popředí české politiky na Moravě ještě dlouho po porážce staročechů v Čechách. Bylo tomu tak nejen díky specifickému rozložení národních a politických sil na Moravě, které přálo integrační politice staročechů, ale také díky silným pozicím několika osobností národní strany ve veřejném

64 K vystupňování útoků na Žáčka pro údajné provládní kroky, které inicioval Stránský, došlo v letech 1909–1910. V. ŠLESINGER, Z bojů (1947) 98–99; MO 47, č. 150 (7. 7. 1909) 2.

65 Předsedou české kurie se stal r. 1910 F. Šromota, který však r. 1912 zemřel. Předsedícím zemského výboru se po Žáčkovi v r. 1909 stal konzervativní agrárník J. Starošík a náměstkem hejtmána národní katolík M. Hruban.

66 MO 49, č. 118 (24. 5. 1911) 1.

67 Před volbami došlo po návštěvě K. Švihy u J. Žáčka pod heslem „proti teroru Lidových novin“ k dohodě o volebním kompromisu mezi národní stranou a moravskými národními sociály. Staročeši pak dopomohli v Brně k vítězství národního sociála A. Konečného. MZA, G–61, k. 19 (Materiály k volbám I) 19. 6. 1911.

68 Živnostenský volební výbor vystupoval pro kandidaturu O. Pražáka s oběžníky „Ctěný pane kolego!“ a „Vaše Blahorodí!“, in: MZA, G–297, k. 38, čj. 116.

69 Prohrála i doplňovací volby po zemřelém lidovci V. Šíleném v září 1911.

70 Blíže viz kap. o Bulínově lidové straně; citát z dopisu A. Stránského zemskému výboru z 7. 3. 1914; in: MZA, G–77, k. 56, in. č. 67–68.

a politickém životě, které částečně kompenzovaly její nepočtenost a vážaly určitý počet voličů.⁷¹ Kromě zmíněné klíčové pozice J. Žáčka v politice na zemské i říšské úrovni, korunované jeho jmenováním za člena panské sněmovny (1912), stavěla národní strana v období 1896–1914 také na špičkových pozicích, které si jednotliví staročeští předáci udržovali v nejrůznějších národních korporacích, jako byl Český čtenářský spolek v Brně (O. Pražák), moravský odbor České národní rady (O. Pražák, M. Ursíny), Družstvo Národního divadla (O. Pražák), a také v samosprávě,⁷² na české technice v Brně (M. Ursíny) i v hospodářských korporacích (O. Pražák byl předsedou moravské akciové tiskárny, členem ředitelství moravské hypoteční banky) a v podnikatelských a živnostenských kruzích (V. Kulp, K. Bubela) i v části rolnictva (J. Kelbl, F. Beneš). Ale ani tradiční pozice silných osobností nemohly v době rozšíření volebního práva čelit nástupu masových politických stran a zabránit ústupu národní strany do politické bezvýznamnosti.

I když se to národní straně dařilo stále obtížněji, nikdy nerezignovala na to být stranou „všenárodní“. Stále užší okruh stoupců, kteří se rekrutovali hlavně ze středních a lépe situovaných a společensky etablovaných vrstev městského obyvatelstva, stavěl národní stranu jako liberálně konzervativní sílu mezi lidovou stranu pokrokovou a katolickou stranu národní. Jejím stoupcům neimponoval ani politický radikalismus a méně vybíravé metody politického boje lidovců, ani konfesionální a na nižší vrstvy venkova i měst zaměřená politika katolických stran. Přes silné inklinování ke konzervativně katolickému politickému táboru národní strana po politickém osamostatnění a etablování katolického proudu patřila svým sociomorálním milieu jednoznačně do národně liberálního tábora. Od Stránského lidové strany staročechy kromě osobní řevnivosti odděloval především její radikalismus a Stránského nadbíhání nejprve pokrokařům a poléze i sociálním demokratům, v němž staročeši spatřovali oslabení české politiky jak ve smyslu národním, tak přes všechnu „všenárodní“ rétoriku i ve smyslu zájmovém. Tyto postoje ji přibližovaly k umírněnému křídlu lidové strany pokrokové a po jeho konstituování ve stranu k této Bulínově lidové straně.

3.3. LIDOVÁ STRANA NA MORAVĚ 1891–1914

3.3.1. OPOŽDĚNÝ NÁSTUP ČESKÝCH LIBERÁLNÍCH SIL NA MORAVĚ

3.3.1.1. Mladočešství na Moravě před r. 1891: Lidová strana na Moravě vznikla jako moravská obdoba národní strany svobodomyšlné v Čechách. Na

71 V pozůstalosti O. Pražáka je řada dopisů i od jeho názorových a politických odpůrců, kteří mu však posléze byli zavázáni za jeho pomoc v nejrůznějších záležitostech.

72 F. Šromota byl předsedou ústředí starostenských sborů.

rozdíl od ní však byla ustavena teprve r. 1891, i když opoziční pokusy liberálně laděných skupin uvnitř moravské národní strany o prosazení vlastní politické linie se datovaly už od 60. let 19. století.⁷³ Jejich snahy však až do konce 80. let narážely jak na specifické hospodářské, sociální a národnostní poměry, které podmiňovaly formování české politiky na Moravě, tak na vnitřní dispozice a limity samotného liberálního politického hnutí. Nepřímo, ale neméně vlivně se při vývoji promladočeské opozice na Moravě uplatnilo také působení faktorů české politiky ve Vídni.

Vystoupení mladočesky orientovaných publicistů kolem V. Foustky v 60. letech, stejně jako brněnských advokátů kolem W. Kusého v 70. letech a snahy Stránského opoziční skupiny v Brně v polovině 80. let byly málo úspěšné a měly jen epizodický charakter, protože stálejšímu zakotvení liberálnějšího politického subjektu bránila nerozvinutá sociální struktura české společnosti na Moravě, v níž byly minimálně zastoupeny průmyslové a podnikatelské vrstvy. Tváří v tvář totální hospodářské a mocenské převaze moravských Němců a také reziduím předindustriální mentality v české společnosti, z nichž profitovaly katolické a konzervativní politické síly, končily všechny pokusy liberální opozice o nezávislý postup v pokorném návratu do náruče Pražákovy „všenárodní“ národní strany.⁷⁴

Cíle liberálního opozičního hnutí za této situace zůstávaly skromné, omezovaly se prakticky jen na boj proti převaze katolického křídla české politiky a na zápas o prosazení aktivnější politické taktiky národní strany. Na tom nic příliš nezměnily ani posuny v sociální stratifikaci a politizaci české společnosti v 80. letech, protože Stránského liberální frakce, opírající se jen o inteligenci, nenacházela cestu k podchycení vzrůstajících opozičních nálad v ostatních vrstvách národa. Chyběla jí k tomu kromě jiného hlavně kontinuita v nezávislém působení tisku, vůdčích osobností a organizačního centra, o jakou se při svém vzestupu mohlo v podobě Národních listů, bratří Grégrů a Klubu národní strany svobodomyšlně opřít mladočeské hnutí v Čechách. Formování liberální opozice na Moravě bylo navíc tlumeno politickým postupem moravské národní strany. Její pragmatická politika — jako v případě opuštění taktiky pasivní rezistence nebo zprostředkovací role, kterou v 80. letech hrála mezi staročeskými a mladočeskými poslanci v Českém klubu na říšské radě — brala vítr z plachet opozičním kritikům a autorita, kterou získala účastí svého předáka A. Pražáka v Taafeho vládě, stejně jako tolerantnější vztah mladočechů k moravské národní straně odrazovaly liberální křídlo od radikálnějších kroků.

3.3.1.2. Založení lidové strany r. 1891: K překonání tohoto stavu liberální opozice došlo až na prahu 90. let. Stránského skupině v Brně, opřené o r. 1889 založené Moravské listy, se podařilo najít cestu k části sociálně a politicky nespokojených vrstev rolnictva a živnostenstva, které se soustřeďovaly jednak

73 Srov. výše kapitolu o národní straně.

74 K počátkům mladočeství na Moravě v 60.–80. letech srov. výše citované práce J. JANÁKA a J. KOLEJKY.

v olomouckém Selském spolku a Selských listech na čele s rolnickým předákem J. Vychodilem a redaktorem J. J. Tvrdíkem, jednak v opoziční a poněkud spektakulární slovanofilské skupině inteligence a živnostnictva kolem kroměřížského listu Velehrad na čele s A. Kusákem a F. Barvičem. I když opozičnost těchto skupin vůči národní straně měla různou motivaci i zaměření,⁷⁵ přesto sociální otřesy způsobené vleklou agrární krizí a vidina podobného úspěchu, jakého dosáhli v zemských volbách r. 1889 mladočeši v Čechách, vytvářely vhodné předpoklady pro jejich společný postup. Sjednocení těchto tří opozičních skupin a vytvoření samostatné lidové strany byl ovšem dlouhodobější proces, který proběhl ve dvou fázích vymezených obdobími před zemskými volbami r. 1890 a před říšskými volbami r. 1891.⁷⁶

K založení lidové strany a úplnému rozchodu s národní stranou dospěla opozice až v souvislosti s říšskými volbami r. 1891. Neúspěchy opozičních kandidátů v zemských volbách, v nichž uspěli jen 3 z celkem 20 navržených, a hlavně neochota mladočeské strany v Čechách jednoznačně podporovat opoziční hnutí na Moravě nutily Stránského opoziční seskupení i před říšskými volbami znovu k pokusům o uplatnění vlivu uvnitř národní strany.⁷⁷ Toto manévrování bylo výrazem nejen přežívající naděje na prosazení liberálního křídla v národní straně na úkor katolického, ale stále více také obav z toho, aby mladočeští vůdci nehledali spojení pouze mezi moravskými staročechy.⁷⁸

Proto také k založení moravské lidové strany došlo až poté, co mladočeské vedení při jednáních s moravskými stoupenci 1. a 2. 2. 1891 v Praze slíbilo vznikající straně svou podporu.⁷⁹ V této fázi formování lidové strany vstoupil do hry silněji než dosud nový faktor, kterým byly zájmy mladočeské strany. Snahy liberální opozice se tehdy staly součástí složité mocenskopolitické hry mezi moravskou národní a národní stranou svobodomyšlnou, v níž lidová strana byla spíše objektem než rovnocenným subjektem. Mladočeši totiž jak před říšskými volbami, tak po svém volebním vítězství hledali pro posílení svých pozic v novém parlamentě spojení i na Moravě. Vzhledem ke slabosti liberální opozice na Moravě ani zdaleka nepočítali jen s ní, ale snažili se pro svůj postup získat

75 J. PERNES, *Moravské listy* (1979); TÝŽ, *Časopis Velehrad* (1979); TÝŽ, *Vznik* (1981); F. OBRTTEL, *Moravští sedláci* (1913).

76 Složitě peripetie vzniku podává J. PERNES v citovaných pracích. V podstatě před zemskými volbami šlo o sjednocení opozice (na rolnickém sjezdu 6.–7. 4. 1890 v Kroměříži a při poradách 20. 4. 1890 v Brně), která ještě nechtěla opustit národní stranu, ale vyvinutím nátlaku na vedení národní strany usilovala prosadit přijatelné kandidáty a požadavky liberální opozice a izolovat katolické křídlo strany. Teprve neúspěch těchto snah na sjezdu důvěrníků národní strany dne 12. 6. 1890 přiměl opozici na sjezdu 22. 6. 1890 v Kroměříži k proklamování samostatného postupu v nadcházejících zemských volbách.

77 Opozice chtěla jít do voleb společně s národní stranou. Její zástupci proto vstoupili do volebního výboru moravské národní strany (A. Stránský, E. Čermák, F. Dostál) i do jejího výkonného výboru (J. N. Heimrich).

78 Tyto obavy viz v dopise A. Stránského E. Englovi z 25. 1. 1891; in LA PNP, k. I/ch/72. Obsáhlou citaci z dopisu viz: J. MALÍŘ, *Vývoj* (1985) 26.

79 Hlavně šlo o podporu Moravských listů. TAMTÉŽ, pozn. 24.

také moravské staročechy a samostatně i Selský spolek.⁸⁰ Vedení moravské národní strany si proto při zemských volbách r. 1890 mohlo dovolit odmítnout požadavky představitelů liberální opozice a postupovat ve volbách bez ohledu na ně. Zakládající sjezd lidové strany 15. 2. 1891 v Olomouci, který proklamoval „splynutí lidové strany moravské se stranou svobodomyšlnou z království“,⁸¹ však zdaleka nepřinesl rozhodnutí o hegemonii v českém politickém táboře na Moravě, ani o tom, komu vítězni mladočeši budou na Moravě věnovat svou přízeň a podporu. Po neúspěchu lidové strany ve volbách do říšské rady, v nichž neuspěl ani jeden lidovecký kandidát, zaujímalo totiž mladočeské vedení vůči lidové straně značně rezervované stanovisko.⁸² Vítězství moravské národní strany v říšských volbách z ní činilo pro vídeňskou politiku mladočechů daleko zajímavějšího a důležitějšího partnera, než jakým byla Stránského strana.

3.3.1.3. *Limity úspěchů lidové strany:* Oporou lidové strany byl za této situace zejména tisk, v popředí s Moravskými listy v Brně, Selskými listy v Olomouci a Velehradem v Kroměříži, který názorově stmeloval opoziční skupiny a jehož vydavatelé a redaktori A. Stránský, E. Čermák, J. Vychodil, J. J. Tvrđík, F. Barvič, A. Kusák zpočátku tvořili také politické a organizační ústředí rodičů se strany. Především zásluhou agitace v tisku a také voličských schůzí se lidové straně i navzdory neúspěchům ve volbách dařilo postupně pronikat mezi nespokojené voličstvo. Už v letech 1891–1892 získali její stoupenci většinu v dosavadních převážně staročeských spolcích v Holešově, v Uh. Hradišti a také v Českém politickém spolku v Brně a přes nepřízeň úřadů a s pomocí k tomu r. 1892 zřízené organizační komise při výkonném výboru lidové strany založili nové spolky v Novém Městě n. M., Velkém Meziříčí, Přerově, Jihlavě, Olomouci, Boskovicích, Kojetíně, Třebíči, Kroměříži, Vyškově a Napajedlích s působností často pro několik soudních okresů. K nim v letech 1893–1896 přibýlo dalších 11 spolků v různých částech Moravy.⁸³

Velkým úspěchem lidové strany bylo vytvoření celomoravského organizačního centra — Klubu lidové strany v Brně — jehož založení 12. 3. 1893 se účastnila delegace mladočechů vedená E. Grégrem a T. G. Masarykem,⁸⁴ a založení Lidových novin, které vznikly r. 1893 sloučením Moravských listů a Pozora a které se staly nejen jedním ze základních pilířů politiky lidové strany, ale později chloubou celé české žurnalistiky.⁸⁵

Tomuto vzrůstu zázemí stoupců lidové strany neodpovídaly její mocenské pozice v české politice. Lidovci se snažili v doplňovacích volbách i přechodem

80 T. VOJTĚCH, *Mladočeši* (1980) 120–123.

81 R. FISCHER, *Pokroková Morava I* (1937) 16–17.

82 K příslibenému přenechání mandátu Stránskému ze strany mladočechů nedošlo (byl přenechán F. Slámovi) a Moravské listy byly pouze doporučeny stoupcům k abonování, nedosáhly však od mladočechů finanční podpory.

83 J. PERNES, *Vznik* (1975) 274–278.

84 Srov. brožuru 12. BŘEZEN (Brno 1893); MZA, B–26, k. 2490, sig. 259 (Klub lidové strany).

85 MZA, B–26, k. 2723 A, sig. 9, *Lidové noviny* (1894–1918); J. PERNES, *Svět Lidových novin* (1993).

poslanců z řad staročechů rozšířit své zastoupení na zemském sněmu a v říšské radě. Přes některé dílčí úspěchy, mezi než patřila r. 1892 politická konverze tří staročeských zemských poslanců (J. Tuček, F. Lízal a J. Vysloužil) a r. 1894 vítězství lidovce J. Floryka v doplňovacích volbách po zemském staročeském poslanci K. Zapletalovi a zejména zisk prvních říšských mandátů v doplňovacích volbách r. 1892 po A. Pražákovi (J. Tuček) a r. 1895 po J. Fanderlikovi a německém poslanci A. Weeberovi (A. Stránský a J. Vychodil), zůstávala lidová strana až do voleb 1896 stále chudším příbuzným národní strany.⁸⁶

3.3.1.4. Přimknutí k mladočeské straně v Čechách: Toto druhořadé postavení lidové strany zvyšovalo náchylnost jejího vedení k povolnému postoji vůči vítězné mladočeské straně. Vzájemná kooperace byla manifestována nejen účastí mladočeských představitelů na shromážděních lidové strany, jakými byly zmíněné sjezdy strany v r. 1892 a 1894 a založení Klubu lidové strany v Brně r. 1893, ale přímo organizačně, když její vůdcové J. Tuček, A. Stránský a J. Vychodil byli kooptováni do výkonného výboru národní strany svobodomyslné a když lidová strana na Moravě byla mladočeským sjezdem v Nymburce r. 1894 uznána za zemskou organizaci národní strany svobodomyslné.⁸⁷

Těmito organizačními opatřeními došlo v české politice poprvé k prolomení čistě zemského principu při organizační výstavbě politických stran, neboť moravská národní strana byla a zůstávala přes veškerou programovou a politickou příbuznost a blízkost na Riegrově národní straně organizačně nezávislá. Lidová strana se podřídila politickému vůdcovství mladočeské strany, vyhrazovala si pouze právo předběžně projednávat všechna rozhodnutí, která se měla týkat Moravy. Lidovcům se přimknutím k mladočeské straně nabízela šance podílet se na politických ziscích mladočechů a posílit tak své postavení vůči moravským staročechům, ale k rozhodujícímu vítězství nad moravskou národní stranou to až do r. 1896 nestačilo.

3.3.1.5. Kompromis s moravskými staročechy r. 1896: Těsná kooperace s mladočeskou stranou měla pro lidovou stranu i svou druhou stránku. Podléhání záměrům mladočeské politiky se citelně dotýkalo jak jejího vnitřního vývoje,⁸⁸ tak i politických poměrů na Moravě, neboť mladočeši namísto jednoznačné podpory lidové strany ji v zájmu své politiky ve Vídni tlačili ke kompromisu s moravskou národní stranou. Lidová strana se tak brzy po svém vzniku ocitla v rozporuplné situaci. Na jedné straně se snažila dosáhnout hegemonie v českém politickém táboře na Moravě využitím radikálních a opozičních nálad mezi rolnictvem a částí živnostnictva, na druhé straně ji příklon k mladočeské straně nutil, aby následovala její politiku, v jejímž zájmu se měla dorozumět na společném

86 Lidovci tak do r. 1896 získali 9 zemských mandátů z celkem 34 českých poslanců a 4 říšské mandáty.

87 J. MALÍŘ, *Poměr* (1985).

88 Např. mladočeši vyvíjeli nátlak na vedení lidové strany, aby zasáhlo v redakci *Moravských listů* při sporech T. G. Masaryka a J. Grégra. *Srov. J. MALÍŘ, Vývoj* (1985) 29, pozn. 34 a 35.

postupu s moravskou národní stranou. Dokud byli mladočeši ochotni se solidarizovat se vzrůstajícím radikálním hnutím části české veřejnosti — neseným jednak bojem za demokratizaci volebních řádů, jednak nacionalismem a radikalismem pokrokářů, jejichž projevy nacházely odezvu i na Moravě — nebyl tento rozpor mezi opozičními zájmy lidovců v zemské politice, kde stále zůstávala outsiderem, a mezi mocenskými záměry mladočeské politiky tak zřejmý. Vedení lidové strany proto po politickém obratu moravské národní strany, jejíž říšští poslanci se po vstupu do slovanské koalice r. 1893 přidali k opozičnímu protivládnímu kursu mladočechů, přistoupilo na jednání o politické kooperaci s moravskými staročechy. Dlouhodobá jednání plná zvrátů, která v určité fázi dospěla dokonce až k přípravě na fúzi obou moravských stran, byla nakonec v létě 1896 završena volebním kompromisem k zemským volbám.⁸⁹

Volební dohoda a její realizace svědčily nejen o vyrovnané síle obou rivalů, ale též o jejich odlišných očekáváních. Obě strany v kompromisu hledaly způsob jak obhájit vlastní hegemonii, ale zatímco lidovci předpokládali, že dohoda povede k izolaci vzrůstajícího katolického politického hnutí⁹⁰ a ke splynutí zbytku národní strany s jejich stranou, v postojích staročechů se i přes formální omezení volební kooperace jen na lidovou stranu zřetelně projevovaly snahy klerikály z volební koncentrace nevykloučovat.⁹¹

Výsledky voleb zdánlivě ospravedlnily postup lidové strany, neboť zisk 18 mandátů oproti sedmi, kterými disponovala před volbami, z ní rázem činil nejsilnější českou politickou stranu na Moravě. Jen těsná nadpoloviční většina českých mandátů — staročeši získali 13 a katolíci 4 mandáty⁹² — které navíc bylo dosaženo jen díky spolupráci s konzervativními staročechy, svědčilo o vratkosti jejich pozic. Lidová strana se nestala, jak se snažilo namluvit její vedení svým nespokojeným stoupencům i odpůrcům, vítězem nad národní stranou, ale jejím politickým partnerem, jehož podporu i nadále pro udržení dobytých pozic potřebovala. Úspěch katolíků, který měl být volebním kompromisem znemožněn, se stal důležitým faktorem dalšího utváření politických poměrů v lidové straně i na Moravě, protože na jedné straně vyvolával kritiku spolupráce se staročechy z pozic radikálně a demokratičtěji laděných složek lidové straně, na druhé straně se stal pohnutkou k pokračování politické součinnosti s národní stranou i po zemských volbách. Dominantní postavení lidové strany tak bylo do značné míry závislé na vývoji vzájemných vztahů stávajících českých politických stran, ale

89 J. PERNES, *Kompromis* (1985).

90 Srov. řeč A. Stránského na sjezdu lidové strany 12. 7. 1896: „Pomyšlejíce tudíž na očištění tábora národního z klerikalismu, věděli jsme, že sblížení naše s národní stranou bude klerikalismu a feudalismu jistých moravských pánů pohnutkou odloučiti se od strany národní, a to navždy.“; in: LN 4 (15. 7. 1896) 2.

91 Do okresních volebních výborů společných s lidovci byly vedením národní strany často jmenovány osoby blízké katolíkům. Jak vyplývá z projevu J. Žáčka na schůzi Národního klubu 19. 11. 1896 v Brně, staročeši také nepočítali se separací katolického křídla a na vznik katolické strany národní se dívali s politováním. ZPRÁVA NÁRODNÍHO KLUBU (1898) 48–49.

92 Viz příloha.

stále více také na podpoře, jakou byly jednotlivé politizující se vrstvy české společnosti na Moravě ochotny lidové straně poskytnout.

3.3.2. STRANOU OPOZIČNÍCH FRAKČÍ

3.3.2.1. Vedení lidové strany: Lidová strana vznikla programově jako strana „všenarodní“. Vyvíjela se proto jako strana svým sociálním profilem a frakčním složením značně nesourodá. Sociální skupiny a vrstvy, o něž se opírala, procházely v 90. letech v důsledku dynamického sociálního pohybu a urputné nacionalizace a politizace bouřlivým názorovým a politickým vřením, v jejichž důsledku vedení strany jen těžce hledalo společný politický konsensus. Lidová strana tak podobně jako mladočeská strana v Čechách byla v počáteční etapě svého vývoje politickým zastřešením různých emancipujících se opozičních skupin a hnutí.

Určující pozice v nové straně dosáhla brzy po sloučení tří původních opozičních skupin brněnská svobodomyšlná frakce. Její hlavní reprezentanti A. Stránský, J. Tuček a V. Šílený stáli v popředí výkonného výboru i Klubu lidové strany a Lidových novin. Zejména v A. Stránském, který jako místopředseda mladočeského poslaneckého klubu, britký parlamentární řečník a bravurní politický taktik byl schopen spoluurčovat linii mladočeské poslanecké delegace ve Vídni nebo ji také vehementně oponovat,⁹³ nalezla tato frakce vůdčího ducha, jehož schopnosti jí významně napomáhaly při ovládnutí politiky lidové strany na zemském sněmu i v říšské radě. Musela však zároveň uvnitř i vně strany vzdorovat časté nespokojenosti se svou politikou.

Jako mluvčí skupin městské inteligence a malovýrobců měly od poloviny 90. let k brněnskému ústředí strany nejbliže některé spolky a lokální střediska, jako byl Český politický spolek v Brně na čele s J. Švecem a A. Popelkou a listem Pramen, Český politický spolek v Prostějově v popředí s V. Perkem a O. Příkrylem a listem Hlasy z Hané. Tyto frakce, k nimž se svými názory řadily i další lokální skupiny reprezentované listy v Uh. Hradišti (Slovač, později Slovan), v Jihlavě (Jihlavské listy) a ve Val. Meziříčí (Radhošť) ad., se někdy při odporu proti spolupráci s národní stranou i kritice následování vídeňské mladočeské politiky stavěly vůči vedení strany na radikálně opoziční stanoviska, pod hrozbou politického vzestupu sociální demokracie kolem voleb 1897 a opozičních pokusů pokrokářů a posléze i agrárního politického hnutí se však postupně s politickou linií vedení strany víceméně smířily.⁹⁴

3.3.2.2. Frakce „Velehradu“: Z tohoto směřování lokálních frakcí se po celá 90. léta i na počátku 20. století poněkud vymykaly ideově politické postoje kroměřížského Slovanského politického spolku a listu Velehrad, které představovaly

93 Srov. J. MALÍŘ, *Vývoj* (1985) 59.

94 TAMTĚŽ, 31, 59–61; P. MAREK, K volebním bojům Českého politického spolku v Prostějově v letech 1895–1897; in: *Zprávodaj muzea Prostějovska* (1990/1) 1–17.

svěráznou směsí dobových slovanofilských tendencí, spjatých s akcentovaným cyrilometodějským a konzervativním staromilstvím, a radikálních státoprávních a protistaročeských postojů. Slovanskou ideologií zabarveným pseudoradikalismem, který se obracel i proti mladočechům a s nimi spjaté lidovecké politice, reagovala tato frakce na existenční nejistotu živnostenských vrstev a na lokální převahu staročechů v regionu. I když se její opozičnost v období volebního kompromisu s národní stranou a voleb do říšské rady r. 1897 vystupňovala a směřovala dokonce k pokusu o společné opoziční vystoupení s rolnickou a studentskou frakcí lidové strany, její živnostenské sociální zázemí a strach ze sociální demokracie a celkově malý vliv ji po přelomu století odvedly od původního blízkého vztahu k stavovskému agrárnímu hnutí a postavily smířlivě po bok vedení lidové strany.⁹⁵

3.3.2.3. Rolnická frakce: S obdobnými výtkami, ale s odlišnou motivací i cíli vystupovalo vůči vedení strany její rolnické křídlo. Snahy jeho představitelů o svébytnou politiku ohrožovaly od samého vzniku lidové strany její soudržnost. Už pokusy o vlastní rolnickou kandidaturu při doplňovacích zemských a říšských volbách r. 1891 a 1892 po zemřelém F. Skopalíkovi a odstoupivším A. Pražákovi⁹⁶ svědčily o hlubších zájmových rozporech mezi brněnským svobodomyšlným ústředím a stavovským agrárním křídlem strany v Olomouci. Na jejich hloubku ukázala otevřená roztržka, k níž došlo po vystoupení mladočechů s návrhem volební reformy r. 1893. Selská jednota na své valné hromadě 3. 12. 1893 v Olomouci odmítla princip všeobecného hlasovacího práva a obhajovala vlastní návrh reformy stavící na zájmovém zastoupení.⁹⁷ Spory, do nichž se promítl i zcela negativní postoj Selské jednoty k realistickému křídlu mladočeské strany, nevyřešil ani sjezd lidové strany 21. a 22. 4. 1894 v Brně za účasti mladočeských představitelů na čele s K. Kramářem.⁹⁸ Částečně ustaly až po zvolení předsedy Selské jednoty J. Vychodila poslancem lidové strany r. 1895 a po náhlém úmrtí ideologa a redaktora Selských listů J. J. Tvrdíka téhož roku.

Vzájemný vztah vedení lidové strany a jejího rolnického křídla byl po jejím nástupu do čela české politiky na Moravě r. 1896 po celé následující desetiletí určován protichůdnými tendencemi, jejichž střetávání v konečném důsledku odhalovalo vznik samostatné agrární strany na Moravě. Na jedné straně pro setrvávání Selské jednoty a s ní spjatého rolnického hnutí v rámci lidové strany působily četné integrující momenty. Lidová strana zůstávala i po r. 1896 stranou převážně opřenu o venkovské voličstvo. Její volební vítězství r. 1896 a 1897 a zvolení značného počtu poslanců z řad rolníků⁹⁹ dávaly naději, že bude tou stranou, která na-

95 J. MALÍŘ, *Vývoj* (1985) 24, 61–62.

96 Selská jednota tehdy kandidovala svého předsedu J. Vychodila nejen proti staročeskému kandidátovi J. Hermovi, ale i proti návrhu kandidatury lidovce J. Tučka.

97 J. PERNES, *Vznik* (1975) 202–204.

98 K. Kramář na schůzi ostře odmítl stanovisko Selské jednoty k volebnímu právu, takže Selské listy označily sjezd za „realisticko-socialistický“. *Denní zprávy*; in: *Velehrad* 4, č. 32 (28. 4. 1894) 2.

99 Z 18 zemských poslanců lidové bylo 8 rolníků, kteří byli v převaze i proti 5 staročeským a 2 ka-

plní stavovské požadavky rolnictva. Tuto naději vzbuzoval i zvláštní rolnický program, který lidová strana přijala za svůj na sjezdu r. 1896. Kritické opoziční hlasy, jež se proti její politice z agrárních pozic stále ozývaly, byly na konci 90. let přehlušeny všeobecnou nacionální radikalizací. Po jejím opadnutí působil proti separatistickým tendencím vliv, jenž si ve vedení Selské jednoty vydobyli poslanci bez ohledu na stranickou příslušnost, a také nemalé obavy ze vzrůstajícího se konkurenčního Katolického spolku českého rolnictva, který po svém založení r. 1901 organizačně podchytil značnou část rolnictva na Moravě. V neposlední řadě hrála důležitou roli i osobní řevnivost mezi jednotlivými rolnickými vůdci uvnitř Selské jednoty, jíž vedení strany umně využívalo ve svůj prospěch.¹⁰⁰

Tyto faktory ovšem nemohly eliminovat celkové směřování Selské jednoty, která tím, že v ní upřednostňování agrárních zájmů dostávalo stále jednoznačnější přednost před veškerými politickými ohledy, se postupně stále více vzdalovalo z okruhu politického rozhodování stranického ústředí. Velkou zatěžkávací zkouškou sounáležitosti rolnického křídla s lidovou stranou se stalo vyhranění protikladu mezi agrárními a průmyslovými zájmy uvnitř mladočeského politického tábora při projednávání rakousko-uherského vyrovnání r. 1897. Zatímco mladočeská poslanecká reprezentace za vidinu splnění jazykových požadavků byla ochotna podpořit vládní návrh rakousko-uherského vyrovnání, rolnické složky lidové strany v něm viděly zradu agrárních zájmů a ohrožení samotných základů strany. Představitelé agrárního hnutí proto žádali zrušení celní a obchodní unie s Uhry, od něhož si slibovali větší odbyt vlastních zemědělských produktů.¹⁰¹ Tento rozpor zájmů nenabyl uvnitř lidové strany vzhledem k nevyvinutosti průmyslových a podnikatelských složek mezi jejími stoupenci oné třaskavé výbušnosti jako v mladočeské straně, potencionálně však zde byl zastoupen. Na rozdíl od Čech, kde tak už od r. 1899 došlo k politickému organizování agrárních zájmů v nově založené agrární straně, setrvala Selská jednota na Moravě ještě několik let na půdě lidové strany, v níž „zájmy rolnictva byly a jsou /.../ dosud nejlépe opatřeny“.¹⁰²

I když vlivem rolnických poslanců J. Rozkošného a J. Svozila, kteří se dostali do popředí Selské jednoty po r. 1897, byly její separatistické tendence na čas utlumeny ve prospěch posílení jejího apolitického stavovského kursu, soustředění na hospodářskou a organizační činnost v konečném důsledku objektivně vytvářelo předpoklady pro pozdější samostatný postup i ve sféře politické. Nositelem separatistických tendencí stavovského agrárního hnutí se pak stala nová generace rolnických předáků (J. Vaca, K. Sonntag, F. Okleštěk), která už nebyla

tolickónárodním rolníkům. Srov. P. FIALA, Zastoupení českých politických stran na moravském zemském sněmu na konci 19. století; in: ČMM 107 (1988) 61–83, hlavně 67–68.

100 Při volbách r. 1902 vedení strany fakticky podporovalo kandidaturu rolníka J. Starošťíka proti oficiálnímu kandidátovi lidové strany rolníku J. Svozilovi.

101 Nedopustíme!; in: Selské listy 15 (8. 4. 1897) 1–2; Nový sjezd moravských poslanců; in: tamtéž 15 (14. 8. 1897) 1; Též: J. MALÍŘ, Vývoj (1985) 57–58.

102 Selské listy 25 (19. 1. 1904) 1–2.

natolik svázána osobními kontakty a poslancováním s politickými špičkami lidové strany a která často stála i mimo Selskou jednotu, ale o to větší příklad si brala z vývoje agrárního hnutí v Čechách.

3.3.2.4. *Studentské hnutí a Mladá Morava*: Svébytnou složku lidové strany tvořilo od jejího samého počátku studentstvo. Moravští akademici studující v Praze a odchovaní názorovým kvasem pokrokového hnutí a postuláty Masarykova realismu přivítali vznik lidové strany jako nadějí na splnění svých představ o moderní sociálně reformní a nacionálně sebevědomé politice.¹⁰³ Po nové straně žádali zásadní opoziční politiku, ale zároveň kladli nesmírný důraz na politickou výchovu a všeobecnou osvětu mezi lidem.¹⁰⁴ Při tomto usilování nacházeli v lidové straně řadu nedostatků, jejichž kritiku veřejně ventilovali na prázdninových studentských sjezdech a v publicistice, ale na rozdíl od situace v Čechách, kde se pokrokáři mladočeské straně odcizili už při procesu s Omladinou, moravští pokrokáři lidovou stranu přijímali nadále jako jedinou politickou alternativu na Moravě a aktivně v ní přinejmenším až do r. 1896 i působili.¹⁰⁵ Příčinou byla nejen složitá národní a sociální situace na Moravě a obavy z konzervativně katolických politických sil, ale i pružnější politika lidovců vůči stoupencům „mladých směrů“. Projevila se jak zastáním se pokrokářů při procesu s Omladinou,¹⁰⁶ tak i vstřícnějším přístupem vedení strany k realistům. I když vliv stoupců politického realismu, k nimž patřil i první redaktor Lidových novin E. Čermák, na lidovou stranu a jejich úloha uvnitř strany byly pod tlakem mladočechů, kteří se hrozili, „že lidová strana stane se celá realistickou,¹⁰⁷“ od sklonku r. 1894 postupně minimalizovány, distance mezi Masarykovými stoupenci a lidovou stranou nebyla ani v pozdějších letech zdaleka tak jednoznačná, jak se vymezila mezi realisty a mladočechy v Čechách.¹⁰⁸

103 Obecně o Omladině a pokrokovém hnutí srov. A. P. VESELÝ, *Omladina a pokrokové hnutí* (Praha 1902); J. HAVRÁNEK, *Počátky a kořeny pokrokového hnutí studentského na počátku devadesátých let 19. století*; in: AUC — *Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, Tomus II, Fasc. 1 (Praha 1961) 5–33; TÝŽ, *Die Studenten an der Schwelle des modernen tschechischen politischen Lebens*; in: AUC, *Philosophica et Historica* 4 (1969) 29–52; TÝŽ, *České studentské pokrokové hnutí 1881–1892 v evropských souvislostech*; in: *Prameny české moderní kultury* 2 (Praha 1988) 284–304; J. PERNES, *Spiklenci proti jeho veličenstvu* (Praha 1988).

104 Srov. memorandum čtené na ustavujícím sjezdu lidové strany 15. 2. 1891: ff., *O úkolech lidové strany na Moravě*; in: *Rozhledy sociální politické a literární* 3 (1894) 137–142, 192–198, 264–269, 324–328, 392–400, 453–459, 511–514, 578–584, 614–622, 670–678; V. ODRAZ / = F. VAHALÍK/, *Morava do opozice*, 2. vyd. (Praha 1892); VERUS, *V činný boj* (Praha 1892); J. MALÍŘ, *Vznik, vývoj a rozpad politického hnutí Mladá Morava*; in: *VVM* 29 (1977) 22–36, pozn. 8; TÝŽ, *Od literatury k politice*; in: *VVM* 44 (1992) 459–463.

105 F. Derka a po něm J. Tůma po jistou dobu jako tajemníci strany; F. Derka, F. Vahalík, J. Čapek, H. Bulín vystupovali na sjezdech lidové strany r. 1892, 1894, 1896 jako její čelní členové.

106 A. Stránský se dokonce ujal právního zastupování omladinářů.

107 Čas 7, č. 45 (11. 11. 1893) 716; č. 47 (25. 11. 1893) 749.

108 J. MALÍŘ, *Počátky politického realismu na Moravě*; in: *ČMM* 106 (1987) 73–93; TÝŽ, *Působení politického realismu na Moravě v letech 1906–1914*; in: *ČMM* 106 (1987) 202–227; R. HOFFMANN, *T. G. Masaryk und die tschechische Frage* 1 (München 1988) 325–327.

Zásadní změnu v poměru akademické mládeže pokrokařského i realistického ražení k lidové straně přineslo až plné zapojení lidovců do soukolí oficiální zemské a říšské politiky v letech 1896 a 1897. Neochota vedení strany naslouchat námitkám akademiků, které jejich jménem na sjezdu lidové strany r. 1896 a v jejím výkonném výboru vyslovil H. Bulín, je vedla k přesvědčení, že „v lidové straně není místa pro upřímné pracovníky“.¹⁰⁹ Zklamání tím, že se lidová strana vzdálila postulátům kulturní, osvětové a sociální funkce politiky, odmítli sblížení lidovců se staročechy, jejich ztotožnění s oportunní mladočeskou politikou ve Vídni i jejich nepřátelský postoj k sociálně demokratickým kandidaturám v páté volební kurii do říšské rady.¹¹⁰ Přestože jejich protagonistům F. Derkovi, J. Čapkovi a H. Bulínovi nabídl A. Stránský členství ve výkonném výboru lidové strany, mladá generace inteligence se postupně vymkla z jejího svazku. Na sjezdech studentstva 6. a 7. 9. 1896 v Hodoníně a 27. 12. 1896 v Brně došlo k jejímu zformování v „samostatný směr mimo veškeré politické strany“ s názvem Mladá Morava.¹¹¹

I když Mladá Morava přijala vlastní program a zvolila svůj výkonný výbor a měla k dispozici svůj tisk — literární měsíčník *Niva* v Brně a noviny *Olomoucký pozor* — byla organizačně i ideově velmi volným a přechodným politickým seskupením, které bylo jen přestupní stanicí v procesu postupující politické diferenciace. Její další vývoj vedl už v létě 1897 k rozpadu na olomouckou část, která se na schůzi 22. 8. 1897 přihlásila k formující se radikálně pokrokové straně v Čechách, a brněnské křídlo, jehož aktivisté se dilem navrátili do lidové strany, dilem zůstali jako jednotlivci působící mimo strany.

Vystoupení Mladé Moravy přes svou polovičitost a neúspěšnost znamenalo první vážnou secesi od lidové strany. V době, kdy byla tato strana teprve na počátku svých snah o dosažení dominantního postavení v české společnosti na Moravě a kdy její sociální základna se s ohledem na samostatné politické aspirace dělnického, rolnického a později i živnostenského hnutí zužovala, byl politický pohyb mladé inteligence varovnou předzvěstí.

Na rozdíl od Čech, kde pokrokové hnutí i politický realismus v letech 1897–1900 přerostly v nové politické strany, na Moravě uvolnění vazeb mladé inteligence na lidovou stranu ještě nenabylo podobu vyhraněné stranické separace, i když značná část bývalých mladomoravců začala vystupovat jako stoupenci nových politických stran v Čechách. Na Moravě však pokusy o ustavení nových „mladých“ stran ztroskotávaly, takže jejich zdejší stoupenci byli nuceni, aby se politicky vůbec uplatnili, postupovat navzdory ideově politické rozrůzněnosti

109 Mladá Morava; in *Niva* 7, č. 1 (listopad 1896) 25.

110 Mladomoravce pobouřilo, že Bulínovo dobře míněné vystoupení na sjezdu lidové strany r. 1896 proti volebnímu kompromisu a ve výkonném výboru pro podporu kandidatur sociálních demokratů bylo odmítnuto. V pozadí konfliktu však byly i generační spory a nespokojenost mladých s *Lidovými novinami*. *Srov. MZA, B-13, k. 336, č. 1803/48 z 26. 11. 1896.*

111 *MZA, B-13, k. 336, č. 254, 21. 1. 1897; J. MALÍŘ, Vznik (1977) 27–28.*

společně v rámci tzv. pokrokového hnutí.¹¹² Spojovala je opozičnost vůči oficiální politice českých stran, která je někdy vedla k pokusům o spolupráci také s národními sociály i sociálními demokraty, ale vzájemné názorové rozdíly a snaha ortodoxně prosazovat na Moravě politiku a organizaci vlastních mateřských stran v Čechách bránily až do r. 1905 tomu, aby se pokrokové hnutí stalo pevnějším a účinnějším politickým útvarem.

Tyto vnitřní rozpory a reálná politická situace na Moravě byly příčinou značného kolísání v postupu moravských pokrokářů mezi radikální opozičností a faktickou podporou lidovců v jejich zápase s katolickými a německými politickými silami. To dávalo lidovcům stále šanci na podřízení opozičního hnutí inteligence jejich politickému vedení. Radikálnější opozičnější kurs, který nastoupila Stránského strana v říšské radě i na zemském sněmu před zemskými volbami 1902,¹¹³ a hlasité antiklerikální projevy ústící 25. 8. 1901 k založení tzv. antiklerikální ligy, jež měla sdružovat lidovce, pokrokáře a národní sociály, platily především pokrokářům. Jim byla také sjezdem lidové strany 5. 1. 1902 adresována nabídka, „aby pokrokové strany na Moravě spojily se pod vůdcovstvím lidové strany k další společné práci“.¹¹⁴ Pokrokáři nabídku odmítli, ale samostatně ve volbách nevystoupili. Odmítáním kandidátů katolických stran však de facto lidovce podpořili.

Protilidovecké ostří otupovala nejen nejednota pokrokového hnutí, ale i obdobné sociální zázemí a programová východiska, z nichž pokrokáři a lidová strana vzešli, takže ani část pokrokářů nikdy úplně nerezignovala na myšlenku obrození lidové strany zevnitř. Tato myšlenka byla živá v části studentstva kolem časopisu *Vatra* v popředí s F. X. Hodáčem, ale objevovala se i v jiných skupinách pokrokářů.¹¹⁵

Její realizaci bránily zvýšené aspirace vůdčích skupin moravských radikálních pokrokářů i realistů, kteří v období 1903–1905 částečně zkonsolidovali své řady a ovládli pokrokové hnutí.¹¹⁶ Olomoučtí a ostravští radikální pokrokáři v popředí s R. Fischerem a Politickým spolkem pokrokovým v Olomouci a listem *Pozor* a Politickým spolkem pokrokovým a Ostravským deníkem v Moravské Ostravě a realisté v popředí s B. Kalandrou, F. Joklíkem a J. Svozilem v Pokrokovém klubu politickém v Brně a s listy *Moravské rozhledy* a *Moravský kraj* se v pohnuté době boje za všeobecné hlasovací právo a přijetí zásad moravského vyrovnání odmítli k zemským volbám r. 1906 spojit s lidovou stranou a naopak vytvořili společné volební seskupení, které se pak stalo základem moravské po-

112 Pojmové vymezení pokrokového hnutí viz: J. MALÍŘ, *Vývoj* (1985) 91; TÝŽ, *Pokrokové hnutí na Moravě v letech 1898–1906*; in: SPFFBU, C 21–22 (1975) 101–122.

113 Dne 2. 11. 1901 její zástupci vystoupili z permanentního vyrovnávacího výboru, 20. 6. 1902 její poslanci z poslaneckého klubu společného se staročechy a katolíky a dne 25. 6. 1902 podal A. Stránský návrh na reformu volebního řádu do zemského sněmu.

114 J. MALÍŘ, *Vývoj* (1985) 92–94.

115 F. X. HODÁČ, *K poměru pokrokové mládeže a moravské strany lidové* (Brno 1904); *ALMANACH SJEZDU MORAVSKÉHO STUDENTSTVA* (Mor. Ostrava 1904).

116 J. MALÍŘ, *Pokrokové hnutí* (1975) 101–122.

krokové strany, formálně ustavené až r. 1907. Tento vývoj politické frakce akademické mládeže a mladé inteligence znamenal zdánlivý konec nadějí na její znovupřipoutání k lidové straně. Další vývoj moravské pokrokové strany ale ukázal, že tento proud české politiky na Moravě měl po zavedení všeobecného hlasovacího práva a nástupu masových politických stran s lidovou stranou příliš mnoho společného, než aby oba rivalové nenašli cestu zpět do jednoho politického seskupení.

3.3.3. SOCIÁLNÍ, ORGANIZAČNÍ A PROGRAMOVÉ ZÁZEMÍ

3.3.3.1. Sociální zázemí: Lidová strana se v době svého vzniku a mocenského vzestupu stylizovala v duchu liberálních tradic do postavení strany „vše-národní“,¹¹⁷ která měla hájit zájmy všech vrstev národa. Ve skutečnosti svým sociálním zázemím a politikou představovala stranu, která podchycovala střední i nižší vrstvy měst a venkova (rolnictvo, řemeslnictvo, drobné malovýrobce, nižší úřednictvo a inteligenci) nacházející se právě v období nástupu lidové strany ve značném pohybu. K politickému ovládnutí těchto vrstev lidová strana využila zejména všeobecné nacionální radikalizace a politizace rolnických a živnostenských vrstev, které byly nejvíce existenčně ohroženy na jedné straně vleklou agrární krizí a na druhé straně úpadkem živnostenské malovýroby. Činila tak ovšem za cenu odklonu od liberálních hospodářských představ směrem k ochranářské stavovské politice. Výrazem této orientace se stalo přijetí souboru agrárních, živnostenských i dělnických požadavků za součást programu lidové strany a formulování „středostavovské“ politické koncepce, která měla sladit různorodé zájmy a požadavky středních vrstev měst a venkova. Role lidové strany jako prostředníka mezi křížícími se zájmy jednotlivých sociálních skupin směřovala v 90. letech především k udržení rolnictva, které s ohledem na nerozvinutost českých průmyslově podnikatelských vrstev, na silné katolické agrární hnutí a národnostní situaci většiny moravských měst váhalo s úplným politickým osamostatněním mnohem déle než agrární hnutí v Čechách. K lidové straně se tak ještě v první třetině 10. let hlásilo kromě inteligence a živnostnictva právě hlavně rolnictvo,¹¹⁸ které dosáhlo i rozsáhlého zastoupení v poslanecké reprezentaci lidové strany.¹¹⁹

117 „Naše strana nikdy se nepovažovala a nepovažuje za zastoupení nějaké třídy, ona není ani stranou rolníků, ani stranou živnostníků, aniž chce být stranou dělníků. Ona chce být a byla stranou lidu českého, jenž má společné veliké prospěchy, ona však připouští velmi čilé hájení hospodářsko-sociálních potřeb jednotlivých skupin, dobře vědouc, kterak na zdaru jedněch závisí zdar druhých.“ Pátá kurie a socialisté; in: Hlasy z Hané 16 (13. 2. 1897) 1.

118 V Klubu lidové strany, který soustřeďoval neaktivnější členy a důvěrníky strany z celé Moravy, tvořilo k 1. 1. 1895 z 88 členů rolnictvo sice jen 17,7% členů (ve staročeském Národním klubu bylo tehdy 7,3 % rolníků) oproti 39,9% inteligence a 10,9% živnostníků a 3,6% úředníků /J. MALÍŘ, Vývoj (1985) 42/, ale v lokálních spolecích byla situace opačná. Např. v Politickém klubu pro okres boskovský bylo r. 1892 ze 72 členů 36 (= 50 %) rolníků a 8 domkářů,

V podstatě středostavovské sociální zázemí lidové strany umožňovalo, aby se lidovci ještě ve druhé polovině 90. let slovně stavěli proti velkokapitálu, neboť jak tvrdil V. Šílený, lidová strana „nesmí brát ohled na těch několik tisíc velkopřemyslníků a velkokapitalistů vůbec, máť jich ve svém středu poskrovnu“.¹²⁰ Tyto postoje byly ovšem podmíněny v první řadě nacionálně. Lidová strana slovem i skutkem podporovala rozvoj českého podnikání, její předáci se podíleli na založení a činnosti České národohospodářské společnosti (zal. 1896) a národnostním rozčlenění moravské Hospodářské společnosti, ba dokonce se pokoušeli zvýšit příliv českého kapitálu a podnikání na Moravu a usnadnit jeho prosazení.¹²¹

Prohloubení vazeb lidové strany na střední vrstvy a podpora vzrůstajících se českých podnikatelských kruhů byly provázány vyhraňováním jejího poměru k dělnictvu. Dřívější projevy zájmu o dělnické hnutí, které vyrůstaly ze snahy opřít se v opozičním zápase s konzervativními silami o co nejširší vrstvy, byly v období přechodu dělnictva do řad voličů provázány zintenzivněním agitace mezi dělnictvem i podporou jeho reformních požadavků s cílem získat ho i české sociální demokraty pro nacionální politiku.¹²²

Neúspěchy v tomto směru vedly ještě před říšskými volbami k otevřenému protisociálně demokratickému postupu lidovců, který měl minimalizovat vliv sociální demokracie v dělnictvu i celé české společnosti.¹²³ Lidové straně se touto taktikou podařilo po volbách odvrátit část dělnictva od sociální demokracie a stát se patronem politického hnutí národních dělníků. Na Moravě se oproti Čechům jejich hnutí formovalo jen pozvolna, lidovci však v jeho počátcích sehráli podobnou protektorskou úlohu jako mladočeši v Čechách. Zástupci lidové strany se stali 30. 1. 1898 spoluzakladateli Politického klubu národního dělnictva československého v Brně, její tisk všemožně podporoval akce národních sociálů a propůjčoval jim své stránky a zároveň usiloval o usměrnění a kontrolu

dále 16 živnostníků, 4 dělníci a jen 2 advokáti, 2 úředníci a 2 průmyslníci /J. PERNES, *Vznik* (1975) 246/.

119 Roku 1896 bylo z 18 poslanců lidové strany 8 rolníků (= 44,4%), r. 1902 z 18 poslanců stále 7, tj. 38,9 %. Srov. P. FIALA, *Česká politická reprezentace na Moravě. Sociální skladba zastoupení českých politických stran na moravském zemském sněmu 1896–1913* (Brno 1988) díl. práce, 19, 58.

120 *Tábor lidu v Šaraticích*; in: LN 4 (28. 7. 1896) 1–2.

121 „Regulaci tohoto přílivu českých obchodníků a průmyslových kapitálů do měst moravských má na starosti jenom lidová strana, jež ji vykonává svým tajemnickým úřadem. České kapitály do moravských smíšených měst; in: Slovač 4 (25. 4. 1896) 3. Srov. též: J. MALÍŘ, *Vývoj* (1985) 45.

122 S. BRODESSER, *Dělnická otázka v politice moravských mladočechů*; in: VVM 23 (1971) 50–65; J. MALÍŘ, *Lidová strana na Moravě a dělnické hnutí na sklonku 19. století*; in: SPFFBU, C–32 (1985) 49–62.

123 A. Stránský dokonce ve výkonném výboru proti návrhu H. Bulína na podporu sociálních demokratů ve volbách zdůraznil: „Es müsse bezüglichen der Wahlen in der V. Kurie mit Clerikalen verhandelt werden.“. Jeho návrh byl většinou přijat. MZA, B–13, k. 332, č.j. 676/30. 1. 1897.

jejich postupu.¹²⁴ Lidová strana v naději na oslabení sociální demokracie zachovávala národním dělníkům sympatie i při založení národně sociální strany a po jejím organizačním připoutání k pražskému vedení. Přetrvávání vlivu lidovců na hnutí národního dělnictva na Moravě prakticky až do říšských voleb r. 1901, v nichž dokonce moravští národní sociálové navzdory protimladočeské kampani národně sociální strany v Čechách kandidovali a volili společně s lidovou stranou, bylo umožněno organizační a politickou slabostí národně sociální strany na Moravě, ale i agilním působením lidoveckého tisku (zejména Hlasů z Hané) a osobními kontakty předáků obou stran (zvláště F. R. Reichstädtera a V. Šafra s V. Šíleným).

„Středostavovský“ sociální profil lidové strany s přesahy směrem do nižších i vyšších vrstev české společnosti nemohl mít delší trvání, už proto ne, že pokračující sociální diferenciaci a restrukturalizaci české společnosti posilovaly odstředivé tendence jednotlivých sociálních skupin. Přiklon lidové strany k oportunní politice mladočechů na jedné straně a kompromisní řešení národnostních poměrů na Moravě stejně jako vlašnost lidovců v otázkách sociálně ekonomických potřeb jednotlivých vrstev na straně druhé odcizovaly lidové straně v prvních letech 20. století právě tyto sociální skupiny, které dříve tvořily její základnu. S ohledem na míru, s níž nalézala nebo ztrácela politický vliv v jednotlivých skupinách českého obyvatelstva Moravy, měnila se a zužovala její sociální struktura. Zásadní změnou prošla hlavně v důsledku politické artikulace agrárních zájmů v postupně stále více samostatném agrárním politickém hnutí. Vymaňování národně sociálního hnutí z vlivu lidové strany po volbách r. 1901, zformování měšťské inteligence a části živnostnictva v pokrokovém hnutí i separatistické snahy stavovského živnostenského hnutí před volbami r. 1906 znamenaly, jak pak ukázaly výsledky voleb, že sociální základna lidové strany se v polovině 10. let zúžila v podstatě jen na zbytky rolnictva a část měšťské inteligence a živnostnictva. Ale ani tato na měšťské obyvatelstvo omezená nejvlastnější sociální základna lidové strany nezůstala především vlivem napětí mezi silícími zájmy českých velkopodnikatelských skupin a neukojenými potřebami opozičních měšťských malovýrobců bez vnitřních otřesů. Etablováním ostatních sociálních skupin v jiných politických stranách však toto vnitřní pnutí a tření bylo oslabováno, takže v období 1906–1914 se sociální struktura lidové strany přes postupné posilování podnikatelských vrstev stabilizovala.¹²⁵

3.3.3.2. Organizační struktura: Organizační struktura lidové strany v prvních patnácti letech její existence v podstatě příliš nepřekonalala tradiční důvěrnický systém honoračních stran. I ona se opírala o síť důvěrníků, jejichž ustanovení, organizační členění ani činnost i přes význam, jenž jim byl přikládán, zpočátku

124 MZA, G–68, k. 42, Socialisté; J. MALÍŘ, Vývoj (1985) 50–51.

125 Srov. níže kap. 3.3.5.2. Též: J. MALÍŘ, K vyhraňování třídněpolitického profilu českých politických stran na Moravě před první světovou válkou; in: SPFFBU, C–30 (1983) 53–68; TÝŽ, Zur Frage der „Vollständigkeit“ und Artikulation der tschechischen Gesellschaft in Mähren vor 1914; in: SPFFBU C–40 (1993) 63–79.

nepodléhaly pevněji stanoveným pravidlům. Důvěrníci však dlouho představovali jedinou spojnicí mezi stranickým ústředím, spolky a stoupenci strany a také důležitý informační zdroj o lokálních politických poměrech.¹²⁶ Podobně tak tomu bylo se spolky hlásícími se k lidové straně. I když se na rozdíl od staročechů podařilo do r. 1896 získat nebo založit řadu nových spolků,¹²⁷ jejich organizační vazby na vedení strany zůstávaly velmi volné, závisely na agilnosti a politickém přesvědčení místních politických veličin nebo na pozicích důvěrníků strany v jednotlivých spolcích. Ve stranickém ústředí hrály zpočátku důležitou organizačně integrační roli redakce jednotlivých tiskových orgánů (Moravské listy, od r. 1893 Lidové noviny, Selské listy, Velehrad, Hlasy z Hané ad.) a jejich vydavatelská družstva. Výkonný výbor se v prvních letech existence strany formoval právě z vydavatelů jednotlivých listů a teprve později hlavně z poslanců.¹²⁸

Na rozdíl od moravské národní strany se v lidové straně brzy prosadil institut pravidelných sjezdů důvěrníků strany. Jako formálně nejvyšší stranický orgán rozhodoval o všech základních politických, programových a organizačních otázkách, včetně volby výkonného výboru. Upevňoval se tím princip volitelnosti orgánů strany a stabilizovala se podoba a funkce výkonného výboru, jehož akceschopnost se brzy zvýšila zřízením a rozšiřováním stálého placeného sekretariátu strany.¹²⁹ Ta byla zajištěna i tím, že v první polovině 90. let bylo ze čtyřicetičlenného výkonného výboru voleno tříčlenné předsednictvo a po zavedení nového organizačního statutu r. 1896 užší šestnáctičlenný výkonný výbor na čele s předsedou, dvěma místopředsedy a zapisovatelem.

Organizační statut, který byl přijat sjezdem r. 1896, byl reakcí na prohloubení politické diferenciaci a zintenzivnění boje o voliče, směřoval k posílení sítě důvěrníků jmenovaných shora výkonným výborem. Celý systém stále zůstával na personálním základě bez organizačních mezistupňů a prostoru pro iniciativu „zdola“, neboť požadavek, aby byly zřizovány stálé okresní sbory důvěrníků, zůstával nenaplněn. Lidová strana sice pořádala okresní schůze důvěrníků, ale permanentní volání po revizi a reorganizaci důvěrnického sboru strany svědčilo o přetrvávání nedokonalosti důvěrnického systému i po přijetí organizačního statutu. Podobně postulát, aby v každém okrese existoval lidovecký spolek, se podařilo splnit jen nedokonale. Podkladem pro další organizační

126 R. 1895 informovali stranické ústředí např. zasláním odpovědí na dotazníky, které obdrželi od sekretariátu strany. Srov. J. PERNES, *Vznik* (1975) 279–280. Srov. též torza seznamů důvěrníků z let 1900–1906; in: MZA, G–68, k. 20, Důvěrníci.

127 Celkem se k lidové straně v té době hlásilo na 25 politických spolků.

128 Při vzniku strany její vedení tvořili právě vydavatelé Moravských listů A. Stránský, Selských listů J. Vychodil a Velehradu F. Barvič. Vydavatelské družstvo Lidových novin založené na akcionářském principu tak mělo na politice strany významný podíl, zároveň při permanentních finančních potížích bylo odkázáno na finanční podporu nejmajetnějších akcionářů a podléhalo tak jejich vlivu. Srov. k tomu materiály o finančním hospodaření; in: MZA, G–68, k. 25, Lidová strana; B–26, k. 2723A, sig. 9 (Lidové noviny).

129 Tajemníky byli postupně F. Derka, J. Tůma, B. Štěchovský, V. Šlesinger.

upevnění strany se tak stal nový organizační statut z r. 1906 a ještě v zásadnějším rozsahu statut z r. 1909.¹³⁰

Pro organizační podchycení stoupenců strany v masovějším měřítku měly velký význam spolky s větší regionální působností, v prvé řadě Klub lidové strany, který po ustavení r. 1893 plnil funkci celozemské organizace strany sdružující také důvěrníky z celé Moravy, a Český politický spolek v Brně a Politický spolek pro severní Moravu, který se ovšem v druhé polovině 90. let politicky přiklonil k pokrokářům. Organizační oporu lidové strany mezi rolnictvem tvořila Ústřední rolnická jednota pro Moravu v Olomouci, přeměněná r. 1892 na Selský spolek pro Moravu, a mezi živnostnictvem s určitou rezervou Zemská jednota živnostenských společenstev v Brně, zal. 1898. Tyto stavovské organizace se ovšem na lidovou stranu napojovaly jen velmi volně a naopak se postupně stávaly organizační základnou politické emancipace rolnictva a živnostnictva. Jejich význam jako masových zájmových organizací se projevil i tím, že za ně lidová strana v pozdějším období hledala náhradu v budování vlastních rolnických a živnostenských zájmových organizací v podobě Selské jednoty lidové strany, zal. 1905, a Řemeslnicko-živnostenské jednoty, zal. 1908.¹³¹

3.3.3.3. Program: Programové zásady lidové strany nebyly v prvních letech jejího vývoje dány jednotným programovým dokumentem, ale jako v případě honoračních stran souborem různých příležitostných zásadních článků v tisku, volebních programů a řečí a rezolucí ze schůzí. Charakter závazného programu nabývaly zvláště programová vystoupení představitelů strany a rezoluce ze sjezdů důvěrníků lidové strany,¹³² které odhlasovávaly také některé soubory speciálních sociálních a hospodářských požadavků, přijatých dříve jako rezoluce rolnických, živnostnických, obchodnických aj. spolků a shromáždění. Tak se programovou součástí staly sjezdem důvěrníků lidové strany r. 1896 přijaté soubory rolnických (ze schůze Selské jednoty 14. 7. 1895 v Letovicích), živnostenských (ze živnostenské schůze 24. 3. 1895 v Jihlavě), dělnických (z r. 1895) a po r. 1897 i obchodnických (ze schůze 16. 5. 1897) a dalších požadavků.¹³³ Na rozdíl od národní strany tak programové zásady a požadavky měly mnohem širší věcný záběr, i když šlo často o požadavky navzájem se křížící.

Pojítkem a tmelem programu byly ovšem požadavky nacionální a státoprávní, které stály na prvním místě všech lidoveckých programových dokumentů a oproti staročeským byly mnohem ostřejší a průrazněji formulovány. Tradičně nejobsažnější byl program školský a kulturní v popředí s požadavkem na zřízení české univerzity na Moravě. Ve vztahu k Němcům převažovala v obecné rovině

130 Srov. organizační statuty lidové strany z r. 1896, 1906, 1909; in: J. MALÍŘ, *Vývoj* (1985), 213–217; statut z r. 1911; in: MZA, B–13, k. 393, čj. 366.

131 MZA, B–26, k. 2490, sig. 259 (Klub lidové strany); k. 2451B, sig. 66 (Český politický spolek); k. 2499, sig. 336 (Selská jednota pro Moravu).

132 Zvláště řeči a rezoluce schválené na sjezdech r. 1892, 1894, 1896, 1906 a při založení Klubu lidové strany r. 1893, včetně Masarykových projevů pronesených 6. 6. 1892 a 12. 3. 1893 v Brně, byly považovány za závazné programové dokumenty.

133 Srov. rezoluci ze sjezdu strany r. 1906; in: J. MALÍŘ, *Vývoj* (1985) 207.

snaha po smíru a dosažení rovnoprávnosti ve všech sférách života, komplikovaněji vyznívaly postoje k židům, neboť sjezd r. 1894 se sice vyslovil proti rasově a nábožensky pojímanému antisemitismu, naproti tomu sjezd r. 1896 žádal ochranu „před národními a hospodářskými přehmaty židovstva“ a přikláněl se tak k hospodářskému antisemitismu.¹³⁴

Nejednotnost programových tezí vyplývala ze zájmové rozrůzněnosti skupin, které se k lidové straně hlásily. Kromě stavovských požadavků se jejich protichůdnost ojediněle projevovala ve výstředních požadavcích některých frakcí,¹³⁵ ale také v zásadnějších věcech, mezi něž patřil negativní postoj rolnického křídla k požadavku rovného volebního práva. Liberálnost lidové strany tak byla značně podmíněná. Podobně jako liberalismus mladočechů, který byl od počátku modifikován pozdním prosazením v českém prostředí, středostavovským sociálním zázemím a důrazem na nacionální aspekty, také liberalismus lidové strany byl poznamenán zejména licencemi ve prospěch sociálně reformních a ochranných představ (ochrana a podpora malovýroby, dohled státu nad zájmovým organizováním, vyvlastnění velkých pozemkových majetků, hospodářský bojkot motivovaný nacionálně), které v ní působily déle než v mladočeské straně. Distance od německých liberálů navíc opticky i ve skutečnosti oslabovala tendence výslovně se deklarovat jako strana liberální, popř. vedla ke zdůrazňování rozdílů od německého liberalismu, s nímž byl pojem liberalismus obecně ztotožňován.¹³⁶ Kromě obvyklých požadavků na rozšíření shromažďovacích, tiskových a spolčovacích svobod a omezení role státu se lidovecký liberalismus ventiloval hlavně v silném antiklerikalismu, který neměl být namířen proti náboženství, ale proti jeho zneužívání v politice a veřejném životě. V důsledku vzestupu politického katolicismu se stal tento programový bod — často ve vulgární podobě — instrumentem každodenního politického a agitačního boje.

134 TAMTÉŽ, 205.

135 To platilo o slovanství a cyrilometodějství frakce kolem časopisu Velehrad, jejíž vliv však byl od konce 90. let marginální. Srov. J. MALÍŘ, O poměru české buržoazní politiky na Moravě k česko-slovenské vzájemnosti na přelomu 19. a 20. století; in: SPFFBU C-27 (1980) 153–162.

136 Srov. J. HAVRÁNEK, Český liberalismus na přelomu 19. a 20. století; in: Němci, Češi, Slováci. Souběžné a rozdílné tendence jejich společenského vývoje 1815–1918, vyd. J. Kořalka a H. Mommsen (Praha 1992) 101–124. německy: TÝŽ, Tschechischer Liberalismus an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert; in: Ungleiche Nachbarn. Demokratische und nationale Emantipation bei Deutschen, Tschechen und Slowaken (1815–1914), vyd. H. Mommsen a J. Kořalka (Essen 1993) 65–80. Zajímavé dobové doklady o vnímání liberalismu ve vztahu k lidové straně srov. v názorech moravských staročechů a katolíků; in: DRUHÝ ROK (1895) 29–30, 40–41. J. Žáček tvrdil o lidové straně: „odbylý liberalismus, to jest překážka jen povrchní a bezcenná, to netvoří hlavní podstatu té strany,./.../ není základní známkou povahy lidové strany.“ (s. 30). Vzhledem ke vztahu národní strany k lidové považoval (ovšem účelově před jednáním o eventuální fúzi) „rozdíl konservatismu a liberalismu dnes už za přežitý“. ZPRÁVA NÁRODNÍHO KLUBU (1896) 20, 73–76, zde 76. Srov. též J. MALÍŘ, Vývoj (1985) 155–156.

3.3.4. MEZI HEGEMONÍÍ A VLASTNÍ KRIZÍ 1896–1906

3.3.4.1. Rozpory zemské a říšské politiky lidové strany: Lidová strana vyšla z pohnutého období kolem roku 1897 jako nejsilnější česká politická strana na Moravě. Její vůdčí postavení však nebylo ani zdaleka jednoznačné, neboť protichůdné tendence jejího vývoje ji přiváděly do krizových situací. Na jedné straně ji zodpovědnost za prosazení českých požadavků i problematičnost její majority v českém politickém táboře tlačily k opatrné oportunní politice, která ji na zemském sněmu přiměla nejen ke spolupráci se staročechy, ale i katolíky, a dokonce i ke „smiřovačkám“ s moravskými Němci, a na říšské radě k následování mladočeského smlouvání s vídeňskými vládami o jazykových požadavcích. Od součinnosti se staročechy a katolíky ve společném poslaneckém klubu na zemském sněmu, vytvořeném 9. 1. 1898, kterou Stránský označil za „vlasteneckou povinnost“,¹³⁷ a od účasti v 21. 1. 1898 zvoleném jednadvacetičlenném česko-německém vyrovnávacím výboru lidovci očekávali splnění základních českých postulatů (reformu zemských volebních řádů, rozšíření českých pozic v zemské správě i samosprávě, zřízení české univerzity) a tím uspokojení voličstva.

Na druhé straně smírná politická taktika, kterou na zemské úrovni nenarušily ani nepokoje po zrušení jazykových nařízení a vyhlášení německého tzv. svatodušního programu r. 1899, vyvolávaly nespokojenost radikálnější části přívrženců a zvyšovaly nebezpečí jejich odpadávání. Vedení lidové strany se tomuto nebezpečí snažilo po r. 1899 čelit radikalizací své vídeňské politiky, která překonávala i nově nastolenou opoziční politiku mladočeských poslanců. Zejména A. Stránský, aby zachránil svůj image opozičního politika, vystupňoval protivládní opoziční kampaň v přesvědčení, „že jest lépe dáti se porazit ve Vídni než doma“.¹³⁸

Balancováním mezi smírnou politikou na zemském sněmu a radikální taktikou v říšské radě se lidová strana dostávala do neřešitelných rozporů, zvláště s ohledem na nebezpečí ztrát při říšských a zemských volbách r. 1901 a 1902. Radikalizace vídeňské politiky pomohla lidovcům zamezit samostatnému volebnímu vystoupení rolnického křídla a opozičních pokrokařských skupin, nezabránila však dalšímu uvolnění jejich vazeb na lidovou stranu. Na zpomalení rozpadu lidoveckého politického tábora působily jak složité národnostní podmínky a méně rozvinutá sociální struktura na Moravě, tak i klíčové postavení lidové strany v politickém zápase na Moravě. Stála v něm na jedné straně proti silicímu katolickému politickému proudu, který představoval zatím největšího rivala hlavně v boji o venkovské voliče, na druhé straně proti sociální demokracii, jež se po etablování v říšské politice rýsovala jako potencionálně největší

137 Dr. A. S., Velkonoce; in: LN 7 (2. 4. 1899) 1–2.

138 Z. V. TOBOLKA, (ed.) JUDr. Josef Kaizl, Z mého života 3/3 (Praha b. d. = 1914) 1011–1016. LA PNP, pozůstalost E. Engla, k. I/ch/78, Protokol z 10. schůze klubu poslanců 4. 5. 1900.

soupeř lidovců v boji o sympatie nižších vrstev městského obyvatelstva. Značná část odstředivých opozičních skupin v silovém poli této polarity stále inklinovala k národně liberální lidové straně, které dávala přednost před zcela samostatným postupem a otevřeným střetnutím s oběma krajními póly české politiky.

3.3.4.2. *Proti desintegraci strany (1897–1902)*: Vyhraňování boje lidové strany „na tři fronty: proti Němcům, proti černým a proti červeným internacionálům“,¹³⁹ které se vyostřilo při volbách 1901 a 1902, tak zůstávalo důležitým faktorem boje o udržení její vlastní jednoty. Strach lidovců z trvalejšího sblížení staročechů s katolíky, kterým do r. 1902 zdůvodňovali své setrvávání ve společném poslaneckém klubu i svůj opatrný postup, byl po úspěších katolických stran vystřídán soustředěnými antiklerikálními kampaněmi lidové strany. Její antiklerikalismus, doplněný cyrilometodějstvím, rozpracovaným jako vlastní náboženská ideologie,¹⁴⁰ měl zamezit úspěšnému postupu katolických stran a také přispět ke znovupřipoutání všech odstředivých nekatolických frakcí, zejména pokrokářů, ale i liberálnějšího rolnictva, k lidové straně.¹⁴¹ Jestliže se lidová strana v zemských volbách 1902, kdy se stále rozhodovalo prakticky jen mezi třemi českými stranami, mohla proti staročechům a katolíkům potvrdit jako relativně nejradikálnější politická síla, v říšských volbách 1901 ji volební účast sociální demokracie a národně sociální strany tlačila do pozice politického středu mezi sociální demokracií a katolíky. Na tomto postavení mnoho nezměnila volební dohoda, kterou lidovci uzavřeli v páté kurii s národními sociály a namířili proti „červené internacionále“. Ztráta jednoho sociálně demokratického mandátu na Moravě oproti volbám 1897 byla jen slabou náplastí, neboť lidová strana ztratila celkem tři mandáty, z nichž dva připadly katolíkům a jeden národním sociálům. Sociální demokracie si i nadále udržovala rozhodující vliv na dělnictvo, zatímco pokus lidové strany udržet kontrolu nad nacionálně orientovaným dělnickým hnutím skončil brzy po volbách roztržkou, z níž lidová strana vyšla sice posílena připoutáním národně sociální frakce poslance F. R. Reichstädtra, ale úplně znepřátelena se zbytkem národně sociální strany.¹⁴²

3.3.4.3. *Koncentrace na zemskou politiku*: I když si v říšských a zemských volbách r. 1901 a 1902 lidová strana vcelku udržela vedoucí pozice, vzestup katolíků a sociálních demokratů a odstředivé tendence jednotlivých frakcí svědčily o její krizi i celkové krizi oficiální mladočeské politiky. Lidová strana hledala cestu z této situace v samostatnějším, na zájmech mladočeské politiky nezávislejším postupu, od něhož si vedení lidové strany slibovalo, že se v očích nespokojené veřejnosti zbaví ódia strany zodpovědné za neúspěchy mladočeské

139 LN 8 (2. 12 1900) 3; též: VERUS, Pozor na volby do říšské rady (Brno 1900); lidová strana v rámci zostřené kampaně přerušila účast svých zástupců na moravských „smiřovačkách“ (2. 11. 1901) a její poslanci vystoupili z jednotného klubu českých poslanců na zemském sněmu (20. 6. 1902).

140 J. MALÍŘ, Vývoj (1985) 97; TÝŽ, O poměru (1980) 158–159.

141 K těmto aktivitám patřilo i založení tzv. antiklerikální ligy 25. 8. 1901, do níž byli kromě lidovců pozváni pokrokáři a národní sociálové.

142 Srov. níže kap. 4.4.3.1.

politiky. V popředí tohoto usilování stály dlouholeté konkrétní požadavky českého obyvatelstva na Moravě (získání většiny na zemském sněmu, zřízení okresních zastupitelstev, založení české univerzity), při jejichž prosazování začali lidovci spoléhat více na „smiřovací“ jednání s moravskými Němci než na mladočeskou „jazykovou“ politiku. Tento rozchod s mladočeskou stranou se navenek projevil především ve sporech o priority české politiky. Preferování požadavku zřízení české univerzity na Moravě, který byl sjezdem lidové strany 5. 1. 1902 povýšen na kardinální úkol české politiky, před postulátem vnitřní úřední češtiny,¹⁴³ vedlo v letech 1902–1903 od rozmlísek mezi mladočeskými a lidoveckými poslanci uvnitř společného poslaneckého klubu k otevřenému hlásání protikladu mezi mladočeskou „jazykovou“ politikou a mezi potřebami české Moravy a k požadavku revize mladočeské politiky.¹⁴⁴

Vzájemné odcizení se projevilo nejen v odlišném taktickém postupu lidovců v říšské radě a jeho přísném oddělení od jejich zemské politiky, ale postupně v zásadních otázkách poměru k vládě a mladočechy prosazované tzv. „pozitivní politice“.¹⁴⁵ I když poslanci lidové strany zůstávali do voleb r. 1907 stále součástí mladočeského klubu a na vzednutou vlnu boje o všeobecné hlasovací právo a na důsledky zmasovění politického života reagovali společně s mladočeskými poslanci návrhem na zavedení všeobecného a rovného práva volebního,¹⁴⁶ konkrétní dílčí zájmy a představy o budoucím uplatnění už v období před volbami r. 1906 a 1907 obě strany od sebe navzájem ještě více oddělily. Lidovci začali revidovat dosavadní těsný vztah a svou organizační příslušnost k národní straně svobodomyšlné a hledali cestu ven z mladočeského klubu.¹⁴⁷

3.3.4.4. Důsledky moravského vyrovnání pro lidovou stranu: Tento trend v říšské politice lidové strany těsně souvisel s jejím důslednějším sledováním konkrétních zájmů českého obyvatelstva na Moravě. Při prosazování dlouhodobých hlavních českých požadavků na Moravě (zřízení české univerzity a zajištění české sněmovní většiny) lidová strana využívala stále aktuálnější otázky volební reformy, která v letech 1904–1905 vedla ke značné radikalizaci veřejnosti. Lidovci se 25. 1. 1904 navrátili do 21-členného výboru a přispěli k obnovení česko-německých jednání. Na druhé straně se návrhem na reformu volebních řádů do zemského sněmu na principu všeobecného hlasovacího práva, podaným A. Stránským dne 27. 9. 1904, solidarizovali s tímto hnutím, aby tak obnovili svou reputaci zastánců demokratizace a českých národních zájmů a zá-

143 Stránský tehdy formuloval stanovisko k prioritám české politiky jednoznačně: „Otázka tato /univerzitní — J. M./ má pro nás okamžitě větší důležitost než vnitřní úřední řeč česká, která sama o sobě postavení naše nezesílí.“ LN 10 (8. 1. 1902) 1–2.

144 J. MALÍŘ, *Vývoj* (1985) 127–128; Z. TOBOLKA, *Politické dějiny* 3/2 (1936) 335–336.

145 Stránský potom na protest proti mladočeské politice vládě složil v září 1905 za souhlasu výkonného výboru lidové strany místopředsednictví v mladočeském poslaneckém klubu.

146 Návrh podali A. Stránský spolu s K. Kramářem a B. Pacákem 26. 9. 1905 jménem mladočeského klubu, ale agitační charakter tohoto kroku byl zřejmý. Srov. SÚAP, poz. K. Adámka, k. 52, Paměti 19–33, kde o diskusi ve výkonném výboru mladočeské strany z 13. 11. 1905.

147 J. MALÍŘ, *Vývoj* (1985) 132–133.

roveň aby tlačili zástupce německých politických stran ve vyrovnávacím výboru k ústupnosti. Taktickým manévrováním mezi kabinetními jednáními o česko-německém národnostním smíru a mezi vzednutou vlnou radikalizace veřejnosti, na níž se stupňováním nacionálních a demokratizačních požadavků lidová strana sama podílela, se jí dařilo být v popředí všeho dění a mít na něm, včetně přijetí moravského vyrovnání, významný podíl.¹⁴⁸

Kompromisní ujednání českých a německých stran vytvořilo předpoklady pro získání české většiny na moravském zemském sněmu i v zemském výboru, zároveň však prohloubilo nesoulad mezi lidoveckou a mladočeskou politikou, která v něm viděla oslabení své „pozitivní politiky“, a zvětšilo nespokojenost i části lidové strany. Navíc nové volební řády umožňující dosažení české většiny sice znamenaly částečné splnění jednoho ze stěžejních cílů lidové strany, zároveň ale zřízení všeobecné volební kurie a tím otevření sněmu novým společenským silám a stranám vytvářelo možnost, aby se v zemské politice vedle konzervativního jádra české politiky — staročechů a katolíků — později zformoval ze sociálních demokratů a pokrokářů demokratičtější opoziční proud, který měnil postavení lidové strany a zužoval její *raison d'être*.

3.3.5. NA NOVÝCH CESTÁCH 1906–1914

3.3.5.1. Ve volbách r. 1906 a 1907: Zemské volby r. 1906, které kromě dosavadních stran přivedly k volebním urnám poprvé také sociální demokráty, pokrokáře, agrárníky a část živnostníků, podstatně změnilo rozložení sil mezi českými stranami. Lidová strana oproti volbám r. 1896 a r. 1902, po nichž disponovala zhruba polovinou českých poslaneckých mandátů, ztratila po r. 1906 své někdejší postavení nejsilnější české strany a s necelou čtvrtinou mandátů (18 ze 73) musela prvenství přenechat katolíkům. Nadpoloviční většinu mandátů si udržela jen v městské volební kurii.¹⁴⁹ Vstup sociálních demokratů a pokrokářů na půdu zemského sněmu navíc vytlačoval lidovou stranu z levé části spektra českých stran do středu a nastolil pro ni zásadní otázku jejího dalšího politického směřování v mantinelech, které byly určeny na jedné straně katolickým a na druhé sociálně demokratickým pólem české politiky.

Zúžení manévrovacího prostoru lidové strany bylo výrazem zúžení její sociální základny, která utrpěla především emancipací agrárního a pokrokového hnutí. Za této situace, kdy lidová strana už nemohla náležitě oslovit vrstvy, které jí odvedli agrárníci a pokrokáři, usilovala alespoň o společný politický postup s novými politickými subjekty, v němž spatřovala prostředek jak k udržení

148 O moravském vyrovnání srov. J. KOLEJKA, *Moravský pakt z r. 1905*; in: ČSČH 4 (1956) 590–615; H. GLASLL, *Der mährische Ausgleich* (1967); R. LUFT, *Die Mittelpartei* (1987); J. MALÍŘ, *Pokus o soužití* (1990) 3–11; TÝŽ, *Der mährische Ausgleich* (1993) 337–246.

149 Srov. přílohu. Ve volbách vyhrálo 16 kandidátů lidové strany a 2 další zvolení poslanci vstoupili do jejího poslaneckého klubu.

vlastního vlivu v českém politickém táboře, tak k vytvoření výhodného postavení v říšských volbách r. 1907.¹⁵⁰ Prostředkem k tomuto cíli se mělo znovu stát vytvoření bloku antiklerikálních stran na čele s lidovou stranou, do něhož měli být vedle lidovců, pokrokářů a agrárníků zahrnuti také sociální demokraté. Stránského pokusy o jeho realizaci před volbami r. 1907 byly ovšem zmařeny samostatnou stavovskou politikou agrární strany i samostatným volebním postupem sociální demokracie, takže se zamýšlená volební koalice neklerikálních stran omezila jen na spolupráci s pokrokáři.

Volební kompromis s pokrokáři však lidovou stranu před volebním neúspěchem neuchránil, ani nezabránil rozkolísání její politické orientace a prohloubení vnitrostranické krize. Konkrétní průběh voleb, kdy v prvním kole nebyl zvolen ani jeden lidovec a většina ostatních se dostala do užší volby proti kandidátům sociálně demokratickým, přivedl lidovou stranu ve druhém kole voleb k radikální změně taktiky. Uzavření volební aliance s agrárníky, národními sociály i staročechy a katolíky namířené proti sociálním demokratům jí sice zajistilo zvolení 6 kandidátů z celkového počtu 30 českých říšských poslanců z Moravy, ale mnohem bolestnější než pokles jejího podílu na českomoravské reprezentaci ve Vídni ze dvou na jednu pětinu oproti volbám r. 1901 bylo,¹⁵¹ že se ocitla v politické izolaci. Její vztahy s agrární stranou se ani po volbách nezlepšily a od staročechů a katolíků se lidovci i nadále distancovali, aniž ovšem udrželi spojení s pokrokáři. Ti odmítli snahu lidové strany ospravedlnit její počínání v druhém kole voleb i další kooperaci s ní a naopak po volbách přistoupili k definitivnímu ustavení vlastní strany — moravské strany pokrokové.

3.3.5.2. Reakce na rozšíření volebního práva: Stránského vedení strany hledalo východisko z izolace, do níž se po volbách dostalo, v prohloubení opoziční taktiky jak v říšské radě, tak na zemském sněmu, aby tak vzalo vítr z plachet pokrokové i sociálně demokratické agitaci. Činilo tak za cenu odmítnutí mladočeské pozitivní politiky, které po vzájemných útocích lidoveckého a mladočeského tisku a sporech o jmenování českých ministrů B. Pacáka a J. Fořta členy Beckovy vlády vyústilo na podzim r. 1907 až v otevřenou roztržku a odchod poslanců lidové strany z mladočeského klubu.¹⁵² Odklon od mladočeské politiky však izolaci a krizi lidové strany jen prohloubil, neboť setrvání čtyřčlenného Sdružení poslanců lidové strany v opozici proti provládní politice české delegace „vedené mladočesko-klerikálně-agrárním trojspolkem“ bylo na zemské úrovni provázáno prohloubením nepřátelství se staročechy, národními katolíky i agrárníky, kteří v období po volbách prováděli společnou politiku.

Navíc Stránského opoziční taktika za každou cenu vyvolávala nesouhlas i přímo v řadách lidové strany. I když se Stránskému podařilo na úkor umírněnějšího křídla, vedeného H. Bulínem a prostějovskou frakcí kolem V. Perka a J.

150 Porady těchto stran se konaly v prosinci 1906. J. MALÍŘ, Pokrokové hnutí 2 (1978/1979) 108–109.

151 Viz příloha.

152 J. MALÍŘ, Vývoj (1985) 142.

Špačka, prosadit radikálnější politickou linii v zásadě už před říšskými volbami r. 1907, jednotlivé kroky vedoucí k rozchodu s mladočechy narážely na odpor i v nejvyšších kruzích strany, včetně poslanců, a ochromovaly tak její akceschopnost.¹⁵³ Boj o orientaci strany vyvrcholil na jaře 1908, kdy se Stránskému definitivně podařilo zlomit odpor umírněného křídla. Nejenže zvrátil rozhodnutí širšího výkonného výboru strany z 10. 3. 1908 směřující k tomu, aby zvláštní tříčlenná komise jednala o urovnání vzájemných sporů s mladočechy, ale převzetím Lidových novin, které od 14. 3. 1908 přestaly být oficiálním orgánem strany a dostaly se plně pod jeho kontrolu, umlčel opozici a přinutil ji k pasivitě nebo dokonce k opuštění strany.¹⁵⁴

Klíčem k pochopení radikálního postupu Stránského poslanecké frakce v říšské radě zůstávala situace a záměry Stránského vedení v zemské politice, kde převaze katolických, staročeských a agrárních poslanců, kteří vytěsnili lidovce z některých postů v zemské správě,¹⁵⁵ hodlali lidovci čelit vytvořením protiváhy z opozičních sil, jejichž důvěru chtěli získat hlavně radikálně opoziční taktikou v říšské radě a agilním opozičním postupem v zemských záležitostech.

Lidovci proto využívali každé příležitosti k tomu, aby našli společnou řeč s pokrokaři i sociálními demokraty. Svou účastí na řadě opozičních mimosněmovních kampaní proti vládě i konzervativním členům zemského výboru, které na jaře 1908 vyvrcholily ve společném obstrukčním postupu lidových, pokrokových a sociálně demokratických poslanců na zemském sněmu, se jim podařilo s pokrokovou stranou sblížit natolik, že namísto jednání o společném poslaneckém klubu dospěly kontakty mezi vedením obou stran k dohodě o jejich sloučení.¹⁵⁶ Sloučení lidové a pokrokové strany v lednu 1909 znamenalo vítězství nové politické orientace původní lidové strany, která ztrátám politických pozic čelila obnovením vazeb na opoziční maloměšťanské voličstvo. Faktická absence radikálních stran v českém politickém spektru na Moravě jí tuto orientaci usnadňovala. Fúze byla zároveň prvním krokem k vytvoření pevnějšího bloku nekonzervativních politických stran, který nové lidové straně pokrokové zajišťoval možnost i nadále účinně zasahovat do zemské politiky na Moravě.

3.3.5.3. Změny v sociální základně a organizaci: Lidová strana pokroková byla přes příliv demokratičtější a opozičněji laděných pokrokařů legitimní následovnicí lidové strany. Určité změny v její politice i v jejím celkovém profilu, které se postupně projeví, byly spíše výsledkem reakcí na posuny v celkových politických a národnostních poměrech na Moravě i organického vývoje její sociální základny než samotného vlivu pokrokařů. Přes snahu o zachování parity

153 Čtyřčlenný poslanecký klub nebyl jednotný a F. Sláma a A. Smrček usilovali o jeho opuštění.

154 J. MALÍŘ, *Vývoj* (1985) 142–145; O. PŘIKRYL, *Paměti*, 984, 1022–1024; in: SOA v Prostějově, poz. O. Přikryla; MZA, G–68, k. 26, *Lidový klub*, 7. a 10. 3. 1908.

155 Lidovci těžce nesli nejen izolaci svého jediného zástupce V. Šíleného v zemském výboru, proti kterému stáli katolík J. Koudela, agrárník J. Vaca (později J. Starošítk) a staročech Žáček (později O. Pražák), ale zejména neúspěchy ve volbách do správních rad zemské životní a dobytčí pojišťovny.

156 J. MALÍŘ, *Pokrokové hnutí* 2 (1978/1979) 117–125.

obou partnerů ve vedení nové strany, jež měla být zajištěna střídáním předsedů obou původních stran (A. Stránského a J. Kolouška), si předáci bývalé lidové strany v nové straně zachovávali rozhodující vliv.¹⁵⁷ Za stavu určitého provizoria v letech 1909–1911, kdy po sjezdu lidové strany v lednu 1909, který přijal nový program i nový organizační statut, nenásledoval až do sjezdu v lednu 1911 slučovací sjezd, upevnil A. Stránský své postavení v lidové straně pokrokové. Programové a organizační dokumenty přijaté sjezdem lidové strany 1909, které až do r. 1911 platily i pro lidovou stranu pokrokovou, ovšem vycházely vsříc pokrokářům.

Důraz na speciální živnostenský a rolnický program prozrazoval pokračování středostavovské orientace strany, přičemž programová obrana hospodářských zájmů středních a malých podnikatelů byla doplněna akcentováním sociálně reformních požadavků s vizí sociálního smíru a jednotné hospodářské politiky, které byly zvláště blízké pokrokářům.¹⁵⁸ Na rozdíl od dřívějších programových postojů nový program, na jehož formulaci měla velký podíl také mladá generace lidové strany kolem F. X. Hodáče, vycházel i přes svou středostavovskou orientaci a sociálně reformní rysy v mnohem větší míře vsříc českým živnostníkům, obchodníkům a drobným a středním podnikatelům, a to nejen v jejich obraně před německým velkokapitálem, ale též v jejich aspiracích směřujících k velkopodnikatelským aktivitám. Tento obrat „z obrany na výboj“ byl provázen vypjatým „hospodářským nacionalismem“ podporujícím hospodářsko-emancipační úsilí českých podnikatelských vrstev a jejich snahy o vymanění z druhořadého postavení vůči německým průmyslovým kruhům.¹⁵⁹

Programový trend kladoucí důraz na ofenzivní a dynamický rozvoj českých středních vrstev měst zaštitěný důrazem na nacionální zájmy byl v politickém postupu lidové strany pokrokové v následujícím období posilován na úkor sociálně reformních aspektů. Skutečnost, že vypjatý nacionalismus spojený s antiklerikalismem, kterými se lidová strana pokroková vymezovala jak proti mladočeské pozitivní politice na říšské radě, tak proti konzervativně katolickému politickému bloku i národně vlašné politice sociální demokracie v zemské politice, byl v její politické praxi značně instrumentalizován, se projevila na jejím sjezdu v lednu 1911. Sjezd už reálněji reflektoval národně politickou a sociálně ekonomickou situaci na Moravě a bez ohledu na menšinové postavení lidové strany pokrokové v české kurii i v zemském výboru zaujal zodpovědnější a konstruktivnější politickou linii, která by při jednáních o sanaci zemských fi-

157 O sporech uvnitř strany srov. MZA, G–68, k. 26, Lidový klub, 20. 2. 1909; R. FISCHER, Pokroková Morava 2 (1937) 293–296.

158 PROGRAM STRANY LIDOVÉ NA MORAVĚ; in: Zpráva sjezdu lidové strany na Moravě konaného 5. a 6. ledna 1909 (Brno 1909) 29–50.

159 V lidové straně se začala prosazovat generace národohospodářů, finančníků a podnikatelů (K. Engliš, F. Kovařík, A. Smrček, J. Koloušek). Srov. J. MALÍŘ, Zur Frage der „Vollständigkeit“ und Artikulation der tschechischen Gesellschaft in Mähren vor 1914; in: SPFFBU C–40 (1993) 63–79.

nancí mohla střízlivěji brát v potaz skutečné možnosti strany i českých hospodářských a politických ambicí.¹⁶⁰

Rovněž organizační vývoj lidové strany pokrokové v letech 1909–1914 svědčil o její probíhající profilaci.¹⁶¹ Organizační statut z r. 1909 přijatý ještě sjezdem samotné lidové strany tím, že přesněji vymezoval zásady příslušnosti ke straně a přenášel váhu z čistě důvěrnického organizačního principu na princip hierarchizovaných organizačních mezistupňů s těžištěm v místních a okresních organizacích, vycházel vstříc pokrokářům i mladé generaci uvnitř lidové strany v jejich důrazu na organizační a výchovnou činnost v terénu. I když na lokální úrovni neprobíhalo sloučení obou stran hladce,¹⁶² zakládání nových organizací, zvláště v předměstích a okolí Brna a Olomouce, ale i jinde na Moravě i ve Slezsku, svědčilo o postupné konsolidaci organizační základny zfúzované strany, která na počátku r. 1911 měla 21 místních a okresních politických spolků a klubů, 3 celozemské organizace (Politický klub, Selskou jednotu a Živnostnicko-řemeslnickou jednotu), 80 politických organizací na základě §2 shromažďovacího zákona a na 2.245 důvěrníků.¹⁶³

Svědčilo o tom i přijetí nového organizačního statutu na sjezdu lidové strany pokrokové v lednu 1911, který potvrdil zásady statutu z r. 1909 a jen dvěma novými zásadami reagoval na změny a potřeby v organizační práci strany. Rozhodnutí budovat krajské organizace vycházelo vstříc organizační aktivitě lidovopokrokářů ve Slezsku, zároveň však přispívalo ke zvýšení úlohy a aktivity regionálních stranických organizací, což se příznivě projevilo zvláště před zemskými volbami 1913 organizováním řady krajských sjezdů.¹⁶⁴ Druhou novinkou bylo zřízení 11-členného předsednictva strany a 5-členné organizační komise. Toto opatření zvyšovalo akceschopnost strany a přitom umožňovalo, aby se prostřednictvím organizační komise jako už dříve prostřednictvím Politického klubu lidové strany pokrokové více prosazovali neposlanci a mladá generace politiků (F. X. Hodáč, J. Budínský), která korigovala Stránského politický kurs směrem ke konstruktivnější a hospodářsky fundovanější politice.¹⁶⁵

Příznakem zvýšené organizační aktivity strany v období po r. 1911 se stal také rozmach jejího krajského tisku a reorganizace financí spočívající ve zří-

160 M. DYČKA, Vývoj lidové strany pokrokové v letech 1909–1914 a její místo v systému českých politických stran na Moravě (Bratislava 1992), kand. disertace, 133–134.

161 TAMTÉŽ, 74–75, 78–80; J. MALÍŘ, K vyhraňování (1983) 64–65.

162 Olomoucký Politický pokrokový spolek a list Pozor se až do 1911 odmítaly stát součástí lidové strany pokrokové, takže zde její představitel R. Fischer musel založit konkurenční list Proudý. Srov. R. FISCHER, Pokroková Morava 2 (1937) 367–368.

163 Stav organizací r. 1911 je zachycen v poznámkách V. Šíleného ke sjezdu 5. — 6. 1. 1911; in: MZA, G–68, k. 26. Lidový klub 2 (1905–1911).

164 M. DYČKA, Vývoj (1992) 78–80, 129.

165 Minoritní návrh dra Suchánka, prof. Kolouška, uč. Mrázka a dra Hodáče; in: MZA, G–68, k. 26, Klub lidový (nedatováno, asi 1910–1911), kde tužkou psané poznámky Šíleného odhalují, že návrh nového volebního klíče výkonného výboru oslaboval postavení poslanců. Těž: J. MALÍŘ, K vyhraňování (1983) 65–66.

zení peněžního fondu strany, ve stanovení členských příspěvků (daň strany) a zpřísnění jejich odvodů do stranické pokladny.¹⁶⁶

Postupná konsolidace lidové strany pokrokové, jejímž projevem byl úspěšný sjezd strany r. 1911, vznik bloku pokrokových stran při volbách r. 1911, vytěsnění vnitřní promladočeské opozice i prosazení rovnováhy mezi Stránského křídlem na jedné straně a bývalými pokrokáři a mladou generací na straně druhé,¹⁶⁷ vytvořila předpoklady pro její ofenzivnější postup v zápase o vedení české politiky na Moravě.

V lidové straně pokrokové se tak postupně prosadil modernější styl politické a organizační práce, který lépe odpovídal každodennímu zápasu o voliče. Jeho projevem se stalo i systematické budování a pevnější organizační připoutání velkých zájmových organizací. I když se lidová strana pokroková masovou stranou nikdy nestala, usilovala o to, aby podchytila co nejširší vrtvy voličů. Jestize odlivu rolnictva z lidové strany po vzniku agrární strany nezabránilo ani založení Selské jednoty pro Moravu r. 1905 a Selského dorostu jako satelitních organizací lidovců na venkově, poněkud úspěšnější byla v boji o živnostnictvo.¹⁶⁸ Lidová strana pokroková i po založení živnostenské strany r. 1908 udržovala prostřednictvím svých exponentů (V. Šílený, K. Albrecht, J. Pastyřík, A. Janda, V. Votruba) svůj vliv v živnostenských korporacích, jako byla Zemská jednota živnostenských společenstev, Zemská živnostenská rada, Česká obchodnická jednota, tzv. společný poradní sbor českých ústředních korporací živnostenských nebo lidovci přímo organizované sdružení živnostenských poslanců. Pro přímé vedení středních vrstev měst měla od r. 1908 k dispozici Řemeslnicko-živnostenskou jednotu a převedením Sdružení pokrokové mládeže pod svůj patronát získala r. 1912 také vlastní mládežnickou organizaci.¹⁶⁹

Pro další směřování a profil lidové strany pokrokové bylo závažné její organizační a zájmové propojení se silícími českými velkopodnikatelskými kruhy. Její exponenti zastávali vlivné pozice jak v moravském odboru České národohospodářské společnosti a v České hospodářské společnosti pro Moravu, tak v Jednotě českých průmyslníků pro Moravu a Slezsko.¹⁷⁰ Pojtkem k těmto kru-

166 M. DYČKA, *Vývoj* (1992) 127–128, 206.

167 V nově ustaveném předsednictvu výkonného výboru a organizační komisi se prosadili jednak bývalí pokrokáři R. Fischer, J. Koloušek, K. Mrázek, jednak mladší generace (F. X. Hodáč, J. Budínský). Srov. MZA, G–68, k. 26, Lidový klub 2, 28. 1. 1911.

168 MZA, B–26, k. 2499, sig. 336 (Selská jednota v Brně); k. 2508, sig. 460 (Řemeslnicko-živnostenská jednota).

169 R. 1910 se konal sjezd pokrokové mládeže v Pterově ještě jako sjezd nadstranické organizace svobodomyšlné mládeže s centry v Olomouci a Prostějově, která pak byla zásluhou R. Fischera a R. Hraběte získána lidovopokrokařům. Podobně se do blízkosti lidové strany pokrokové dostalo Sdružení pokrokových žen, založené r. 1910 v Brně a Olomouci. R. FISCHER, *Pokroková Morava 2* (1937) 297–298, 386–389; *PROGRAM POKROKOVÝCH ŽEN NA MORAVĚ* (Brno 1910); M. RAŠKOVÁ, *Ženské hnutí na Moravě před r. 1918* (Brno 1990) dipl. práce.

170 Jednota, jejímž tajemníkem byl od r. 1913 F. X. Hodáč, vznikla na Moravě dříve než v Čechách. Srov. F. KOVAŘÍK, *Cíle českého průmyslu na Moravě a v Čechách*; in: MSR 10

hům se po generaci politiků působících více osvětově než národohospodářsky (V. Šílený, K. Albrecht) stala v letech těsně před válkou skupina národohospodářů, podnikatelů a politizující manažerské inteligence kolem F. X. Hodáče (A. Smrček, K. Engliš, J. Koloušek, F. Kovařík), která se přes své většinou právnické vzdělání a působení na brněnské technice orientovala na podnikatelské a národohospodářské aktivity v bankovníctví, finančnictví i průmyslu a těsně před válkou systematicky politicky artikulovala ofenzivní hospodářské postuláty českých průmyslových a podnikatelských kruhů na Moravě.¹⁷¹ Váha této skupiny ve straně vzrostla, když byl v lednu 1913 zřízen tzv. hospodářský sbor při ústředí strany, a politicky se projevila v prosazení konstruktivnějšího a odbornějšího přístupu k hospodářským a finančním otázkám projednávaným na sněmu.¹⁷²

I když mezi sociální základnou původní lidové a pokrokové strany byly určité disproporce v jejím složení, pro její další utváření po sloučení obou stran bylo rozhodující, že přes permanentní snahu znovu získat vliv na rolnictvo se vcelku zvyrazňovalo malé zastoupení venkovských vrstev v zázemí stoupenců ve prospěch středních vrstev měst. Zesílil také trend, zejména v nižších člácích strany, ke vzrůstu podílu drobných podnikatelů, živnostníků a obchodníků na úkor inteligence.¹⁷³ Lidová strana pokroková se tak v posledních letech před válkou profilovala ve výrazně městskou stranu s ambicemi být stranou silících českých podnikatelských vrstev.

3.3.5.4. Koaliční politikou k udržení pozic: Sloučení lidové a pokrokové strany v jednu stranu a její vnitřní transformační pohyb směrem k moderní politické straně byly pokusem o adaptaci liberálního proudu české politiky na Moravě na dynamický politický pohyb, který souvisel se zvyšováním účasti širších vrstev obyvatelstva na politickém životě. I když přetrvávání kuriového a censovního volebního systému na Moravě ponechávalo nemasovým stranám větší šance na udržení vlivu v zemské politice než na úrovni říšské politiky, lidová strana pokroková se proti konzervativnímu bloku stran národní, národně katolické a agrární mohla prosadit zase jen v koalici s jinými opozičními stranami. Základní politický kurs zfúzované strany tak byl určován politickými aspiracemi, které směřovaly k oslabení převahy bloku českých konzervativních stran a k návratu lidových pokrokářů do popředí české politiky na Moravě. K dosažení těchto cílů volila Stránského strana radikální opoziční taktiku a antiklerikální propagandu, prostřednictvím nichž doufala stmelit opoziční a antiklerikální politické síly bez ohledu na hranice mezi jednotlivými stranami.

Vytváření protiklerikálního politického seskupení, v němž fúze lidové a pokrokové strany představovala jeden z prvních kroků, bylo složitým procesem,

(1913/1914) 11–13.

171 J. MALÍŘ, *Zur Frage* (1993).

172 Srov. též publicistickou aktivitu této skupiny v odborném i neodborném tisku.

173 Srov. příklady sociálního složení členstva některých spolků v r. 1912; in: M. DYČKA, *Vývoj* (1992) 73, 205, pozn. 32, 38.

jenž se v letech 1909–1911 úzce prolínal s frakčními boji a posuny uvnitř většíny tehdejších stran a poskytoval tak lidovým pokrokářům naději na zvrát v rozložení sil. Zatímco vztah sloučené strany ke katolickým stranám byl jednoznačně dán a ostře vymezen jejím instrumentalizovaným antiklerikalismem, ani zdaleka tak jednoznačně se nevytvářel její poměr k agrární straně. I když se lidová strana pokroková musela smířit s tím, že jí agrární strana nadobro odvedla drtivou část rolnických voličů, její vnitřní rozpolcenost mezi liberálním křídlem vedeným F. Staňkem a K. Sonntagem a mezi konzervativním křídlem v čele s J. Vacou, J. Starošťíkem a J. Rozkošným se v letech 1909–1911 změnila v převahu a vítězství Staňkova křídla. Lidovým pokrokářům se tak otevřela možnost ucházet se o spolupráci reorientované agrární strany. V jiné rovině a o jiné priority, ale s podobnými konsekvencemi pro vzájemné politické sblížení proběhl zápas uvnitř sociální demokracie.

V jejím případě brzdou možné kooperace s lidovými pokrokáři nebyl jako u agrárníků poměr ke klerikalismu, ale k národnostní otázce, která při hledání koaličních partnerů lidové pokrokáře zprvu orientovala spíše na národní sociály.¹⁷⁴ Posilování smyslu sociálních demokratů pro národně politické požadavky a jejich zápas o vedení odborů, který i na Moravě v letech 1909–1911 urychlil národnostní desintegraci zemské organizace sociální demokracie a vedl k ovládnutí její české části autonomisty, učinily naděje lidových pokrokářů na integraci sociální demokracie do zaběhaných souřadnic národně politického zápasu na Moravě reálnějšími. Bylo tomu tak také proto, že v důsledku národnostně komplikovanější a sociálně méně diferencovanější stratifikace české společnosti na Moravě mohli čeští liberálové a pokrokáři vystupovat rozhodněji v sociálně reformních a demokratizačních otázkách a sociální demokraté ze stejných důvodů zase v otázkách národně politických.¹⁷⁵

Naznačené tendence vykrytalizovaly před říšskými volbami r. 1911, které se staly příležitostí k vymezení obou bloků české politiky. Lidové straně pokrokové se podařilo pro společný postup získat agrárníky i sociálně demokratické autonomisty, a to už v předvolebním období, kdy kromě dohody o vzájemné toleranci při volbách byly stanoveny i některé společné kandidatury (T.G. Masaryk, F. Staněk). Rozhodujícími pro stmelení bloku tří stran se staly až úmluvy před druhým kolem voleb. Na jejich základě zůstalo pět z devíti lidově pokrokových kandidátů postaveno proti sociálně demokratickým kandidaturám a jen čtyři proti kandidátům konzervativního bloku (dva proti katolíkům, jeden proti staročechům a jeden proti národním sociálům). Vzájemné porady vedly k vytvoření tzv. společné listiny svobodomyšlných stran českých, jež ovšem zahrnovala jen kandidatury přijatelné pro všechny tři strany. Početní poměr jednotlivých

174 Lidová strana před volbami r. 1911 stála o dohodu, její prosazení překazil volební kompromis uzavřený národními sociály se staročechy a mladočechy v Čechách, proti nimž stála v ostré opozici.

175 Sociální demokraté se běžně zúčastňovali společných antiklerikálních, ale stále častěji i národněpolitických akcí, např. protestních shromáždění proti ministru J. Žáčkovi v r. 1909.

kandidatur na této listině, na níž se kromě 7 agrárníků a 5 sociálních demokratů dostali jen 4 lidoví pokrokaři, svědčil o nepříznivém rozložení sil uvnitř koalice pokrokových stran. A to i v tom případě, jestliže se vezmou v potaz pozdější do značné míry oprávněné výtky vůči A. Stránskému, že za prosazení vlastní kandidatury v řadě jiných kandidatur ustoupil sociálním demokratům a obětoval tak některé kandidáty své strany (J. Koloušek, O. Skýpala, V. Perek).¹⁷⁶ To, že z volebního kompromisu těžila především sociální demokracie, vyplývá i z celkových výsledků voleb, v nichž obstáli jen 4 lidoví pokrokaři, ale naproti tomu 11 sociálních demokratů a 6 agrárníků.¹⁷⁷ Pro záměry a perspektivní postavení lidové strany pokrokové však bylo mnohem důležitější, že porážka katolického bloku v říšských volbách dávala naději na porážku a izolaci katolických stran a staročechů také v zemské politice.

Neméně důležitý aspekt volební koalice se skrýval ve skutečnosti, že nezvyklá politická mesaliance umožnila vedení zúčastněných stran, aby se vypořádala s opozičními frakcemi uvnitř vlastních stran. Na rozdíl od agrární strany i sociální demokracie, v nichž hlavní dějství zápasu o jejich vedení proběhlo už před volbami, vypukly v lidové straně pokrokové nejzávažnější spory o její orientaci, které ohrožovaly přímo její integritu, až po říšských volbách r. 1911. Stránského vedení strany muselo čelit kritice z řad neúspěšných kandidátů a zároveň bývalých pokrokařů (J. Koloušek, O. Skýpala), kteří doplatili na volební kompromis, a také výtkám z řad mladé generace (F. X. Hodáč, J. Budínský). Její mluvčí měli silné slovo v Politickém klubu lidové strany pokrokové¹⁷⁸ a více než nová volební orientace jim vadily Stránského politické metody, jimiž často stavěl vedení strany před hotovou věc. Mnohem závažnější a nebezpečnější byl odpor konzervativního křídla strany soustředěného kolem prostějovského Českého politického spolku (V. Perek, J. Špaček) a nesouhlas promladočeských sil ve straně (H. Bulín), které odsuzovaly celkovou politickou linii strany, protože v ní viděly nejen oslabení postavení vlastní strany a nebezpečí její izolace v říšské radě, ale i podkopávání pozic celé české politiky vedené mladočechy. V létě 1911 dospěl konflikt s promladočeskými silami ve straně až k pokusu o založení mladočeské strany na Moravě, ke kterému měla posloužit i propagační cesta K. Kramáře po Moravě.¹⁷⁹ Podstatné pro odražení těchto útoků se stalo, že se Stránskému podařilo pomocí podpory krajských konferencí a lokálních spolků a pomocí organizačních ústupků (zřízení organizační komise) a opatření při prosazování hospodářské politiky získat na svou stranu mladou generaci, část bývalých pokrokařů (R. Fischer) i většinu výkonného výboru strany a eliminovat tak vliv konzervativního promladočeského křídla, resp. zažehnat pokus o jeho osamostatnění až do doby před zemskými volbami r. 1913.

176 Výčet kandidátů společné listiny in: M. DYČKA, *Vznik* (1992) 144, pozn. 173.

177 Viz přílohu.

178 A. Stránský byl v létě 1911 dokonce z klubu vyloučen předsedou klubu J. Kolouškem.

179 K. KRAMÁŘ, *K ozdravení politických poměrů na Moravě* (Praha 1911); R. FISCHER, *Pokroková Morava 2* (1937) 321–349. Srov. též níže kap. 3.6.

Další vývoj ukázal, že Stránského taktika, která i za cenu oslabení vlastních pozic ve Vídni a rozchodu s mladočechy upřednostňovala zájmy lidové strany pokrokové v zemské politice, se prosadila a vedla k překonání krize českých liberálnějších politických sil na Moravě. Projevem konsolidace lidové strany pokrokové i efektivnosti její koaliční orientace byly její úspěchy v doplňovacích volbách po V. Šíleném a K. Albrechtovi na konci r. 1911, jichž dosáhla právě díky podpoře koaličních stran,¹⁸⁰ a rozvinutí její organizační struktury v období po r. 1911. Upevnění vazeb stran pokrokového bloku, jehož tmelem se stal účelový antiklerikalismus a halasná opozičnost, vytvářelo pro Stránského stranu vhodné podmínky pro to, aby se při zemských volbách r. 1913 jako spiritus agens pokrokového bloku úspěšně pokusila o vytlačení konzervativního bloku z vedení české politiky na Moravě.

Přetrvávání kuriového a censovního systému ve spojení s většinovým volebním systémem zvyhodňovalo koaliční přístup k volebnímu soupeření. Lidová strana pokroková mohla přistoupit při volebních dohodách na to, aby mezi stranami bloku došlo k reciproční podpoře při volbách v jednotlivých kuriích proti kandidátům konzervativních stran. I když se jejich společný postup neobešel bez komplikací,¹⁸¹ koaliční strany v zásadě navzájem podporovaly v městské kurii lidové pokrokáře, ve venkovské agrární a ve všeobecné sociálně demokratické kandidáty. Protože v zápase o městské vrstvy voličstva narážela lidová strana pokroková na konkurenci dalších stran, usilovala získat pro spolupráci i živnostenskou a národně sociální stranu.¹⁸² Tyto snahy nebyly příliš úspěšné, neboť částečný volební kompromis s živnostenskou stranou a příklon národních sociálů k volební dohodě se staročechy situaci lidové strany pokrokové zkomplikoval. Přesto nakonec z voleb vyšla jako strana s nejsilnějším poslaneckým klubem (21 poslanců)¹⁸³ a spolu s agrární stranou (19 mandátů plus 2 samostatných agrárníků) a sociální demokracií (7 mandátů) ovládla českou kurii.

Úspěšný „come back“ lidové strany pokrokové na místo nejpočetnější české poslanecké reprezentace, podmíněný ovšem její pragmatickou koaliční politikou, umožnil, aby částečně obnovila své bývalé mocenské pozice v zemské politice.¹⁸⁴ Vítězstvím ve volbách v situaci, kdy sněmu vládla česká většina, však Stránského strana na rozdíl od dob před r. 1906 brala na sebe značný díl politické odpovědnosti za utváření národních a hospodářských poměrů na Moravě. Její

180 Lidovopokrokáři tak proti klerikálům obhájili jak 2 zemské mandáty (L. Mohapl, A. Janda), tak 1 říšský (V. Votruba). Srov. J. MALÍŘ, *Vývoj* (1985) 197–198.

181 Agráři až do r. 1913 váhali s účastí v koalici pro ohledy na své konzervativní křídlo.

182 Na poradě 13. 3. 1913 v Brně, na kterou A. Stránský pozval zástupce agrární, živnostenské a národně sociální strany.

183 Do klubu vstoupili i zvolení nezávislí kandidáti K. Engliš, K. Vozáb a F. Šerý a později jako hospitant přistoupil i národní sociál A. Konečný.

184 Ze čtyř míst českých zemských přisedlých obsadila dvě (L. Pluhař, J. Budínský); znovu získala místa ve správních radách v zemské a v hypoteční bance; R. Fischer se stal předsedou finančního a K. Fajfrlík školského odboru zemského sněmu, A. Janda předsedou české části živnostenské rady atd.

dosavadní radikálně opoziční kurs v letech 1909–1913 stále více narážel na bariéry dané možnostmi samé strany i vědomím spoluzodpovědnosti za celou českou kurii i za dělnost celého zemského sněmu. Rozbroje uvnitř české majority sněmu nahrávaly německé opozici a snižovaly šance na odstranění vzrůstajícího deficitu zemského hospodářství a ohrožovaly samotnou existenci autonomní zemské samosprávy. Politika lidové strany pokrokové tak kolísala mezi prosazováním stranických a prestižních antiklerikálních stanovisek, která prohlubovala její negativistické postoje,¹⁸⁵ a mezi reálnějším politickým postupem, který měl přispět k hospodářské i politické stabilitě země. Tento trend zesílil zvláště po obstrukci zemského sněmu německými stranami na podzim 1910, která měla vynutit jednání o splnění německých národnostních požadavků. Obavy z degradace zemské samosprávy a posílení vlivu centrálních úřadů tehdy reflektoval i sjezd lidové strany pokrokové konaný v lednu 1911.¹⁸⁶ Cesta od negativistického „menšinového nazírání“ ke konstruktivní politice na zemském sněmu však byla zdoluhavá, i když pro ni stále více hovořil také zvýšený zájem strany na hospodářském vzestupu středních podnikatelských vrstev, které se stále zjevněji podílely na formování její politiky.

Přesun od účelově radikálních propagandistických postojů k odborným přístupům k hospodářským i národnostním otázkám se projevil v souhlase lidové strany pokrokové se zřízením 25-členné permanentní komise zemského sněmu pro řešení sporných národnostních otázek a se zformováním tzv. „sedmičky“. Tento mimolegislativní orgán složený z představitelů stran všech tří sněmovních kurií měl v zákulisním jednání hledat konsensus pro jednání ve sněmovním plénu. Touto cestou bylo dosaženo ústupu německých stran od obstrukce i jejich souhlasu s dílčí sanací zemských financí. Tajná dohoda ze 7. 2. 1912 o subvenčním klíči vycházela vstříc německému požadavku na zohlednění rozdílů v daňové poplatnosti obou národností v zemi. Tyto smířlivé kroky, které kontrastovaly s běžnou nacionální rétorikou lidové strany pokrokové, byly po jejím vítězství v zemských volbách r. 1913 potvrzeny jejím agilním přístupem k nové dohodě o sanaci zemských financí. Dohoda byla uzavřena 20. 2. 1914 v „devítce“ složené ze zástupců českých, německých i velkostatkářských stran a potvrzovala subvenční klíč z r. 1912.¹⁸⁷ Účast lidových pokrokářů na dialogu s Němci, který pramenil z oboustranného zájmu na udržení zemské autonomie, posilovala potřebu konsensu i mezi českými stranami navzájem. Lidová strana pokroková proto přes vnější pokračování ostré antiklerikální propagandy, která před zemskými volbami r. 1913 vrcholila dokonce výhružkami spojenectví českých

185 Projevilo se to markantně, když ze stranických důvodů odmítla finanční předlohy z r. 1909, jejichž autorem byl finanční referent zemského výboru národní katolík J. Koudela.

186 M. DYČKA, *Vývoj* (1992) 85, 134–135.

187 DER MÄHRISCHE LANDTAG 1906–1912 (Hohenstadt 1913). Moravský pakt; in: ML 2, č. 37 (31. 3. 1914) 3; H. BULÍN, Pakt; in: ML 2, č. 41 (10. 4. 1914) 1–2.

a německých svobodomyšlných stran,¹⁸⁸ se při skutečném politickém postupu stavěla ke katolickým stranám mnohem střízlivěji než dříve.¹⁸⁹

Ohledy na prosperitu silících českých středostavovských vrstev tak v letech těsně před válkou odváděly lidovou stranu pokrokovou od jejích původních radikálně nacionalistických a antiklerikálních postojů směrem k oportunnější a reálnější politice,¹⁹⁰ která však nic neměnila na ostrém vymezování vlastní identity právě silným nacionalismem a antiklerikalismem. Prostředkem upevnování vlastních pozic v zemské politice pro ni i nadále přes všechny výkyvy zůstávala účelově vedená radikálně opoziční politika na říšské radě, která se zaštiťovala prosazováním potřeb Moravy. Protože zastoupení lidových pokrokářů na říšské radě bylo mizivé, museli při hájení moravských požadavků stále více spoléhat na moravské poslance agrární strany a volné seskupení všech moravských poslanců na říšské radě (tzv. Moravský sněm).¹⁹¹ Celkově je však jejich opoziční směřování, kterým se odcizili pozitivní politice mladočechů a umírněných českých sil na říšské radě, přivádělo ke spojenectví se státoprávníky a realisty z Čech v rámci Sdružení neodvislých poslanců pokrokových¹⁹² a po posunech v české delegaci směrem k opozici vůči Stürgkhově vládě stále více také s agrárníky a národními sociály.¹⁹³ V konečném efektu byla politika Stránského strany na říšské radě podřízena základním záměrům v její zemské politice, které spočívaly v úsilí o izolování českého konzervativně katolického tábora na Moravě a v převzetí české majority na moravském zemském sněmu.

Lidová strana (pokroková) se jako hlavní reprezentantka českého národně liberálního tábora vymezovala primárně proti katolickému politickému táboru. Vzestup dalších masových stran, sociálně demokratické a agrární, ji však přinutil, aby při zužujícím se prostoru pro existenci liberálních sil volila k záchraně svého postavení vhodného koaličního partnera. Její fúze s pokrokovou stranou a kooperace s agrární a sociálně demokratickou stranou nebyla pouhým taktickým manévrem, ale vypovídala o tom, že jako reprezentantka středních vrstev měst neměla při stále nepřilíživé sociální diferenciaci na Moravě, nepřilíživých rozdílech mezi českým městem a venkovem a při uchování kuriového

188 Srov. relaci o projevu J. Budínského na schůzi českého pokrokového spolku 15. 3. 1913 v Žabovřeskách: „Falls die klerikale Partei in dem künftigen Landtag in dieselbe Stärke einischem sollte, so könnten es daselbst zu einer Koalition der freisinnigen böhmischen und deutschen Parteien kommen.“; in: MZA, B-13, k. 400, č. 2007.

189 Místo sociálního demokrata byl za místopředsedu české kurie akceptován katolík V. Ševčík. Příznačné také bylo, že dohodu s Němci podepsali spolu se zástupci stran pokrokového bloku i představitelé katolických stran, ale ne staročeši a „lidovec“ H. Bulín. Srov. Dopis A. Stránského zemskému výboru (O. Serenyimu) z 7. 3. 1914; in: MZA, G-77, k. 56, in.č. 137, f. 67-68.

190 Útoky na tajnou dohodu ze strany mladočechů, staročechů a Bulínovy lidové strany nevyvolaly žádnou vnitřní krizi strany.

191 M. DYČKA, *Vývoj* (1992) 115, 154.

192 Z. TOBOLKA, *Politické dějiny* 3/2 (1936) 562, 588–589; J. MALÍŘ, *Působení politického realismu* (1987) 220–221.

193 O. URBAN, *Česká společnost* (1982) 550–551.

a censovního volebního systému tak daleko ke svobodomyšlným nižším vrstvám měst i venkova jako mladočeši v Čechách. Mohla tak snadněji než oni v moravském politickém životě hrát do určité míry zprostředkující a integrující roli. I když nebyla jediným politickým reprezentantem národně liberálního tábora, měla v něm jako politický mluvčí středních a vyšších vrstev měst, oproti konzervativně laděné národní straně, stavovsky omezené živnostenské straně a umírněné promladočeské Bulínově lidové straně rozhodující postavení. Její integrativní role se neomezovala jen na koaliční politiku v rámci bloku pokrokových stran. V souladu s jejím středostavovským charakterem v její politice ještě těsně před první válkou nechyběly sondy, kterými ohledávala možnosti, jak pro myšlenku politického sjednocení všech středních a nižších vrstev měst i venkova získat národně sociální, agrární i živnostenskou stranu a jak je soustředit pod svými křídly.¹⁹⁴

3.4. MORAVŠTÍ POKROKÁŘI 1896–1909

3.4.1. MLADÁ MORAVA

3.4.1.1 Odcizení studentského hnutí lidové strany: Dynamické změny v letech 1896–1897, které byly spojeny s nacionální radikalizací po vydání Badeného jazykových nařízení a se zemskými (1896) a říšskými volbami (1897), urychlily další diferenciaci národně liberálního tábora. Sblížení národní strany s lidovou stranou nejen dovršilo proces odloučení katolického politického proudu od národní strany, ale podnítilo také postupnou separaci levého křídla lidové strany. Nespokojenost s oportunní politikou vedení lidové strany vedla v letech 1896–1897 k samostatnému vystoupení dřívějších stoupců hlavně z řad studentstva a mladé inteligence v opozičním seskupení Mladá Morava a po jeho rozpadu v rámci tzv. moravského pokrokového hnutí.

Mladá Morava¹⁹⁵ se formovala jako série aktivit akademické mládeže a mladé inteligence odchovaných ideovým kvasem radikálního mladočešství, studentského pokrokového hnutí v Čechách, Masarykova realismu a dobového sociálního reformismu, která se soustřeďovala kolem brněnského měsíčníku *Niva* a listu *Olomoucký pozor* a pravidelně se scházela na tradičních feriálních studentských sjezdech. Širokým pojetím politiky jako kulturní a osvětové práce

194 Možnost ke sloučení živnostenské strany se Stránského stranou se jevila před zemskými volbami v březnu 1913. Srov. M. DYČKA, *Vývoj* (1992) 146. Stránský však stál hlavně o získání agrární a národně sociální strany: „Mé osobní přání by bylo, abychom na Moravě se stranou agrární i národně sociální splynuli v jednu jedinou stranu...“ LN 21, č. 327 (29. 11. 1913) 1.

195 Srov. R. FISCHER, *Pokroková Morava 1–2* (1937); J. MACHAČOVÁ, *K vývoji studentského hnutí na Moravě a ve Slezsku na přelomu 19. a 20. století*; in: *Slsb* 69 (1971) 58–65; J. MALÍŘ, *Vznik* (1977); TÝŽ, *Od literatury k politice* (1992); TÝŽ, *Opoziční politické hnutí inteligence a maloburžoazie na Moravě v letech 1896–1909*; in: *ČSČH* 28 (1980) 828–862.

a přítomností exstudentů na studentských sjezdech a publicistických diskusích dostávaly čisté studentské akce politický náboj, obracející se postupně proti lidové straně, v níž dříve studentstvo hledalo na Moravě svůj politický ideál.¹⁹⁶

Rozhodujícím způsobem k urychlení tohoto procesu přispěl volební kompromis lidové strany se staročechy, její účast na česko-německých jednáních o smír i její nesouhlas s podporou sociálně demokratických kandidatur při říšských volbách r. 1897. Mezníkem v postojích studentské frakce k lidové straně se staly sjezdy studentstva 6.–7. 9. 1896 v Hodoníně a 27. 12. 1896 v Brně. Hodonínský sjezd sice oficiálně poměr k lidové straně neřešil, protože nechtěl rozbít jednotný postup mladých na „ideologickém sporu, má-li se pracovat v mezích lidové strany, či mimo její rámec“,¹⁹⁷ ale svým širokým záběrem projednávaných témat (školské, kulturní, živnostenské, rolnické, dělnické otázky, česká univerzita na Moravě, poměr ke Slovensku) dával nepřímě najevo nesouhlas s dosavadní nečinností lidovců v těchto otázkách a fakticky tak otázku vymezení poměru mladé opoziční generace k lidové straně nastolil. Diskuse a polemiky v tisku mezi oběma sjezdy upevnily opoziční odhodlanost mladé generace a ujasnily její programové zásady,¹⁹⁸ takže brněnský vánoční sjezd prohlásil Mladou Moravu za seskupení nezávislé na stávajících politických stranách, zvolil 13-členný výkonný výbor a přijal program Mladé Moravy.¹⁹⁹

Přes tyto emancipační kroky se z Mladé Moravy nový politický subjekt nalevo od lidové strany nestal. Spory v otázce poměru k sociální demokracii sice roztržku s lidovci ještě více prohloubily, neboť vedení lidové strany odmítlo návrh Mladé Moravy na podporu sociálně demokratických kandidatur v páté volební kurii, zároveň se však podobně jako v případě pokrokového hnutí v Čechách staly katalyzátorem vnitřní diferenciací samotné Mladé Moravy a jejího rozpadu. Příčinou brzkého zániku tohoto opozičního seskupení nebyly jen organizační nedostatky, ale hlavně vnitřní ideové rozpory. Mladou Moravu tvořily hloučky mladých advokátů, lékařů, učitelů, úředníků a studentů z různých míst Moravy, kteří kromě brněnské redakce Nivy a redakce Olomouckého pozora a určitého vlivu v Politickém spolku pro severní Moravu v Olomouci neměli žádnou integrující organizační základnu a spokojili se s usnesením vánočního sjezdu, podle kterého Mladá Morava neměla být tradiční stranou s pevnou organizační strukturou, ale „volné sdružení myslících hlav, pracujících lidí, a sice pracujících podle reálně daných moravských poměrů po stránce kulturně politické v rámci národním“.²⁰⁰

196 Srov. výše kap. 3.3.2.4.

197 MZA, G–68, k. 34, 12. 9. 1896.

198 Olomoucký pozor otiskl návrh programu Mladé Moravy a Niva anketu o vztahu k politickým stranám; Mladá Morava odmítla nabídku ke kooptaci svých představitelů H. Bulína, F. Derky a J. Čapka do výkonného výboru lidové strany.

199 J. MALÍŘ, *Vznik* (1977) 27–28.

200 Olomoucký pozor 4, č. 93 (15. 8. 1897) 2; Mladá Morava; in: Niva 7, č. 3 (leden 1897). Protože Mladá Morava už předem rezignovala na pevnější organizaci a spoléhala, že společný postup bude zajištěn osobními přátelskými kontakty a pokyny v tisku, zvolený výkonný výbor

3.4.1.2. *Ideová heterogenost Mladé Moravy*: Stoupenci Mladé Moravy, z nichž řada patřila k odchovcům pokrokového hnutí a Masarykova realismu a hlásila se k nejrůznějším dobovým ideověpolitickým proudům, včetně státoprávnictví, sociálního demokraticismu i hnutí národních dělníků,²⁰¹ reagovali na dobové události značně diferencovaně. Zatímco v brněnském sdružení byl patrný vliv realismu, pozitivnější poměr k sociální demokracii a také o poznání méně odmítavý vztah k lidové straně, v olomoucké skupině převážily radikálnější a státoprávněji orientované nálady.²⁰² Zřetelné disonance, s nimiž přistupovala obě křídla Mladé Moravy k podpoře sociálních demokratů při říšských volbách, přerostly v průběhu r. 1897, kdy došlo v Čechách k vydělení radikálně pokrokové strany z pokrokového hnutí, ve spory o další orientaci Mladé Moravy. Nesouhlas brněnského sdružení s rozhodnutím olomouckých mladomoravců, kteří se 22. 8. 1897 na sjezdu moravských stoupců radikálně pokrokové strany v Olomouci vyslovili pro to, aby se Mladá Morava stala organizací této nové strany na Moravě, vedl k faktickému zániku Mladé Moravy.

Mladá Morava se formovala podobně jako v první polovině 90. let pokrokové hnutí v Čechách uvnitř mateřské strany a jen postupně hledala cestu k osamostatnění a zároveň se přitom sama názorově diferencovala. Její vystoupení bylo příznakem toho, že i na Moravě došlo k zakořenění nových ideových směrů, které se vlivem specifických podmínek plně neprofilovaly, ale splývaly ve společný opoziční proud. Byl pro něj příznačný kritický prostoje k mladočešství, resp. lidovectví, proti jehož oportunnosti stavěl požadavek širšího pojmání politiky jako drobné osvětové práce, zahrnující i otázky hospodářské a sociální. Mladomoravci v duchu pokrokářství a realismu v Čechách a pod vlivem reformního socialismu, z jejichž ideových zdrojů především čerpali, žádali řadu sociálních reforem, aby mohli „českého dělníka, který dnes politicky do jisté míry stojí mimo národ, národu vrátiti“.²⁰³

3.4.2. POKROKOVÉ Hnutí NA MORAVĚ

3.4.2.1. *Charakter pokrokového hnutí*: Rozpad Mladé Moravy znamenal první zásadnější projev protilidovecké opozice z pozic levěji orientovaných skupin městského obyvatelstva a stimuloval postupný přechod části bývalých stoupců lidové strany k jiným politickým směrům — radikálnímu pokrokářství, realismu, národnímu socialismu a radikálnímu státoprávnictví. Rozchod pokrokářské frakce s lidovou stranou nebyl jako v Čechách provázen zakládá-

nebyl příliš efektivní.

201 O názorovém a politickém vývoji moravských akademiků srov. též: R. FISCHER, *Cesta mého života* 2 (Praha 1934) 14–92.

202 Předsedou Politického spolku pro severní Moravu byl po určitou dobu i pozdější předák národně sociální strany a její poslanec V. Choc.

203 *Niva* 7, č. 6 (duben 1897) 193; k programu Mladé Moravy též: J. MALÍŘ, *Opoziční politické hnutí* (1980) 844.

ním nových stran, neboť na Moravě žádný z nových politických směrů osamocen nepředstavoval vážnější politickou sílu schopnou účinněji zasahovat do oficiální politiky. Moravští stoupenci nových opozičních směrů a stran byli proto nuceni hledat cestu ke vzájemné spolupráci, kterou našli v rámci tzv. pokrokového hnutí.²⁰⁴

Toto seskupení demokratické opozice formující se mimo půdu existujících politických stran prodělalo díky své ideové heterogenosti značně složitý a dlouhodobý vývoj. V letech 1898–1904 směřovalo od opakovaných neúspěšných pokusů o vytvoření co nejširší koordinované opoziční politické síly, zahrnující nejen moravské stoupence nových politických stran a směrů v Čechách, které se na Moravě plně nekonstituovaly, ale i jednotlivce z opozičních moravských stran bez sněmovního zastoupení (národní sociály a sociální demokaty), k omezení této projektované kooperace pouze na dvě nejsilnější frakce — na radikální pokrokaře a realisty (1904–1905). V poslední fázi vývoje tyto pokusy výstily ve splnutí obou frakcí v jednu stranu, v moravskou pokrokovou stranu (1906–1907).

Pojítkem opozičních skupin byl kromě celkové nespokojenosti s oficiální českou politikou silný antiklerikalismus a sociálně reformní a demokratičtější přístup ke všem dobovým politickým otázkám. Pevnějšímu organizačnímu semknutí pokrokového hnutí bránila odlišná programová a ideověpolitická východiska jednotlivých skupin pokrokařů a aspirace některých frakcí na ovládnutí celého pokrokového hnutí, které byly podporovány mateřskými stranami z Čech.

Příležitostných sjezdů opozičnicků, na nichž docházelo k pokusům o organizační i programové sjednocení,²⁰⁵ usilovali zpočátku (v letech 1898–1900) využít k posílení vlastních řad především radikální pokrokaři. Naráželi však na odlišné představy ostatních opozičních frakcí, jejichž protichůdné ambice vzrůstaly tou měrou, s níž nově konstituované strany v Čechách — národně sociální (1897), radikálně státoprávní (1899) a realistická (1900) — nacházely na Moravě stoupence odhodlané rozšířit organizaci mateřské strany i na Moravu. Účast národních sociálů v kooperačních akcích, i když přetrvávala prakticky až do r. 1904, se redukovala na neoficiální účast jednotlivců umožňovanou rozháranými poměry v národně sociální straně i dobově volným pojmáním stranické příslušnosti.²⁰⁶ Také vztah sociálních demokratů k pokrokovému hnutí nenabyl nikdy rázu společného postupu s ostatními opozičními směry, omezoval se na nejvýš na sporadickou spontánní účast jedinců na některých opozičních nebo antiklerikálních akcích pokrokařů. Radikálně státoprávní směr v moravských poměrech nikdy nezískal silnější pozice, spočíval v působení několika málo jednotlivců (K. Polícar, V. Dorazil) a splyval prakticky s radikálním pokrokař-

204 J. MALÍŘ, Pokrokové hnutí 1–2 (1975, 1978/1979); TÝŽ, Opoziční politické hnutí (1980).

205 K významnějším patřily sjezdy 18. 9. 1898 v Kroměříži a 29. 4. 1900 v Brně.

206 Strany, a to i masové, měly i v pozdějších letech značné potíže s prosazením principu exkluzivního členství. Srov. níže kap. 5.1.2.2.

stvím, když tvořil, jak tomu bylo v olomouckém nebo ostravském pokrokářském spolku, jeho radikálnější variantu.

3.4.2.2. *Organizační formy kooperace frakcí pokrokářů*: Úspěšnější koncentraci pokrokového hnutí bránily také nedostatečné a neefektivní organizační formy spolupráce jednotlivých opozičních skupin. Do r. 1902 se všechny pokusy o společný postup děly tak, že jednotlivé názorové směry přistupovaly ke spolupráci jako celky — i když reprezentované pouze jednotlivci — které se snažily dosáhnout společného postupu vytyčením společného programu. Ten musel v největší míře respektovat vzájemné programové rozdíly. Protože tím předem byly naprogramovány vzájemné spory, došlo po r. 1902 k prosazení nové koncepce spolupráce založené na „kooperaci pokrokových lidí, nikoli stran“.²⁰⁷ Přívrženci opozičních stran a směrů měli k součinnosti přistupovat ne jako jejich reprezentanti, ale jako jedinci podřizující své programové postuláty praktickým potřebám společného opozičního politického postupu. Větší šanci na sjednocení pokrokového hnutí dávalo také zúžení opoziční základny pokrokového hnutí na radikální pokrokáře a realisty, ke kterému docházelo už před sjezdem pokrokářů r. 1904 v Moravské Ostravě, i když oficiálně byla tato skutečnost přiznána až na tomto sjezdu.²⁰⁸

Organizační bázi, o níž se pokrokové hnutí opíralo, tvořil konglomerát spolků a volných sdružení různých ideověpolitických odstínů i neorganizovaných jednotlivců, který byl stmelován pouze vytyčováním některých společných programových zásad, nikoliv pevným organizačním principem. Pokud se pokrokáři pokoušeli o vytvoření jednotné organizace všech složek pokrokového hnutí, dělo se tak až do r. 1906 na základě dohody jednotlivců, ale ne spolků. Příležitosti k součinnosti pokrokářů se stávaly jejich sjezdy, na nichž docházelo k vymezení programových a politických podmínek spolupráce. Jejich organizační zajištění bylo svěřováno společně voleným „střežovým“ orgánům (přípravnému, výkonnému, volebnímu aj. výboru), jež však až do r. 1906 většinou měly jen jepičí život.²⁰⁹

Zřetelný krok k organizačnímu stmelování pokrokového hnutí učinily pokusy o vytvoření pokrokářského spolku s celozemskou působností. K realizaci tohoto záměru směřovala jednak reforma Politického spolku pro severní Moravu v Olomouci, který byl 18. 1. 1903 přeměněn na Politický spolek pokrokový pro Moravu, jednak zřízení Pokrokového klubu pro Moravu v Brně v r. 1905. Vedle těchto spolků, z nichž v prvním převažovalo radikální pokrokářství a ve druhém realismus, patřil k důležitějším centrům Politický spolek pokrokový v Moravské Ostravě, zal. 1903. V jeho činnosti sice převažovaly nepolitické akce rázu národně osvětového, ale celkovou organizační a agitační aktivitou v mnohém

207 Kooperace pokrokových lidí; in: Pozor 9, č. 96 (29. 6. 1902) 1.

208 O sjezdu viz: MZA, B-26, k. 2205, č. 2202, 7. 9. 1904; ZA v Opavě, Policejní komisařství v M. Ostravě II, k. 875, sig. 6/4; ALMANACH SJEZDU MORAVSKÉHO STUDENTSTVA (Moravská Ostrava 1904).

209 J. MALÍŘ, Opoziční politické hnutí inteligence (1980) 832–836.

předčil jiné pokrokářské spolky, neboť měl k dispozici vlastní tiskový orgán Ostravský deník.²¹⁰ Z ostatních pokrokářských spolků větší význam měly Politický spolek pokrokový pro Slovácko v Uh. Hradišti, Občanský klub v Přerově, Sdružení pokrokových lidí v Prostějově a Slovanský politický spolek v Kroměříži ad.

Velmi důležitou integrační, ale i desintegrační úlohu při formování pokrokového hnutí sehrál tisk. Šlo většinou o finančně labilní a politicky různorodé, nestálé a lokálně omezené listy, jejichž úroveň překročil jen převážně radikálně pokrokově orientovaný Olomoucký pozor (od 1900 jen Pozor) a Ostravský deník a vedle nich Moravský kraj (dříve Slovácký kraj), který představoval střed mezi vyhraněnými radikálními pokrokáři a ortodoxními realisty reprezentovanými především listem Moravské rozhlady.

3.4.2.3. Moravští radikální pokrokáři a realisté: Postupné zúžení pokrokového hnutí v podstatě na dva ideověpolitické směry zvýšilo šance na jeho politické a organizační semknutí, na druhé straně vzrostla rivalita představitelů obou hlavních frakcí. I když se předpokládané rozšíření radikálně pokrokové strany na Moravě po r. 1897 nekonalo,²¹¹ moravští radikální pokrokáři (R. Fischer, J. Seidl, F. Koželuha), soustředění hlavně kolem Olomouckého pozoru a Politického spolku pro severní Moravu v Olomouci i uherskohradištského Slováckého kraje, stáli v popředí většiny akcí pokrokového hnutí, včetně neúspěšného pokusu se dvěma kandidaturami při říšských volbách r. 1901²¹² a zmíněné reformy olomouckého spolku, který se od r. 1903 s novými stanovami a pod novým názvem Politický spolek pokrokový pro Moravu měl stát organizační základnou všech moravských pokrokářů bez ohledu na jejich ideový odstín.²¹³

Od r. 1903 však hegemonistické snahy radikálních pokrokářů začaly narážet také na ambicioznější postup moravských realistů. Jejich představitelé (B. Kalandra, E. Kalabis, J. Kraicz, F. Jokl) se už při založení realistické strany r. 1900 aktivně zapojili do její činnosti v Čechách a pokoušeli se její organizaci bez úspěchu rozšířit i na Moravu.²¹⁴ Moravští realisté neodmítali kooperaci s radikálními pokrokáři, ale zároveň nehodlali slevit ze svých programových postojů. Ortodoxnější skupina realistů kolem přerovského týdeníku Moravské rozhlady dokonce za předpoklad svého účinkování v pokrokovém hnutí považovala vybudování stranické organizace české strany lidové (realistické) na Moravě, která

210 ZA Opava, Policejní ředitelství v M. Ostravě II, k. 875, sig 6/4. Z členů spolku pocházeli i dva z celkem pěti pokrokářských zemských poslanců zvolených r. 1906.

211 Na sjezdu této strany 22. 8. 1897 v Olomouci byl zvolen moravsko-slezský výkonný výbor, který však zanikl.

212 Kandidatury redaktora J. Jančí ve venkovské kurii na Hodonínsku a mlynáře F. Vrány v páté kurii na Uherskohradištsku skončily pro spory mezi olomouckými a uherskohradištskými pokrokáři o poměr k sociálním demokratům a národním sociálům neúspěchem.

213 O spolku hodně in: R. FISCHER, Pokroková Morava 1–2 (1937). Ke snahám radikálně pokrokové strany zasahovat do poměrů v moravském pokrokovém hnutí srov. dopis J. Kříže R. Fischerovi z 14. 10. 1904; in: SOA v Olomouci, poz. R. Fischera, M–8–4, k. 1, sig. 1b.

214 B. Drož a J. Palliardi byli zvoleni i do „rady“ strany. Blíže viz J. MALÍŘ, Počátky politického realismu (1987) 73–93.

by jí poskytla větší šanci hrát při koncentraci pokrokového hnutí vůdčí roli.²¹⁵ Skutečného organizačního úspěchu se však podařilo dosáhnout až převážně realistické skupině pokrokářů kolem Moravského kraje v Brně, která v souvislosti s procesem formování české strany pokrokové (realistické) v Čechách, vznikající na základě fúze frakce Al. Hajna s Masarykovou lidovou stranou, ustavila 24. 9. 1905 Pokrokový klub pro Moravu v Brně jako organizační centrum této nové strany na Moravě.²¹⁶

I když se Pokrokovému klubu až na výjimky nepodařilo získat do svých řad moravské radikální pokrokáře ani ortodoxní realisty a nový spolek se tak nestal po svém vzniku organizačním jádrem celého pokrokového hnutí, jeho založením se vytvořily předpoklady pro to, aby při navázání spolupráce s radikálními pokrokáři, k níž došlo po moravském vyrovnání, moravští realisté mohli vystupovat jako rovnocenný partner převážně radikálně pokrokových spolků v Olomouci a Moravské Ostravě.

3.4.3. MORAVSKÁ POKROKOVÁ STRANA

3.4.3.1. Přerod v moravskou pokrokovou stranu: Za radikalizace národnostní situace, zápasu o volební reformu a boji proti osnovatelům česko-německého vyrovnání na Moravě se právě volební dohoda pokrokářských spolků v Olomouci, Moravské Ostravě a Brně stala organizačním základem společného postupu radikálních pokrokářů a realistů v zemských volbách i jejich pozdějšího přerodu v politickou stranu. Volební dohoda z ledna 1906 mezi těmito spolky, zastupovanými R. Fischerem z Olomouce, O. Skýpalou z Ostravy a J. Svozilem z Brna, ke které se postupně přidaly další spolky i jednotlivci z celé Moravy, připouštěla, aby se realisté stávali členy radikálně pokrokových spolků a naopak. K jednotnému postupu pokrokářů posloužila i další organizační a programová opatření. Sjezd důvěrníků 8. 4. 1906 v Přerově zvolil tzv. výkonný volební výbor pokrokových organizací moravských a schůze důvěrníků 13. 10. 1906 v Přerově zvolila 12-členný výkonný výbor pokrokových organizací a přijala společný volební program, který potlačením sporných státoprávních programových představ radikálních pokrokářů a realistů a zdůrazněním společných demokratických, sociálních a hospodářských postulátů překlenul dosavadní programový dualismus pokrokového hnutí.

Při volbách, v nichž pokrokáři postavili celkem 14 kandidatur, uspělo díky ostré agitaci proti tvůrcům moravského vyrovnání pět pokrokářů právě na úkor kandidátů lidové, národní a katolickónárodní strany.²¹⁷ Výsledky voleb, z nichž

215 Na jejich sjezdu 26. 6. 1904 v Brně byli zvoleni důvěrníci pro 6 krajských obvodů.

216 MZA, B-26, k. 2513, sig. 539.

217 Celkem šlo o 6 kandidatur (z toho jedna samostatná) ve všeobecné, 6 v městské a 2 ve venkovské kurii. Uspěli R. Fischer, J. Seifert, J. Očadlík, K. Fajfrlík v městské a F. Staněk z Vítkovic ve venkovské kurii. Ve všeobecné kurii sice neuspěli, ale získali celkem více hlasů než lidová strana.

posílení vyšli především klerikálové, a očekávané volby do říšské rady, poprvé organizované na základě všeobecného hlasovacího práva, urychlily proces přerodu pokrokového hnutí v politickou stranu, zároveň paradoxně vedly ke sblížení pokrokářů s lidovou stranou, od níž se pokrokové hnutí původně odštěpilo. Pokrokáři měli zájem na vytvoření sněmovní koalice nejen s lidovou, ale i agrární a sociálně demokratickou stranou, která se však nerealizovala pro samostatný politický postup sociálních demokratů i agráriků. Přes všechny výhrady tak zůstávala lidová strana svou sociální základnou i politickými postoji pro pokrokáře nejbližším partnerem.

Výkonný výbor pokrokových organizací na jedné straně 26. 1. 1907 rozhodl o vypracování programu tak, „aby na jeho základě byla utvořena jednotná pokroková strana moravská“,²¹⁸ na druhé straně dal 4. 3. 1907 souhlas k tomu, aby zástupci pokrokářů jednali o volební kompromis s lidovou stranou. Ten pak byl završen společným volebním svoláním z 30. 3. 1907, vytvořením společného ústředního volebního výboru (6. 4. 1907) a vyhlášením společné kandidátní listiny (17. 4. 1907).²¹⁹ Samotný průběh říšských voleb ovšem oba politické partnery a zároveň rivaly spíše znovu vzdálil. Lidová strana z obav o osudy svých kandidátů uzavřela totiž bez vědomí pokrokářů 16. 5. 1907 pro druhé kolo voleb volební kompromis s ostatními českými politickými stranami, včetně klerikálů, který byl namířen proti sociálním demokratům. Totální neúspěch volební spolupráce s lidovci urychlil probíhající přípravy pokrokářů k ustavení moravské pokrokové strany. Došlo k němu na sjezdu důvěrníků 25. 5. 1907 v Přerově, na němž byl přijat provizorní program a organizační statut nové pokrokové strany a zvolen její výkonný výbor.²²⁰

Počáteční potíže nové strany plynoucí z nevybudované organizační struktury a finančních potíží jejího tisku i z určité politické izolace, v níž se po nezdařených volbách ocitla,²²¹ byly postupně alespoň zčásti překonány. Pokroková strana se zapojila do opozičních akcí na veřejnosti i na moravském zemském sněmu (za druhou českou univerzitu, manifestace proti mladočeské provládní politice vedené pod heslem „Morava do opozice!“) a po prosazení určitých organizačních opatření na základě nově přijatého organizačního statutu a programu²²² se jí podařilo dosáhnout i některých dílčích úspěchů. Rozšířila síť místních organizací, zvláště na střední Moravě a Valašsku, zřídila krajské výbory na Ostravsku

218 K organizaci pokrokové strany; in: Moravský kraj 12, č.12 (29. 1. 1907) 1.

219 Ze 14 kompromisních kandidatur připadly na pokrokáře jen dvě (J. Očadlík, O. Skýpala) a samostatně kandidoval pokrokář J. Svozil, ml.

220 J. MALÍŘ, Pokrokové hnutí 2 (1978/1979) 113–114.

221 Na sklonku r. 1907 zanikl její tiskový orgán Moravský kraj, který byl nahrazen prostějovským listem Snaha; v r. 1908 neuspěl její kandidát F. Bohdan v doplňovacích zemských volbách na Vyškovsku proti lidoveckému K. Albrechtovi.

222 Zavedení členského příspěvku 1 K ročně, zřízení sekretariátu, užšího výkonného výboru a krajských výkonných výborů ap. PROGRAM MORAVSKÉ STRANY POKROKOVÉ (Brno b. d. = 1907).

a Olomoucku a přípravný výbor strany pro Slezsko a v doplňovacích volbách r. 1908 získala do svých řad šestého poslance (F. Šerého).

Postavení šesti pokrokářů na zemském sněmu proti přesile klerikálních a agrárnických poslanců nutně vedlo k tomu, že přirozené spojení pokrokáři hledali a našli znovu v lidovcích. Jejich odmítavý postoj k mladočeské politice ve Vídni a odpor proti triumvirátu klerikálů, staročechů a agrárníků na zemském sněmu sblížil jejich vzájemná stanoviska do té míry, že na podzim 1908 došlo nejen k společné obstrukci jednání zemského sněmu, k níž se přidali i sociální demokraté, ale přímo i k jednáním o sloučení obou stran.

3.4.3.2. Fúze s lidovou stranou: Krátká existence pokrokové strany ukázala, že v politických podmínkách Moravy bylo tříštění liberálně demokratického tábora luxusem a sjednocení lidové a pokrokové strany politickou nutností.²²³ Při sloučení obou stran, k němuž dal souhlas jak sjezd důvěrníků pokrokové strany dne 17. 1. 1909, tak lidové strany dne 5.–6. 1. 1909 a které bylo formálně provedeno sloučením výkonných výborů obou stran dne 30. 1. 1909, tak měly ojedinelé výhrady k fúzi z řad pokrokářů spíše osobní než věcný nebo programový podtext. Opatření pokrokářů při sloučení s lidovou stranou směřovala především k tomu, aby jim v nové straně bylo zajištěno paritní postavení. Proto se většina z dvanácti bodů, jejichž splnění pokroková strana kladla jako podmínku souhlasu se sloučením, týkala organizačních a formálních stránek provedení fúze a úpravy organizačně personálních poměrů ve sloučené straně. Výjimku v tomto ohledu tvořil požadavek vypracování společného programu a požadavek důsledného antiklerikalismu.

Sloučením moravské pokrokové a lidové strany se završil dlouholetý vývoj opozičních politických směrů, které se vlivem specifických podmínek Moravy až do r. 1906 vyvíjely v rámci pokrokového hnutí a víceméně živelně a jen nedůsledně hledaly cestu ke společnému postupu. Teprve události let 1905–1907 vytvořily vhodné podmínky pro to, aby si tyto politické směry utvořily společnou organizační základnu, nejprve v podobě volební aliance pokrokářských spolků, později přímo ve formě jednotné politické strany. Rozhodujícím mezníkem se přitom stalo moravské vyrovnání z r. 1905 a proměny svázané s volební reformou do říšské rady v r. 1907, které pokrokářům umožnily účast v oficiální zemské politice, ale zároveň je konfrontovaly s existencí masových politických stran.

Tím se v novém světle projeví dosavadní politické postoje pokrokového hnutí k ostatním politickým subjektům, z nichž především poměr k sociální demokracii a k lidové straně prošel složitým vývojem. Dosavadní relativně příznivé stanovisko k sociálním demokratům bylo podrobena důkladné revizi, která

223 „V době všeobecného práva hlasovacího, vzrůstu stavovských stran, vysoce důležitých otázek zahraničních není doba, aby každý politický názor, skupina osob nebo listů měly svou zvláštní politickou stranu, nýbrž jednotlivé směry politické i ideové musejí se slíti v jedno.“ Glosy; in: MSR 5 (1909) 131–132.

otupila některé dřívější radikálnější sociálně reformní představy pokrokařů,²²⁴ a také vztahy k lidové straně se začaly utvářet na jiné bázi. Moravské vyrovnání prohloubilo opoziční stanovisko pokrokového hnutí k lidové straně, na druhé straně zmasovění politického života, spojené se vzestupem sociální demokracie i stavovských a katolických stran, způsobilo, že obě strany v nové situaci hledaly východisko z krize, v níž se jako strany „všenárodní“ a liberálně orientované nalézaly, v obdobné politické platformě.

Sbližovací proces mezi lidovou a pokrokovou stranou proběhl ve třech etapách. První etapa, charakterizovaná volebním kompromisem k říšským volbám 1907, skončila ještě vzájemným rozčarováním. Ve druhém období, při sněmovním zasedání a společných akcích vedených pod heslem „Morava do opozice!“ už v průběhu r. 1908 docházelo k úzké spolupráci poslanců i vedení obou stran. Ve třetí fázi koncentračního procesu na sklonku r. 1908 pak přistoupili předáci obou stran přímo k dohodě o fúzi a brzy na to i k její realizaci.²²⁵

3.4.3.3. *Postavení moravské pokrokové strany*: Sloučení obou stran nebylo jen aktem vyvolaným vnějšími podmínkami jejich vývoje, ale pramenilo také z vnitřních předpokladů jejich existence. Sociálně politická základna pokrokového hnutí, resp. pokrokové strany, vyrůstala ze stejného podhoubí jako u lidové strany. Spočívala především ve středních vrstvách měst, z nichž vedle živnostnictva a úřednictva hrála od dob Mladé Moravy v ještě větší míře než u lidové strany rozhodující roli inteligence.²²⁶ V případě moravského pokrokového hnutí navazujícího na odkaz pokrokového hnutí a realismu v Čechách a vystoupení Mladé Moravy však šlo vesměs o mladou, společensky ještě ne plně etablovanou inteligenci, kriticky naladěnou vůči stávajícím politickým, národnostním i sociálním poměrům. Pokrokové hnutí však postupně přerůstalo v politickou stranu, a to v době, kdy i na Moravě sílily pozice zájmových politických stran, které se víceméně otevřeně přiznávaly ke svému sepětí se zájmy ohraničených vrstev a skupin obyvatelstva.

Vstup pokrokařů na půdu stranické emancipace tak s sebou zákonitě nesl potřebu orientovat se na určitější a konkrétnější požadavky sociálně zřetelněji vymezených vrstev společnosti. Rozhodující podíl inteligence na politické orientaci, který až do r. 1906 umožňoval formulování a přetrvávání některých názorů blízkých sociální demokracii, se stal za nové situace příčinou toho, že intelektuální, rádo by etické a skupinově nespecifikované zájmy a požadavky se transformovaly v sociální a hospodářské zájmy inteligenci nejbližších vrstev —

224 J. MALÍŘ, Pokrokové hnutí na Moravě a dělnické hnutí; in: ČMM 93 (1974) 137–145; TÝŽ, Opoziční politické hnutí (1980) 843 an.

225 J. MALÍŘ, Pokrokové hnutí 2 (1978/1979) 125–127.

226 Pokrokový klub pro Moravu v Brně měl k 26. 1. 1908 ve svých řadách 8 profesorů, 5 učitelů, 4 advokáty, 9 úředníků, 2 redaktory, 2 geometry, 1 inženýra a 1 mlynáře (MZA, B–26, k. 2513, sig. 539). Podobně členstvo Pokrokového spolku politického pro Fryštátsko r. 1906 tvořili učitelé (11), úředníci (8), důlní technici (6), horníci (5), advokáti, lékaři, obchodníci (po 4), stavitelé a advokáti (po 3), rolníci, řemeslníci, soustružníci, skladníci (po 1). ZA Opaava, Policejní ředitelství v M. Ostravě II, k. 1020, sig. 522/1, fol. 28–19, 86.

v zájmy tzv. středních stavů, které byly navenek stále ztotožňovány s hlavními zájmy celého národa. Pokrokáři proto při přerodu v jednotnější politický subjekt začali prosazovat jednotnou středostavovskou politiku řízenou inteligencí — jednotnou v tom, že odmítala třídění a vzájemné křížení zájmů jednotlivých stavů, jak se projevovaly v separátní zájmové politice agrární a živnostenské strany — a vystupovali jak proti politice „horních deseti tisíc“, tak i proti „sobecké“ politice sociální demokracie. Ustoupili od své koncepce strany zahrnující všechny vrstvy národa a volali po budování „občanské strany“, která v jejich pojetí byla stranou středních vrstev měst.²²⁷

V programové oblasti nebylo mezi pokrokovou a lidovou stranou také větších rozporů. I když mezi pokrokáři, kteří programově čerpali především z ideových zdrojů sociálního reformismu pokrokářství a realismu v Čechách, nechyběly ani radikálně reformní představy o společenském uspořádání a hlasy na podporu hospodářských a sociálních požadavků sociální demokracie, vyhraňující se „středostavovský“ program pokrokářů byl nakonec potvrzen oficiálním programem pokrokové strany z jara 1907.²²⁸ I když v něm pokrokáři koketovali se socializační politikou,²²⁹ bylo z něj patrné, že pokroková strana „nechce kvůli sebekrásnější teorii obětovat střední stavy“.²³⁰ Program chtěl „v hospodářském směru ujmouti se všech hospodářsky malých lidí proti mocným, ať už těmito malými jsou dělníci nebo živnostníci nebo obchodníci nebo konečně maloročníci“.²³¹ Zájmy těchto vrstev měly být zabezpečeny v podstatě jen ochrannými zákonodárnými opatřeními finančního, obchodního a sociálního rázu, družstevnictvím, svépomocí a odborovým organizováním. Celkově byl program pokrokové strany stejně jako v případě lidové strany založen na nacionalismu a antiklerikalismu s důrazem na samosprávnou autonomii na státoprávním základě, větší váhu kladl na sociální otázky doby, ale ústupem od dřívějších reformních představ se celkově blížil paralelně připravovanému novému programu lidové strany.

Složitý a rozporuplný vývoj moravského pokrokového hnutí včetně epizody pokrokové strany byl výrazem přeskupování sil uvnitř národně liberálního tábora, v jehož politickém vedení chtěli pokrokáři vystřídat po staročeších i lidovce, a projevem politickoorganizačních tendencí těch skupin české společnosti, které za prohlubující se společenské a politické diferenciaci usilovaly vedle mladočeského politického tábora, ale i proti němu čelit vzestupu jak konzervativně a stavovsky orientovaných politických sil, tak sociální demokracie. Zatímco v Čechách tyto skupiny dosáhly záhy samostatné politické organizace v podobě tzv. mladých stran, na Moravě postupovaly v jediném, ale málo konsolidovaném

227 Vzrůst váhy středních stavů v pokrokové straně byl patrný také ze složení přírůstků členské základny. Srov. sociální vzorek nových členů ostravského pokrokového spolku in: J. MALÍŘ, *Opoziční politické hnutí* (1980) pozn. 80.

228 PROGRAM MORAVSKÉ POKROKOVÉ STRANY (Brno b. d. = 1907).

229 Byli pro omezené vyvlastňování majetků umožňujících spekulaci a lichvu (železnic, dolů, lesů, pojišťoven ap.). TAMTÉŽ, 7.

230 K hospodářskému programu pokrokové strany; in: *Ostravský deník* 7, 107 (11. 5. 1907) 2.

231 *Moravský kraj* 12, č. 69 (25. 6. 1907) 1–2.

politickém seskupení — v moravském pokrokovém hnutí. Těsnějším spojením moravských radikálních pokrokářů a realistů v jedné politické straně „specificky moravský“ vývoj této složky měšťanské politiky neskončil, ale v podmínkách rozdílné konstelace mocenskopolitických sil na Moravě vyústil ve splynutí s lidovou stranou. Zájmy národně liberálního tábora tak byly na Moravě hájeny mnohem užším spektrem politických stran než v Čechách.

3.5. POLITICKÁ STRANA ČESKOSLOVANSKÉHO ŽIVNOSTNICTVA

3.5.1. STAVOVSKÉ ŽIVNOSTENSKÉ HNUTÍ A JEHO POLITIZACE

3.5.1.1. Organizační a zájmová roztříštěnost: Založení živnostenské strany na Moravě, k němuž došlo na sjezdu důvěrníků 20. 4. 1908 a na I. sjezdu strany 3.–6. 1. 1909 v Prostějově, následovalo až po poslední vlně zakládání stran na Moravě.²³² Šlo o výraz aspirací jedné části stavovského živnostenského hnutí, která hodlala řešit problémy drobných maloživnostníků a obchodníků vlastními politickými prostředky. Na rozdíl od stavovského agrárního hnutí, které svým přerodem v politickou stranu působilo jako určitá inspirace, politizace živnostenského hnutí na Moravě nebyla tak globální ani tak úspěšná, protože živnostenské hnutí bylo svou sociální podstatou, organizační základnou a zájmovým zaměřením mnohem více heterogenní, trpělo pomalým a nejednoznačným ideověpolitickým zráním, organizační vícekolejností i vnitřními partikulárními a osobními spory.

Živnostnictvo na Moravě se mohlo už v 80. letech prokázat hustou sítí nejrozličnějších řemeslnicko-živnostenských spolků, jednot a besed i oborově zaměřeného tisku,²³³ této tříšti lokálně a odvětvově ohraničených živnostenských spolků však chybělo organizační propojení i vůle ke společnému postupu. Totéž

232 K počátkům živnostenské strany srov. víceméně vzpomínkové práce: J. CEKL, 30 let růstu, zápasů a úspěchů čsl. živnostensko-obchodnické strany středostavovské 1908–1938. (Olomouc 1938); R. MLČOCH, Československá živnostnicko-obchodnická strana středostavovská, její úkoly, směr a cíl (Olomouc 1925); RUDOLF MLČOCH, ZAKLADATEL ČSL. ŽIVNOSTENSKO–OBCHODNICKÉ STRANY STŘEDOSTAVOVSKÉ 1880–1930, za redakce J. Cekla (Olomouc 1930), dále zejména: P. MAREK, K založení živnostenské strany na Moravě; in: ČMM 102 (1983) 55–70; TÝŽ, Příspěvek k historii živnostenské strany na Moravě v letech 1909–1911; in: ČMM 102 (1983) 226–234; TÝŽ, K problematice politizace živnostenského hnutí a vzniku živnostenského centra v Prostějově na přelomu 19. a 20. století; in: Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově (1989/1) 1–15; TÝŽ, Příspěvek k problematice politické struktury Moravy před první světovou válkou; in: Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově (1984/2) 1–9; J. MALÍŘ, Politizace českého živnostenského hnutí na Moravě do roku 1909; in: ČMM 101 (1982) 283–309.

233 A. NASKE, Festschrift anlässlich der Feier des siebzigjährigen Bestandes des Mährischen Gewerbevereines in Brünn (Brünn 1931); A. DVOŘÁČEK, 50 let Ústředního spolku živnostníků moravských v Brně 1881–1931 (Brno 1931).

platilo v ještě větší míře o nucených živnostenských společenstvech, v nichž se na základě živnostenského zákona v jednotlivých místech povinně sdružovali živnostníci různých odvětví i národností.²³⁴ Protože ve svém celku konzervativně a stavovsky zabarvené požadavky živnostnictva, jež směřovaly k omezení svobody podnikání a podpoře malovýroby (zavedení průkazu způsobilosti, zákaz podomního obchodu, progresivní daň z příjmů, levný maloživnostenský úvěr, zajištění státních zakázek malovýrobě ap.), narážely do 80. let na nepochopení liberálních vlád a německých liberálů v zemských orgánech a obchodních a živnostenských komorách, bylo jasné, že počátky českého živnostenského hnutí byly spjaty s moravskou národní stranou, která v opozici proti liberálním vládám a za Taaffeho vlády v rámci železného kruhu pravice byla ochotna více naslouchat potřebám živnostenstva a nahlížet problematiku malovýroby nacionálním prizmatem jako spor českého drobného podnikání s německým velkokapitálem.

Programové, organizační i personální základy českého živnostenského hnutí se tak vytvářely v 80. a 90. letech, kdy na krizi malovýrobní sféry a pokusy o její právní regulaci v živnostenských novelách reagovali živnostníci zvýšenou aktivitou a organizační koncentrací. Zatím ovšem zcela bez vlastních politických aspirací, ale už na nacionálně separátním základě a pod politickým patronátem národní strany a později i strany lidové a národně katolické. Převaha Němců v Moravském živnostenském spolku (Mährischer Gewerbeverein)²³⁵ přiměla většinu českých živnostníků k separátnímu organizování v Ústředním spolku pro živnostníky na Moravě, ustaveném v r. 1881, který se po reorganizaci r. 1886 pod názvem Ústřední spolek živnostníků moravských stal čistě českou organizací, vydávající i svůj vlastní list Živnostník.²³⁶

Tomu, aby se Ústřední spolek živnostníků moravských stal reprezentantem celého českého živnostenského hnutí na Moravě, bránila zájmová diferencovanost a celková indiferentnost značné části živnostenstva, administrativní překážky i konkurence dalších živnostenských center, která se tvořila hlavně v Kroměříži a Prostějově, kde vedle Brna vyrostly na konci 90. let a počátkem 20. století další živnostenské korporace s nárokem stát se celozemskými organizacemi.²³⁷

Živnostenské hnutí tak v období vrcholné diferenciaci českého politického tábora od konce století do r. 1907 bylo reprezentováno nejméně dvěma celomoravskými korporacemi, neboť vedle Ústředního spolku živnostníků moravských byla 1. 12. 1898 v Brně založena Zemská jednota živnostenských společenstev, která jako dobrovolné sdružení zastřešovala česká povinná živnostenská společenstva.²³⁸ Ve snaze o politické prosazení živnostenských požadavků se rivalitu

234 R. 1885 bylo na Moravě celkem 321 společenstev s českou nebo německou jednací řečí.

235 DENKSCHRIFT ZUR FEIER DES VIERZIGJÄHRIGEN BESTANDES DES MÄHRISCHEN GEWERBEVEREINES IN BRÜNN AM 12. MAI 1901 (Brünn 1901).

236 MZA, B-26, k. 2464, sig. 121 (Ústřední spolek živnostníků moravských); G-68, k. 13, ÚŠZM; J. MALÍŘ, Politizace (1982) 289-290.

237 P. MAREK, K problematice (1989).

238 MZA, B-13, k. 339, č. 7478/98; ZPRÁVA O ČINNOSTI ZEMSKÉ JEDNOTY ŽIVNO-

mezi oběma korporacemi a organizační dvojkolejnost živnostenského hnutí sice podařilo v letech 1903–1906 částečně odstranit, jednoty v otázce založení vlastní živnostenské strany však v živnostenském hnutí dosaženo nebylo.²³⁹

3.5.1.2. *Politizace pod patronací „všenárodních“ stran:* Aktivizace živnostenského hnutí až do konce 90. let nevyústila v jeho politizaci. Předáci živnostenských korporací a spolků se angažovali v rámci stávajících stran a naopak v řadách živnostenských korporací pracovali mnozí představitelé národní strany z řad živnostnictva i inteligence (K. Žáček, J. Faust, A. Klíčnick, T. Cejnek) a po jejím ústupu z politického výsluní od 90. let se do popředí živnostenských spolků prosadili také stoupenci národní strany katolické (J. Růžička, J. Koudela, V. Povondra) a především lidové strany (A. Holubička, J. Volejník, F. Najman, F. Stůna, V. Kuchler, K. Anděl). K oficiální české politice vzhlíželo živnostnictvo ještě v 90. letech s nadějí, že se jí podaří prosadit reformu živnostenských řádů, zřízení živnostenské rady a zajištění subvencí a odbytu od státních a zemských orgánů.²⁴⁰ Vedoucí české politické strany na čele s lidovou stranou se snažily zvýšenou aktivitou v živnostenských otázkách na veřejnosti i v zákonodárných sborech těmto požadavkům dostát. Díky politice zaměřené na střední stavy a díky absenci či slabosti jiných stran s touto orientací na Moravě (radikálně státoprávní, radikálně pokrokové, národně sociální) se jim to ještě na počátku 20. století v zásadě dařilo.²⁴¹

Krizе mladočeské politiky a politický nástup samostatného stavovského agrárního hnutí otřáslы na začátku 20. století důvěrou živnostníků ve stávající politické strany a vedly k projevům politického osamostatňování živnostenského hnutí. Výrazem těchto tendencí se už od volební reformy r. 1897 staly samostatné živnostenské kandidatury — V. Kuchlera (později člena výboru Zemské jednoty živnostenských společenstev) proti společnému kandidátovi lidové a národní strany J. Žáčkovi při říšských volbách r. 1897 a J. Fausta (předsedy Ústředního spolku), A. Holubičky (místopředsedy téhož spolku) a V. Kuchlera v říšských volbách r. 1901.²⁴² I když šlo zatím o akce jen některých skupin živnostníků, často si navzájem konkurujících, přesto mezi živnostnictvem a zvláště v jeho tisku sílil od zemských voleb r. 1902 názor, že živnostnictvo „zastoupení

STENSKÝCH SPOLEČENSTEV NA MORAVĚ ZA ROK 1907 S DODATKEM: PRVNÍCH DESET LET PŮSOBNOSTI ZEMSKÉ JEDNOTY (Brno 1908).

239 Obě organizace vytvořily 20. 4. 1903 společnou komisi, od r. 1904 začaly společně vydávat namísto týdeníku Živnostník list Moravský živnostník s podtitulem „zemský orgán všeho živnostnictva moravského“ a r. 1905 za předsednictví J. Fausta daly vzniknout osmičlennému tzv. Společnému pracovnímu sboru jako vrcholnému orgánu českého živnostenského hnutí. Původní návrh na vytvoření jediného 20-členného výkonného sboru se neuskutečnil. J. MALÍŘ, *Politizace* (1982) 290–291.

240 Sjezd živnostnictva svolaný na 18. 7. 1898 např. vyjádřil českým poslancům plnou důvěru, že hájí živnostenské zájmy.

241 Zvláště lidové straně se ovládnutím řady hospodářských korporací a spoluprací se živnostenskými organizacemi dařilo, zejména mimořádnou prestiží V. Šíleného, kterou měl mezi živnostnictvem, ovlivňovat živnostenské hnutí. Srov. J. MALÍŘ, *Vývoj* (1985) 116–118.

242 ALMANACH ŘÍŠSKÉ RADY 1901–1906, vyd. M. Navrátil (Tábor 1901) 43, 55.

svých zájmů nemůže bezstarostně ponechat některé politické straně, nýbrž svěřiti je musí vlastní organizaci“.²⁴³ Živnostenské hnutí se tak v otázce podoby a zaměření dalšího postupu rozestoupilo do dvou táborů, z nichž jeden chtěl mít jednotnou živnostenskou organizaci na stavovských základech, ale bez vlastních politických ambicí, zatímco druhý nevyklučoval její přechod do politiky.

Tyto dvojaké tendence nabyly otevřenější podoby, když po nábězích k vytvoření samostatné politické strany, iniciované v r. 1903 skupinou kolem J. Fausta a A. Holubičky,²⁴⁴ živnostenský tisk v novinářských diskusích ventiloval otázku kladů a záporů politizace živnostenského hnutí.²⁴⁵ Skutečné separatistické iniciativy vznikaly potom až v období 1905–1908. Vycházely z Českého politického spolku v Brně, který se z dřívějšího organizačního sloupu lidové strany po r. 1902 stal dalším ambiciózním živnostenským střediskem, a hlavně z Okresní živnostenské jednoty v Prostějově. Zatímco sjezd živnostenských důvěrníků, zorganizovaný brněnským spolkem 23. 7. 1905 v Brně, sice zvolil tzv. živnostenský výbor pro Moravu, avšak vyslovil se ještě proti zřizování živnostenské strany, krajijský sjezd důvěrníků, svolaný agilní prostějovskou Okresní živnostenskou jednotou na 3. 9. 1905 do Prostějova, se obrátil na Společný pracovní sbor Ústředního spolku a Zemské jednoty s požadavkem, „aby pracoval na přípravách ku zřízení samostatné politické strany živnostenské“.²⁴⁶

3.5.1.3. Volby 1906: Živnostenské hnutí jako celek, jež v důsledku upevnění vzájemné spolupráce dvou hlavních živnostenských organizací — Ústředního spolku a Zemské jednoty — i v důsledku celkové radikalizace společenských a politických poměrů postupovalo mnohem sebevědoměji a koordinovaněji, nešlo původně zdaleka tak daleko, aby usilovalo o vlastní samostatnou stranu, ale živnostenské požadavky hodlalo prosazovat zvýšeným tlakem na tři vůdčí české politické strany. S touto taktikou vstoupili jeho předáci i do volební kampaně r. 1906. Podobně jako už r. 1901 byl na konci r. 1905 zřízen ústřední volební výbor živnostenský, který se 22. 3. 1906 obrátil na vedení jednotlivých stran s požadavkem, aby živnostnictvu přenechaly na svých kandidátních listinách alespoň 6 kandidatur.²⁴⁷

Volební akce živnostenstva ve volbách r. 1906 však ukázala všechny slabiny živnostenského hnutí, zejména jeho nejednotnost. Ústřední volební výbor živnostenský byl nejprve odmítavými postoji staročechů, katolíků a lidovců dohnán k samostatnému vystoupení, aby posléze podlehl manévřům lidové strany, která akceptováním pěti živnostenských kandidátů odvrátila část živnostnictva od samostatného volebního vystoupení. Živnostnictvo tak šlo do voleb rozvráceno — část kolem Zemské jednoty volila s lidovou stranou, část kolem Ústředního

243 Živnostník 1, č. 15 (25. 2. 1903) 129–130.

244 Dopis V. Kůchlera V. Šílenému z 20. 5. 1903; in: MZA, G–68, k. 55 (Živnosti 1903).

245 P. MAREK, K problematice (1989) 6–10.

246 Moravský živnostník 4, č. 10 (9. 9. 1905) 93; J. MALÍŘ, Politizace (1982) 298–300;

P. MAREK, K problematice (1989) 9.

247 J. MALÍŘ, Politizace (1982) 300–301.

spolku a Českého politického spolku v Brně spolupracovala se staročechy a katolíky a jen prostějovská frakce postupovala zcela samostatně. Zůstalo tak až na mandát K. Albrechta, který se ovšem hlásil především k lidové straně, zcela bez úspěchu. Následné rozbroje a desorganizace zasáhly živnostenské hnutí do té míry, že se ani — až na samostatnou kandidaturu V. Povondry — oficiálně neúčastnilo voleb do říšské rady r. 1907.²⁴⁸

3.5.2. ŽIVNOSTENSKÁ STRANA NA MORAVĚ

3.5.2.1. *Živnostenská strana a její regionální horizont:* Volební kampaň r. 1906 a ztráta iluzí o pomoci politických stran posílily hlasy pro samostatnou politickou stranu živnostnictva jen u okrajových částí spektra živnostenských organizací. Založení Politické strany živnostnictva československého na sjezdu asi 100 důvěrníků prostějovského a olomouckého politického okresu 20. 4. 1908 v Prostějově proběhlo totiž jako takřka lokální akce živnostníků z Prostějovska,²⁴⁹ která se namísto podpory setkala s nesouhlasem a odsouzením i ze strany ostatních živnostenských korporací. Špičky živnostenského hnutí sice směřovaly ke sjednocení — 25. 6. 1908 byl vytvořen nový Společný pracovní sbor ústředních českých živnostenských korporací — ale na nepolitickém základě.²⁵⁰

Samostatná politická akce prostějovského živnostnictva byla podmíněna příhodnými místními podmínkami, které umožnily rozmach různých živnostnických grémií a jejich aktivit v popředí s Okresní živnostenskou jednotou v Prostějově. V ní se od r. 1901 koncetrovalo početné živnostnictvo tohoto největšího moravského města s českou správou a artikulovaly jeho nenaplněné hospodářské a politické aspirace. Jednota disponovala vlastním úvěrovým družstvem, založeným jako prvním svého druhu na Moravě (r. 1904). To jí umožnilo, aby si vybudovala i vlastní Živnostenský dům (1907), vydávala vlastní tiskový orgán Zpravodaj a rozvíjela další projekty.²⁵¹ Politizace prostějovských živnostníků tak vyrůstala z rozporu mezi ambiciózními aktivitami a frustrací z nedostatečné etablovanosti jejich předáků jak v městské samosprávě, která byla v rukou lidovců, tak v celomoravských živnostenských korporacích.

3.5.2.2. *Organizace a tisk:* Přes tento lokální základ se živnostenská strana po svém 1. sjezdu, konaném 3.–6. 1. 1909 v Prostějově, oficiálně ustavila a rozšířila svou organizaci formálně na celou Moravu. Do sjezdu se jí podařilo založit 39 místních sdružení v 10 okresech a ve svých řadách soustředit 1743 čle-

248 ZPRÁVA O ČINNOSTI ZJŽS NA MORAVĚ ZA ROK 1906 (Brno 1906) 54–59; F. NOVÁK, Prostějov kolébkou ŽOS; in: Moravský deník 28, č. 93 (20. 4. 1933) 1; RUDOLF MLČOCH — ZAKLADATEL (1930) 21.

249 Kromě Prostějovska bylo pět důvěrníky zastoupeno jen Olomoucko.

250 Předsedou se ale přítom stal poslanec lidové strany K. Albrecht.

251 Jednota zastřešovala celkem 14 společenstev z Prostějovska se 2000 členy; r. 1908 založila pojišťovací družstvo, nemocenskou pokladnu; její tiskový orgán Zpravodaj měl v únoru 1905 asi 710 abonentů.

nů a 156 mládežníků.²⁵² I když těžisko členské základny zůstávalo na Prostějovsku a Olomoucku, určité pozice postupně získala také na Kroměřížsku, Vyškovsku a Vsetínsku a později i na Třebíčsku a Brněnsku.

Pozdní vznik živnostenské strany umožnil, aby usilovala o moderní organizační strukturu. Sjezd důvěrníků r. 1908 předložil návrh programu a organizačního statutu, které pak byly akceptovány i sjezdem strany.²⁵³ Organizační řád strany předpokládal vznik místních, okresních a zemských sdružení (organizací) strany a počítal s členským příspěvkem 50 hal. měsíčně a předpokládal budování mládežnických a ženských organizací, jejichž zástupci měli vyhrazeno místo i ve vedení strany (sjezd se vyslovil pro výlučné členství, členy se nemohli stát továrníci a velkoobchodníci). Organizační hierarchie byla propojena systémem důvěrníků, kteří delegováním ze sdružení nižšího organizačního stupně měli tvořit organizaci vyššího stupně s pravidelnými okresními a krajinskými konferencemi. Všechna místní sdružení měla tvořit zemské sdružení strany, jejichž sjezd, svolávaný v dvouletých intervalech, měl volit šestičlenný zemský výkonný výbor doplněný o krajské důvěrníky strany. Statut kladl u každé organizace zvláštní důraz na funkci pokladníka a hlavního důvěrníka, kteří měli být voleni zvlášť, a to i v případě výkonného výboru.

Organizace živnostenské strany se ve skutečnosti formovala ve zjednodušené podobě bez krajského organizačního mezistupně, na nějž bylo oficiálně rezignováno už na ustavujícím sjezdu. Vedení strany bylo tvořeno akčním výborem a zemským výkonným výborem, jejichž velikost kolísala mezi 6 až 12, resp. 12 až 34 členy. Výjimečné postavení na špici stranické organizace od počátku zaujal agilní a průbojný redaktor Zpravodaje R. Mlčoch, který byl pravidelně volen do nejdůležitější funkce v hierarchii strany, do funkce zemského důvěrníka.²⁵⁴ Základem strany zůstávaly místní organizace,²⁵⁵ jejichž počet přes určité výkyvy v aktivitě a přes špatnou evidenci mírně stoupal (v r. 1911 na 80), stejně jako počet členů strany (během r. 1909 stoupl na 3000 členů). Skutečně aktivních sdružení a členů však bylo pravděpodobně mnohem méně.²⁵⁶ Přes rozhodnutí ustavujícího sjezdu organizovat živnostenský dorost a ženy, neprobíhalo budování mládežnických a ženských organizací příliš rychle ani masově. První sdružení omladiny a žen vznikla sice už v r. 1908 v Prostějově a Vyškově, ale do ustavení Zemského sdružení živnostenské omladiny 27. 7. 1913 v Prostějově existovalo jen několik málo sdružení omladiny a žen, i když orgán strany Zpravodaj věnoval oběma složkám strany zvláštní rubriky Ženský obzor a Hlídku

252 J. CEKL, 30 let růstu (1930) 95–106; P. MAREK, K založení (1983) 68–69.

253 RÁMCOVÝ PROGRAM POLITICKÉ STRANY ČESKOSLOVANSKÉHO ŽIVNOSTNICTVA (b. m., b. d. = Olomouc 1909); J. CEKL, 30 let růstu (1938) 33–48; P. MAREK, K založení (1983) 60–63.

254 R. MLČOCH, Československá živnostnicko-obchodnická strana (1925); RUDOLF MLČOCH – ZAKLADATEL (1930).

255 Konferencí strany se mohli účastnit jen delegáti místních organizací.

256 Zmíněné zemské konference r. 1909 se účastnilo jen 42 delegátů z 25 sdružení s 1190 členy, zemského sjezdu 26.–7. 12. 1911 pak 62 delegátů z 27 sdružení.

omladiny.²⁵⁷ Organizační těžkosti nové strany nemohla odstranit ani různá opatření, jako bylo zřízení sekretariátu strany r. 1909 v Prostějově, funkce tajemníka strany a vydávání agitačních brožur,²⁵⁸ neboť strana od počátku zápasila zejména s finančními těžkostmi. Předpokládaný měsíční členský příspěvek 50 hal. musel být od počátku snížen nejprve na 20 hal., od konce r. 1909 pak znovu zvýšen na 30 hal., náklady na řečníky musely z poloviny převzít místní organizace, dluhy vedly k úvahám o rozpuštění sekretariátu strany.²⁵⁹

O tom, že živnostenská strana zůstávala stranou s důvěrnickým organizačním systémem, svědčí klíčová úloha, jakou hrál v jejím organizačním stmelování tisk. Vydávání listu Zpravodaj, který od 11. 7. 1909 vycházel jako orgán strany, přešlo v září 1909 z prostějovské Okresní živnostenské jednoty na nově utvořené vydavatelstvo „Vlastní silou“.²⁶⁰ Těsné sepětí vůdčí osobnosti strany, R. Mlčocha, se stranickým tiskovým orgánem Zpravodaj, na jehož čele se trvale usadil, vedlo k enormnímu propojení vydavatelských zájmů se stranou.²⁶¹ Zdá se dokonce, že za nepovedenou slučovací akcí živnostenské strany na Moravě a živnostenské strany v Čechách se skrývaly vydavatelské zájmy Zpravodaje, které byly také jednou z příčin přenesení redakce a sekretariátu strany r. 1913 z Prostějova do Olomouce.²⁶²

3.5.2.3. *Meze stavovské živnostenské politiky na Moravě:* Přes usilovné organizační a agitační působení se živnostenské straně do r. 1914 nepodařilo stát se politickou reprezentantkou převážné části živnostnictva. Nezískala na svou stranu hlavní celomoravské živnostenské korporace (Ústřední spolek, Zemskou jednotu, Českou obchodnickou besedu pro Moravu) a kromě Zpravodaje ani ostatní živnostenský tisk (Moravský živnostník, Řemeslnicko-živnostenské listy). Většina předáků těchto korporací zůstávala mimo rámec živnostenské strany a naopak jejím představitelům se jen s obtížemi dařilo v dosavadních živnostenských korporacích prosadit, takže tyto organizace nerespektovaly živnostenskou stranu ani v eminentně politických záležitostech, jakou byly říšské volby

257 Mládež byla organizována od 16 let, ženy (dospělé) byly organizovány v organizacích společných i pro muže. Srov. k tomu J. CEKL, 30 let růstu (1938) 51, 57, 83, 115, 146.

258 Tajemníkem byl v r. 1908 zvolen J. Babička, od r. 1905 první redaktor Zpravodaje, v r. 1909 J. Zapletal, v r. 1911 J. Borůvka (ze 16 uchazečů). Úkolem tajemníka mimo jiné bylo jezdit po schůzích, provádět agitaci, vést agendu, ale také např. poskytovat konzultace o daňových otázkách.

259 Srov. RUDOLF MLČOCH — ZAKLADATEL (1925) 83. Finanční a organizační nároky navíc komplikovaly a byrokratizovaly administrativní činnost strany. Byl vypracován složitý klíč financování strany (z každých 30 hal. připadlo 12 hal. na místní sdružení, 5 na okresní, 9 na zemskou organizaci, 3 na tiskový a agitační fond, 1 hal. na volební fond) a zavedeny členské legitimace a známky a zřízeny různé fondy ap.

260 Valná hromada 19. 9. 1909 vypsala podíly po 20 K. J. CEKL, 30 let růstu (1938) 114–116, 140; TÝŽ, Jak jsme budovali náš tisk; in: Moravský deník 28, č. 126 (30. 5. 1933) 3; č. 128 (1. 6. 1933) 3; č. 137 (13. 6. 1933) 4.

261 Členství ve straně bylo dokonce podmíněno odběrem Zpravodaje a jeho distribucí.

262 Zpravodaj byl už od r. 1909 tisknut v Olomouci u představitelů strany M. Procházky. Šlo též o to, aby se Zpravodaj stal orgánem živnostnictva i v Čechách. R. 1914 tak měl náklad kolem 3500 ks.

r. 1911, kdy si např. Zemská jednota vytvořila vlastní volební výbor, nezávislý na živnostenské straně.²⁶³ Jen v omezené míře pronikla strana do některých národních a samosprávných institucí.²⁶⁴ Z živnostenských korporací se jí podařilo získat dodatečně zastoupení ve Společném pracovním sboru živnostenských ústředí. Úspěšnější byla v organizování a podchycování živnostenských družstev, v jejichž střešových organizaci — Ústředním svazu úvěrních družstev živnostenských pro Moravu a Slezsko (zal. 1903) — zastával stejně jako ve Sdružení živnostenských úředníků a redaktorů Čech, Moravy a Slezska (zal. 1909) významné pozice R. Mlčoch. Jen pozdním platonickým pokusem o patronaci živnostenské strany nad živnostenskými korporacemi se stala před válkou R. Mlčochem založená Ústředna živnostenských korporací.²⁶⁵

Příčiny malé přitažlivosti živnostenské strany byly několikeré. Kromě značné nedůvěry starých živnostenských vůdců v samostatnou politickou akci pouhé Okresní živnostenské jednoty²⁶⁶ na omezené uplatnění nové strany podstatně působily změny v samotném postavení živnostenského hnutí. Reforma živnostenského řádu a zřízení Zemské rady živnostenské pro markrabství moravské v r. 1907 zvýšily prestiž i možnosti živnostenského hnutí prosadit středostavovské požadavky nepolitickými prostředky. Uplatnění řady původních živnostenských předáků v Živnostenské radě a jejich neochota k politickým dobrodružstvím prohloubily latentní napětí mezi živnostenskými korporacemi se sídlem v Brně a prostějovskou politickou frakcí živnostnictva, která v letech 1909–1914 usilovala o reformu volebního řádu do Zemské živnostenské rady. Retardačně na politickou akci živnostnictva působil po zavedení všeobecného hlasovacího práva také zvýšený zájem ostatních stran o živnostenské voliče. Zvláště lidové straně se zřízením Řemeslnicko-živnostenské jednoty pro Moravu (zal. 1908) podařilo udržet vliv na řadu živnostenských předáků, ale i ostatní strany brzy založily vlastní živnostenské zájmové organizace, kterými se snažily připoutat živnostnictvo ke své stranické organizaci.²⁶⁷

Živnostenská strana tak až do r. 1914 zůstávala jednou z mnoha jiných živnostenských organizací, které působily na Moravě vedle sebe, ale jen v omezené míře kooperovaly. Izolaci a nedostatečné zázemí stoupenců se živnostenská strana snažila eliminovat navázáním těsnějších kontaktů s živnostenskou stranou

263 Prostějovská jednota nebyla členem Zemské jednoty a R. Mlčochovi se ani r. 1912 nepodařilo, aby byl zvolen do jejího výboru.

264 Roku 1909 získala zastoupení v Národní radě, ve volebním výboru obchodní a živnostenské komory v Olomouci a v několika obecních zastupitelstvech.

265 RUDOLF MLČOCH — ZAKLADATEL (1925) 16.

266 Srov. vzpomínky J. Pastyřka, poslance lidové strany, který k živnostenské straně přešel až později. TAMTĚŽ, 21–23.

267 Živnostenská strana musela kromě lidovecké Řemeslnicko-živnostenské jednoty čelit také Křesťansko-sociálnímu svazu živnostnictva československého v Brně (zal. 1912), Zemské jednotě národně sociálních živnostníků (zal. 1911), Zemské živnostenské agrární komisi (zal. 1913) a Zemskému svazu živnostnictva a obchodnictva na Moravě a ve Slezsku (zal. 1908). Srov. P. MAREK, Příspěvek k problematice (1984/2) 1–9.

v Čechách, která byla založena na programových a organizačních základech moravské strany na ustavujícím sjezdu 7. 6. 1909 v Praze J. V. Najmanem. Úsilí o společný postup obou stran, které už v r. 1909 vyústilo v pokus o vytvoření společného výkonného výboru, narážely na nestabilitu a permanentní krize živnostnické strany v Čechách, pramenící jak z větší heterogenosti živnostenského hnutí v Čechách, tak z mnohem silnějších pozic národních sociálů mezi živnostnictvem. Zástupcům živnostníků z Moravy se pouze podařilo, aby na konferenci v září 1912 v Praze byl Zpravodaj pod názvem Živnostenský zpravodaj uznán za společný tiskový orgán obou stran.²⁶⁸

3.5.2.4. Programové a politické pozice: Živnostenská strana hodlala získat oporu především ve středních vrstvách malovýrobců a obchodníků, které se snažila oslovit svým programem vyznačujícím se prosazováním úzce stavovských zájmů. V jeho jednotlivých částech — hospodářské, politické, sociální a kulturní — byl důraz položen na hospodářské a sociální otázky a speciální komunální program, zatímco obecně politický a národní program takřka chyběl. Konkrétní dílčí požadavky živnostnictva měly být prosazeny jednak zřízením ministerstva živností, jednak podílem živnostnictva na tvorbě zákonů. Jejich charakter prozrazoval jednostranné zaměření na legislativní ochranu maloživnostnictva před tlakem velkokapitálu a před nebezpečím pauperizace (trestní postih kartelů, všeobecný průkaz způsobilosti, jednotná vzestupná daň z příjmů, zřízení maloživnostnické zemské banky, zákon o konzumních družstvech, ochrana před velkovýrobou, podpora odbytu, pozemštění dolů, všeobecné pojištění s podílem státu, povinné odborové organizace).²⁶⁹ Ve svých politických a žurnalistických postojích strana zdůrazňovala oprávněnost své samostatné středostavovské politiky zaměřené jak proti kapitalismu, tak socialismu, vyslovovala se proti daňové politice, centralismu a zahraniční politice státu, byla pro sanaci zemských financí, kterou měly nést velkopřmyslnické a velkostatkářské vrstvy.²⁷⁰

Přes vyhraněnou sociální základnu živnostenské strany, která se opírala takřka výhradně o maloživnostníky a maloobchodníky, bylo její ohrazení vůči ostatním stranám komplikované, protože o značnou část živnostnictva se respektováním některých živnostenských požadavků s úspěchem ucházely i jiné strany. Vztah živnostenské strany k nim se proto utvářel zejména s ohledem na jejich konkurenci v boji o stejný rezervoár voličů a na nebezpečí, které představovaly pro její pozice. Protichůdně se vyvíjely zvláště vzájemné vztahy se stranami s obdobným sociálním zázemím. Od strany národně sociální dělil živnostenskou stranu kromě konkurenčního boje o vliv na řemeslníky, živnostníky i dělníky přílišný radikalismus národních sociálů. V případě křesťansko-sociální strany byl podobný konkurenční zápas o voliče navíc vyostřován zásadními rozdíly

268 J. CEKL, 30 let růstu (1938) 79–80, 112–114, 119, 141–142.

269 RÁMCOVÝ PROGRAM (1909). Programové požadavky přijaté sjezdem strany r. 1911 příliš původní program nerozšířily. Srov. P. MAREK, Příspěvek k historii (1983) 235.

270 TAMTÉŽ, 232–235; RUDOLF MLČOCH — ZAKLADATEL (1925) 36–39,

v otázce, jaké místo mezi hlavními póly české politiky — katolicismem, liberalismem a socialismem — má živnostnictvo zaujímat. K sociální demokracii zastávala živnostenská strana ostře kritický postoj už proto, že její ideologie upírala středním stavům právo na existenci.²⁷¹ Odmítavý postoj živnostenské strany k těmto stranám se ještě více prohloubil, když každá z nich začala budovat vlastní zájmovou živnostenskou organizaci a když tyto strany svými družstevními hospodářskými aktivitami (konzumní družstva a prodejny) ohrožovaly živnostnictvo i ekonomicky do té míry, že po řadě protestních akcí a opatření živnostenská strana r. 1911 založila stálý výbor proti konzumům.²⁷²

Hledání opory v obdobném okruhu voličů a obdobné hospodářské zájmy tak ve spojení s ideologickými motivy vytvářely silnou bariéru mezi živnostenskou stranou a uvedenými politickými tábory. Zatímco k sociální demokracii zachovávala živnostenská strana vždy zřetelnou distanci, ke katolickému táboru nebyl vztah převážně konzervativně laděného živnostnictva tak strmě záporný.²⁷³ Naproti tomu její ohraničení vůči straně agrární a lidovopokrokové se vytvářelo s jinými akcenty. Ve vztahu k agrární straně bránily živnostenské straně v úplné shodě jejich středostavovských zájmů rozdílné postoje k družstevnímu podnikání a daňové politice a později také nároky silnější agrární strany na politické vedení všeho venkovského obyvatelstva, včetně venkovských živnostníků. Poměr k lidové straně pokrokové byl ještě rozporuplnější. Na jedné straně živnostenská strana vznikala především na úkor vůdčí role lidovců v městských vrstvách obyvatelstva, jejich vzájemné vztahy proto zůstávaly dlouho napjaté. Na druhé straně nezakotvenost a neúspěchy živnostenské strany, přetrvávající zájem lidové strany pokrokové o středostavovskou politiku a obdobné postoje ke katolicismu a sociálnímu demokratismu sblížovaly obě strany, a to i navzdory vzájemné polemické rétorice a vzájemným nedorozuměním, mezi než patřil hlavně nezdařený volební kompromis při zemských volbách r. 1913.

Tento trend nemusel nutně korespondovat se skutečnou koaliční politikou živnostenské strany při volbách. V říšských volbách 1911, kdy živnostnická strana poprvé usilovala o politické zastoupení, neváhala postupovat i proti kandidátům bloku pokrokových stran.²⁷⁴ K zemským volbám r. 1913 už uzavřela s lidovopokrokaři volební kompromis. I když jeho platnost a vzájemná důvěra obou stran byly faktickým průběhem voleb na Valašsku²⁷⁵ značně oslabeny, protiklerikální postup živnostenské strany v těchto volbách svědčil o tom, že svým profilem patří do národně liberálního tábora.²⁷⁶

271 P. MAREK, Příspěvek k problematice (1984/2).

272 J. CEKL, 30 let růstu (1938) 55–57, 128.

273 Ke křesťansko-sociální straně dokonce přešli někteří původně živnostensští funkcionáři. P. MAREK, Příspěvek k problematice (1984/2) 7.

274 Z osmi živnostenských kandidatur (R. Mlčoch, F. Kyncl, A. Novotný, Franěk, L. Valníček, J. Mazal, J. Pospíšil, V. Fiala) čtyři prve jmenovaní získali celkem 3005 hlasů, všech osm jen 3199 hlasů.

275 Proti kompromisní kandidatuře R. Mlčocha se zde postavil jako samostatný kandidát bývalý poslanec lidové strany pokrokové F. Šerý a za podpory části lidové pokrokové strany zvítězil.

276 R. Mlčoch sám razil heslo „ani jeden hlas klerikálům“, zatímco F. Šerý byl podporován také

3.6. MORAVSKÁ LIDOVÁ STRANA (HYNKA BULÍNA), 1913–1914

3.6.1. ZÁKLADY BULÍNOVY LIDOVÉ STRANY

3.6.1.1. *Předhistorie promladočeské opozice na Moravě, 1907–1913*: Poslední českou politickou stranou, která před vypuknutím první světové války na Moravě vznikla, byla moravská lidová strana, založená 16. 3. 1913 brněnským advokátem Hynkem Bulínem.²⁷⁷ Dobou svého ustavení se poněkud vymykala časovému horizontu procesu prudké politické diferenciaci, v jehož poslední fázi se dotvořil systém českých politických stran na Moravě. Zformování Bulínovy lidové strany náleželo k oněm procesům, které byly důsledkem vnitřních frakčních zápasů uvnitř stran, když dělitelkou se stávala otázka poměru ke dvěma krajním pólům české politiky — ke katolickému politickému táboru a sociální demokracii. Z dosavadních nesoustavných zmínek v pramenech a dílčích poznatků v literatuře se dá předpokládat, že vznik promladočeské Bulínovy lidové strany v r. 1913 byl opožděnou reakcí na reorientaci lidové strany pokrokové.²⁷⁸

Bulínova lidová strana na Moravě vznikla až těsně před zemskými volbami na ustavující schůzi konané 16. 3. 1913 v místnostech redakce Moravských listů v Brně, když se už předtím v únoru ustavilo její vedení.²⁷⁹ Založení nové strany bylo provázáno ostrou kampaní proti politickým praktikám Stránského vedení lidové strany pokrokové a proti jejímu volebnímu kompromisu se sociální demokracií a agrární stranou. Nová strana, která se obracela především na dřívější stoupence lidové strany pokrokové, stále více nespokojené s její radikální politickou orientací a všemocí jejího předáka A. Stránského, tak navazovala na dřívější opoziční vystoupení jednotlivců i celých frakcí, která se z umírněných pozic stavěla jak proti rozchodu Stránského vedení s Kramářovou pozitivní politikou,

národními katolíky. Klerikální tisk také označoval Mlčocha za „lidového pokrokáče“. RUDOLF MLČOCH — ZAKLADATEL (1925) 16, 22–23, 89–92. Před volbami dokonce nechyběla ze strany vedení živnostenské strany ochota k tomu, aby se živnostenská strana stala součástí lidové strany pokrokové. Srov. M. DYČKA, *Vývoj* (1992) 146.

277 Tuto stranu je třeba odlišit od jiných stran, které také nesly označení „lidová“: od lidové strany, založené r. 1891 A. Stránským, a její pokračovatelky lidové strany pokrokové, která vznikla r. 1909 její fúzí s pokrokovou stranou, dále od strany Masarykových realistů, která byla pod názvem česká strana lidová založena r. 1900 v Čechách (od r. 1906 se jmenovala česká strana pokroková), a od československé strany lidové vzniklé r. 1918 spojením katolických stran.

278 V. ŠLESINGER, *Z bojů* (1947) 113; J. MALÍŘ, *Poměr moravské lidové a národní strany svobodomyšlné* (1985) 71; TÝŽ, *Politické strany* (1993) 14; M. DYČKA, *Vývoj* (1992) 122–123.

279 V dopise H. Bulína O. Pražákovi z 26. 2. 1913 (MZA, G–61, k. 2) Bulín oznamuje, že z usnesení výkonného výboru, který ho zvolil předsedou, uvědomuje výkonný výbor strany národní, „že se příslušníci strany lidové pokrokové, jež stojí na programu bývalé strany lidové, sdružili v samostatnou organizaci politickou lidovou stranu moravskou“. Srov. též: *Ustavující schůze moravské strany lidové*; in: *ML* 1, č. 5 (18. 3. 1913) 1–2.

tak proti jeho volebnímu kompromisu se sociální demokracií, který r. 1911 s konečnou platností odcizil lidovopokrokaře mladočeské straně.

Předhistorie Bulínovy strany tak sahá do dob, kdy odklon Stránského lidové strany od národní strany svobodomyšlné narážel na nesouhlas i v jejím vedení. Od počátku byl mezi odpůrci separace od mladočeské politiky i H. Bulín, který už r. 1907 jako poslanec a člen vedení Stránského lidové strany na schůzi jejího výkonného výboru 15. 6. 1907 prosazoval proti Stránskému stanovisko ve prospěch vstupu poslanců lidové strany do mladočeského klubu a který po jejich odchodu z klubu (na sklonku r. 1907) stál spolu s V. Perkem a J. Špačkem na schůzi širšího výkonného výboru strany 10. 3. 1908 na čele iniciativy, která směřovala k normalizaci vztahů s mladočeskou stranou. Obdobně se angažoval na sklonku r. 1909 proti vystoupení lidoveckých říšských poslanců z poslanec-kého uskupení Slovanská jednota a r. 1910 proti počínání Stránského a jeho Lidových novin poškozujícím jméno strany.²⁸⁰

Tyto spory o zaměření strany se prohloubily, když při říšských volbách r. 1911 proti Stránského orientaci na volební koalici se sociální demokracií, která radikálně zhoršila vztahy ke Kramářově národní straně svobodomyšlné, vystoupila promladočeská prostějovská frakce strany, která dokonce na svou schůzi 23. 7. 1911 pozvala samotného K. Kramáře a tajemníka mladočeské strany F. Síse.²⁸¹ Roztržka dosáhla takového stupně, že Český politický spolek v Prostějově byl připraven stát se jádrem budování organizace „moravské strany svobodomyšlné“.²⁸² I když se Stránskému tehdy podařilo desintegraci strany ještě zabránit a zlomit odpor některých členů vedení strany, většinou z řad bývalých pokrokařů, kteří, jako O. Skýpala, K. Mrázek nebo J. Havlík, odmítali opoziční postup poslanců Klubu neodvislých poslanců pokrokových v říšské radě a spolupráci se sociální demokracií na zemském sněmu a naopak žádali sblížení s mladočeskou stranou,²⁸³ dělo se tak často za cenu ignorování promladočesky orientovaných skupin a spolků, jejichž zástupci nebyli zváni na porady brněnského ústředí strany.²⁸⁴

3.6.1.2. Sjednání promladočeské opozice r. 1913: Až do r. 1913 však to-muto opozičnímu mladočeskému podhoubí chyběla — kromě promladočeských projevů některých regionálních listů, jako byly Jihozápadní Morava v Třebíči, Moravský sever v Zábřehu či Přeřovan v Přeřově²⁸⁵ — sjednocovací agitační a organizační platforma, i když naděje na obrodu Moravy a její vymanění z kleští radikalismu byla v umírněně liberálních kruzích už dříve spojována prá-

280 J. MALÍŘ, *Vývoj* (1985) 142–144; M. DYČKA, *Vývoj* (1992) 91; R. FISCHER, *Pokroková Morava 2* (1937) 305.

281 SOA Prostějov, poz. O. Přikryla, *Paměti*, 670, 1192–1200; K. KRAMÁŘ, *K ozdravení* (Praha b. d. = 1911); R. FISCHER, *Pokroková Morava 2* (1937) 320–349; LN 19, č. 203 (25. 7. 1911) 1.

282 *Pozor* 18, č. 139 (24. 7. 1911) 2.

283 *Pozor* 19, č. 173 (11. 9. 1911) 2.

284 *Pozor* 19, č. 200 (18. 10. 1911) 1; *Hlasy z Hané* 30, č. 115 (14. 10. 1911) 4.

285 R. FISCHER, *Pokroková Morava 2* (1937) 374; M. DYČKA, *Vývoj* (1992) 122.

vě se jménem H. Bulína.²⁸⁶ Touto platformou se staly až Moravské listy, založené H. Bulínem 8. 3. 1913. Moravské listy se otevřeně názvem i proklamovanými zásadami přihlásily k odkazu bývalé lidové strany na Moravě z 90. let a k její orientaci na těsnou spolupráci s mladočechy v Čechách. Zdůrazňovaly nutnost silné občanské strany opírající se o střední stavy, která by se stala významnou protiváhou jak proti sociální demokracii, tak proti katolickým stranám.²⁸⁷ Staly se tak přípravou k založení lidové strany a k jejímu prvnímu vystoupení v blížících se zemských volbách.

3.6.1.3. Programové zásady: Programové zásady nové strany byly formulovány v provizorním programu otiskném na stránkách Moravský listů během dubna 1913. Akcent v něm byl položen na komunální a na středostavovskou politiku, která měla přispět k integraci nejen živnostnictva a rolnictva, ale i úřednictva, učitelstva, příslušníků svobodných povolání i části průmyslníků a obchodníků do jedné občanské strany.²⁸⁸ V reformách obecní samosprávy, jež měla být zefektivněna podstatným rozšířením jejích pravomocí (zavedení všeobecného hlasovacího práva do obecních zastupitelstev, zvýšení občanské kontroly jejího fungování a vyvážené finanční hospodářství na základě svépomocného hospodářského podnikání), bylo spatřováno východisko z dobové krize obecní samosprávy i základ úspěšné středostavovské politiky.²⁸⁹

3.6.1.4. Organizační základy: V organizačním statutu nové strany bylo počítáno s rozvinutím organizační struktury na základě budování místních a krajských organizací (podle volebních obvodů do říšské rady) propojených delegováním volených důvěrníků z nižších orgánů do vyšších.²⁹⁰ Ústředí strany měl tvořit dvanácti- až dvacetičtyřčlenný užší výkonný výbor a širší výkonný výbor. Ten byl složen z užšího výkonného výboru, poslanců, krajských důvěrníků, redaktorů stranického tisku a tajemníka. Pružnost a akceschopnost stranické organizace měla být podpořena zavedením členských legitimací, vedením katastru členů a pravidelným odvodem členských příspěvků.

Sporné zprávy dávají pouze tušit skutečnou míru rozvinutí organizační základy nové strany. Přes poměrně moderně pojatý organizační řád se nová strana při svém organizačním a politickém působení spíše než o pevnou síť organizací opírala hlavně o agitační úsilí svého tiskového orgánu Moravské listy, jejichž redakce sloužila zároveň jako sekretariát strany.²⁹¹ Úzké sepětí Morav-

286 Srov. dopis redaktora Českého deníku v Plzni H. Filla O. Pražákovi z 2. 12. 1912; in: MZA, G-61, k. 3.

287 České Moravě!; in: ML 1, č. 1 (8. 3. 1913) 1.

288 O středostavovské politice (K programu moravské strany lidové); in: ML 1, č. 14 (10. 4. 1913) 1–2; O komunálním programu strany; in: ML 1, č. 15 (12. 4. 1913) 1–2.

289 Tamtéž; Komunální politika (K programu moravské strany lidové); in: ML 1, č. 19 (22. 4. 1913) 2–3.

290 Moravská strana lidová; in: ML 1, č. 13 (8. 4. 1913) 1–2.

291 Kontaktní adresa sekretariátu byla adresou redakce (Velké nám. 21, dnes nám. Svobody), která také vydávala členské legitimace. Ustavující sjezd strany se rovněž konal v zasedací síni redakce.

ských listů s novou stranou vyplývalo z osoby zakladatele listu i strany JUDr. H. Bulína.²⁹²

Kromě tisku se Bulínova strana mohla organizačně opřít o členské zázemí v Brně a jeho předměstích, kam se také ponejvíce zaměřovalo zpravodajství Moravských listů, a také na Třebíčsku a Náměšťsku, kde H. Bulín hledal a našel podporu pro svou kandidaturu v zemských volbách, dále pak v Přerově, Olomouci, Prostějově, Lipníku a Zábřehu, kde vznikly první organizace strany mimo Brno.²⁹³ Podle místa působení zvolených členů výkonného výboru, mezi něž ze známějších osobností patřili kromě H. Bulína O. Skýpala, dr. K. Čermák, R. Kalus, A. Wüst, dr. Q. Houba, našla Bulínova strana stoupence i v dalších moravských městech (ve Vel. Meziříčí, Vyškově, Holešově, Tišnově, Břeclavi).²⁹⁴ Naděje získat pro novou stranu silnou prostějovskou frakci lidové strany pokrokové kolem Českého politického spolku, která se už dříve stavěla vůči A. Stránskému velmi kriticky a často sledovala svou vlastní politickou linii vycházející z lokálních podmínek, se nenaplnily. Místní prostějovská organizace Bulínovy strany sice při volbách podpořila kandidatury prostějovských předáků lidové strany pokrokové, O. Příkryla a F. R. Reichstädtera, s tím, aby pracovali „v původních intencích strany lidové a s ní sourodé národní strany svobodomyšlné“, pohlit prostějovské lidovopokrokaře se jí však nepodařilo.²⁹⁵ Oba byli díky jednotné podpoře občanských stran v Prostějově zvoleni, zůstali však věrní lidovopokrokové straně, i když jejich spory se Stránským pokračovaly i později.²⁹⁶

3.6.1.5. Sociální profil: Aspirace nové lidové strany stát se stranou středních stavů a vytvořit tak základ silné občanské strany zůstaly nenaplněny. K nové straně přistupovali spíše jednotlivci z řad inteligence, studentstva, úředníků

292 Jako vydavatel a hlavní redaktor byl do 2. 5. 1914 veden J. Štelovský a po něm byl pro vedení listu získán schopný publicista O. Skýpala, v pozadí Moravských listů však měl rozhodující slovo H. Bulín, který po nezdařeném pokusu učinit z nich od 27. 7. 1914 deník od jejich vydávání upustil. H. Bulín i O. Skýpala byli aktivní v opozičním vystoupení studentstva a mladé inteligence Mladá Morava v letech 1896–1897. H. Bulín (1869–1950) se pak stal známým brněnským advokátem a veřejně se angažoval hlavně ve vedení brněnského Sokola, Matice školské a Národní jednoty pro jihovýchodní Moravu a v letech 1907–1911 jako říšský poslanec a člen vedení Stránského lidové strany (blíže viz ALMANACH ČESKOSLOVENSKÝCH PRÁVNÍKŮ (1930), 53–54). O. Skýpala (1877–1943), původně učitel a národní pracovník, byl činný jako spisovatel, vydavatel a redaktor Moravsko-slezské revue a politicky jako předseda Pokrokového spolku politického v Moravské Ostravě a vůdčí představitel moravského pokrokového hnutí a moravské pokrokové strany na Ostravsku a později člen širšího výkonného výboru lidové strany pokrokové. Jako kandidát v říšských volbách r. 1907 a 1911 dopltil na koaliční politiku Stránského a nebyl zvolen.

293 Nové organizace lidové strany; in: ML 1 (10. 5. 1913) č. 26, 2.

294 Ustavující schůze moravské strany lidové; in: ML 1, č. 5 (18. 3. 1913) 1–2.

295 Organizační schůze prostějovských bulínovců přijala 17. 5. 1913 usnesení, „že místní organizace národní strany svobodomyšlné má nadále v nezměněné formě trvat, a že má jako součást strany lidové na Moravě v této straně usilovně pracovat k tomu, aby veškeré středostavovské živly svobodomyšlné ve všech zemích českých splynuly v jednu mohutnou národní stranu svobodomyšlnou...“ Varovný hlas z Prostějova; in: ML 1, č. 30 (20. 5. 1913) 1–2.

296 Prostějovský galimatyáš; in: ML 1, č. 106 (20. 11. 1913) 3.

a podnikatelů, nespokojení s námluvami Stránského u sociální demokracie.²⁹⁷ Protisociálnědemokratické zaměření lidové strany a naopak orientace jejich stoupenců na mladočeskou stranu korespondovaly s její snahou být mluvčím zájmů českých podnikatelských vrstev. V nově zvoleném výkonném výboru byli kromě 5 advokátů 4 továrníci a podnikatelé (z toho dva císařští radové), další profese — lékárník, inženýr, redaktor, rolník a radní — byly ve výboru zastoupeny jedním členem.²⁹⁸ Označení Bulínovy lidové strany za „stavovskou stranu velkého kapitálu“, kterým ji častovali lidovopokrokaři,²⁹⁹ ovšem spadá spíše na vrub úsilí protivníků o její diskreditaci a jen částečně též skutečnosti, že se jí přes snahu stát se stranou středních stavů nepodařilo odpoutat ve větší míře střední stavy městského obyvatelstva od lidové strany pokrokové, živnostnictva od živnostenské strany a rolnictva od strany agrární. Svědčí o tom i malý podíl voličů, které se nové straně podařilo získat v zemských volbách r. 1913.

3.6.2. POLITICKÉ POSTOJE A POSTAVENÍ

3.6.2.1. Ve volbách r. 1913: Lidová strana kandidovala samostatně pouze v městské volební kurii, a to advokáta H. Bulína na Třebíčsku, advokáta Q. Houbu na Přerovsku a docenta brněnské techniky J. Štefána v brněnských předměstích,³⁰⁰ a otevřeně podporovala také samostatné kandidatury staročeků J. Žáčka, O. Pražáka a M. Ursínyho.³⁰¹ Z volebního souboje vyšel se štítem jen H. Bulín s 887 hlasy (oproti 558 hlasům lidovopokrokaře L. Chluma), zatímco Q. Houba se 459 i J. Štefan s 644 hlasy podlehl svým soupeřům V. Votrubovi a L. Mohaplvi z řad lidové strany pokrokové.³⁰²

3.6.2.2. Poměr k lidové straně pokrokové: I když celá volební kampaň i proces budování lidové strany byla jejím orgánem Moravské listy vedena jako tažení proti Stránského politice „humbuku, klerikalismu a reakcionářství“³⁰³ a třebaže

297 K lidové straně se v hojnější míře hlásilo zejména úřednictvo i členové městských zastupitelstev, např. v Hulíně a Náměšti.

298 O tom, že lidová strana lákala spíše společensky i hospodářsky etablované jedince, nespokojené jak s politickým radikálním bloku pokrokových stran, tak s konzervativismem klerikálního bloku, svědčí přechody některých staročeků do jejich řad. To je např. případ člena výkonného výboru císařského rady A. Wüsta (1868–1926), který jako dlouholetý člen Obchodní a živnostenské komory v Olomouci a spoluzakladatel Živnostenské komory na Moravě patřil k vlivným českým podnikatelům.

299 M. DYČKA, *Vývoj* (1992) 169.

300 Kandidaturu od lidové strany byl ochoten přijmout také profesor brněnské techniky K. Engliš, který však nakonec kandidoval samostatně a po svém zvolení vstoupil do poslaneckého klubu Stránského lidové strany pokrokové.

301 K městským volbám; in: ML 1, č. 43 (21. 6. 1913) 1.

302 V. Votruba obdržel 1.434 a L. Mohapl 1325 hlasů. Srov. Městské volby; in: ML 1, č. 46 (28. 6. 1913) 1–2; Volby v kurii městské; in: Rt 29, č. 148 (28. 6. 1913) 1; Výsledky včerejších voleb; in: MO 51, č. 146 (27. 6. 1913) 1.

303 Je třeba otevřít oči; in: ML 1, č. 28 (15. 5. 1913) 1–2.

všichni tři její kandidáti se při volbách utkali právě s lidovými pokrokáři, nová strana se od lidové strany pokrokové nedistancovala absolutně. Dokonce příznávala některým jejím kandidátům (O. Přikryl, J. Havlík, R. Fischer, L. Pluhař, A. Janda, J. Pastyřík) kvalitu a při volbách je také podporovala.³⁰⁴ Bulínovci však vytrvale odsuzovali „terorismus“ Stránského Lidových novin, napadali kooperaci lidové strany pokrokové se sociální demokracií jako účelové spojenectví k zachování mandátů, které v konečném důsledku ještě více posílí klerikální tábor: „Tím, /.../ že vrchol pokrokovosti je spatřován v práci pro sociální demokracii, ztratil živel svobodomyšlný ve středních vrstvách úplně své opodstatnění, svou půdu, svou individualitu./.../ úkol pokrokových lidí je zcela jiný než pracovatí pro sociální demokracii a nepřímo pro klerikály.“³⁰⁵ Moravské listy tvrdily, že „moravský lid chce se zprostiti teroru klerikálního, ale nechce se dostat pod stejně teroristickou propagandu sociálně demokratickou,“ a obávaly se, že vinou postupu bloku pokrokových stran „čtvrtá kurie nedostane se dělnictvu, ale rozdělí se mezi církev červenou a černou“.³⁰⁶

Snaha oddělit Stránského od Tusarovy sociální demokracie ovšem zůstala nevyslyšena, naopak společný volební postup lidovopokrokářů a agrárníků se sociálními demokraty, který přinesl bloku pokrokových stran vítězství nad katolickým táborem jak v městské, tak venkovské i všeobecné volební kurii a získal mu většinu 47 ze všech 73 českých zemských poslaneckých mandátů,³⁰⁷ utužil spolupráci stran bloku. Pro politický střed mezi pokrokovým a katolickým politickým táborem tak zůstal velmi malý prostor. H. Bulín, který jako jediný reprezentoval lidovou stranu na zemském sněmu, čelil hrozbě totální izolace vytvořením Klubu nezávislých poslanců, do nějž kromě něho vstoupili staročeši O. Pražák a J. Žáček a národní sociál A. Konečný.³⁰⁸

3.6.2.3. Proti politice bloku pokrokových stran: Možnosti politického působení lidové strany tak nebyly velké, omezovaly se kromě Bulínovy poslanecké činnosti jen na žurnalistickou agitaci a glosování vývoje české politiky. Ve svých stanoviscích se lidová strana s ohledem na jednotný opoziční postup německých stran zasazovala podobně jako staročeský tisk především o jednotný postup českých občanských stran na moravském zemském sněmu a varovala před spory a hašteřením uvnitř české kurie,³⁰⁹ které oslabovaly české pozice při

304 Městské volby; in: ML 1 (28. 6. 1913) č. 49, 1; Česká kurie; in: ML 1, č. 49 (8. 7. 1913) 1–2.

305 Po volbách ve všeobecné kurii; in: ML 1, č. 38 (10. 6. 1913) 1.

306 Volby do všeobecné kurie; in: ML 1, č. 37 (7. 6. 1913) 1.

307 Lidoví pokrokáři získali i se samostatnými kandidáty, kteří vstoupili do jejich klubu, celkem 21 mandátů (v městské kurii 15, ve venkovské 5 a ve všeobecné 1), agrárníci 19 (0, 18, 1) a sociální demokraté 7 (0, 0, 7), zatímco katolíci získali jen 19 mandátů (1, 13, 5), staročeši 2 (2, 0, 0), národní sociálové 1 (1, 0, 0) a samostatní konzervativní agrárníci 3 (0, 3, 0).

308 A. Konečný z něj na jaře 1914 vystoupil a přešel do klubu lidové strany pokrokové. Srov. R. FISCHER, *Pokroková Morava* 2 (1937) 405, 413.

309 Česká kurie; in: ML 1, č. 50 (10. 7. 1913) 1–2; Moravský sněm; in: ML 1, č. 53 (17. 7. 1913) 1–2; Doslov k volbám ve všeobecné kurii. *Moravská orlice* 51, č. 138 (18. 6. 1913) 1.

jednání s Němci o sanaci zemských financí.³¹⁰ Zároveň neustávala s kritikou „nepřirozeného spojenectví“ stran bloku a se zdůrazňováním protichůdných národohospodářských zájmů koaličních stran³¹¹ a odsuzovala kšeftování a protekcionářství vítězných stran pokrokového bloku při rozdělování zemských funkcí a sinekur.³¹² Bulínovy Moravské listy neopomenuly žádnou příležitost, aby nenapadly postup Stránského, Staňkova a Tusarova vedení české politiky na Moravě. Příležitost k útokům jim poskytlo předjarní zasedání zemského sněmu r. 1914, na němž se projednávala sanace zemských financí. Její potřebnost nikdo z obav z obdobného vývoje, jakým skončila po anenských patentech zemská samospráva v Čechách, nezpochybňoval. Předmětem vytrvalé kritiky se však stala tajná dohoda mezi českými a německými poslanci z 20. 2. 1914 o národnostních podmínkách, za něž byli němečtí poslanci ochotni sanaci svými hlasy podpořit. H. Bulín s J. Žáčkem a O. Pražákem odmítli dojednání podepsat.³¹³ I když dohoda byla jako tajná uložena v sejfu moravského hejtmana O. Serenyiho, vešla indiskreciemi německých poslanců v březnu 1914 ve známost a její ujednání o subvenčním klíči a podmínkách šíření menšinového školství, chápaných opozicí jako jistý druh německého veta, se staly vodou na mlýn útoků bulínovců.³¹⁴ Cílem se stal hlavně Stránský, který se podle Moravských listů chtěl stát „spasitelem Moravy právě v ohledu hospodářsko-finančním, ale stal se Efialtem v ohledu kulturně-národnostním“.³¹⁵

V pozadí všech averzí Bulínovy lidové strany proti Stránského politice byly širší souvislosti české politiky na říšské radě. Mladočeši a s nimi promladočeská Bulínova frakce od voleb 1911 těžce nesli, že A. Stránský volební dohodou se sociálními demokraty a svou radikálně opoziční politikou na říšské radě oslabil český měšťanský politický tábor a Kramářovu pozitivní politiku ve Vídni. Vinili Stránského, že blok pokrokových stran mu slouží jen k udržení pozic jeho strany a hlavně jeho osobních aspirací v moravské politice a je na úkor zájmů celočeské politiky. V centru kritiky lidoveckého tisku byla proto bezzásadovost a rozporuplnost politiky lidovopokrokové, agrární i sociálně demokratické strany, jejichž poslanci zcela jinak vystupovali na zemském sněmu a diametrálně odlišně v říšské radě.³¹⁶ Články v Moravských listech uznávaly oprávněnost jak radi-

310 Moravský galimatyáš; in: ML 1, č. 66 (16. 8. 1913) 1–2.

311 Jak se klame lid; in: ML 2, č. 11 (29. 1. 1914) 5; Devítka; in: ML 2, č. 19 (17. 2. 1914) 5.

312 Politická korupce; in: ML 1, č. 55 (22. 7. 1913) 4.

313 Moravský sněm; in: ML 2, č. 21 (21. 2. 1914) 1–2; Dozvuky; in: ML 2, č. 26 (5. 3. 1914) 3; Dopis A. Stránského zemskému výboru markrabství moravského, in: MZA, G–77, k. 56, in. č. 237, f. 67–68.

314 Německé veto na Moravě; in: ML 2, č. 28 (10. 3. 1914) 2–3; Moravský pakt; in: ML 2, č. 37 (31. 3. 1914) 3; Prodaná Morava; in: ML 2, č. 38 (2. 4. 1914) 1; H. BULÍN, Moravský pakt; in: ML 2, č. 41 (10. 4. 1914) 1–2.

315 Pryč od vyjednávání s Němci; in: ML 2, č. 51 (5. 5. 1914) 4–5.

316 „Poměr stran nemůže být v Brně jiný a ve Vídni jiný.“ České slovo; in: ML 2, č. 2 (8. 1. 1914) 3; Politický Babylon; in: ML 1, č. 74 (4. 9. 1913) 1.

kální, tak oportunní politické taktiky,³¹⁷ ale nedávaly za pravdu prázdnému radikalismu A. Stránského, F. Staňka a V. Klofáce v říšské radě.³¹⁸ Oproti „politice pózy a nabubělé fráze“, kterou v říšské radě provozovali poslanci moravské lidovopokrokové a agrární strany spolu se státoprávníky a národními sociály z Čech, se bulínovci i po anenských patentech stavěli za opoziční, ale věcnou a důslednou politiku, která by jak v Čechách, tak na Moravě čelila německým autonomistickým požadavkům³¹⁹ a která by se neobraccela namísto proti Němcům a vládě proti ostatním českým stranám, jak to podle nich činil „blokový triumvirát“.³²⁰

3.6.2.4. Poměr k ostatním stranám: Permanentní kritika, kterou lidová strana podrobovala politiku bloku pokrokových stran, ji vydělovala z jejich okruhu a zvětšovala vzájemnou distanci. Protože jejím výtkám se nevyhnula pro svou rozpornou politiku na říšské a zemské úrovni ani národně sociální strana a pro svůj protichůdný volební postup ani strana živnostenská,³²¹ zdáli se být lidovci odkázáni pouze na spojenectví s národní stranou a katolickými stranami. Tato pozice byla však jen zdánlivá. Lidovci si cenili věcného politického postupu vůdců národní strany a byli připraveni je podpořit, popř. absorbovat její zbytky,³²² ale skutečným partnerem a oporou se jí národní strana pro organizační slabost nestala. Přestože ve srovnání s pokrokovým blokem zůstávaly katolické strany ušetřeny kritiky lidoveckého tisku, postoj k nim zůstával odměřený. Kromě světónázorových rozdílů vadilo liberálně laděným lidovcům na katolické straně národní to, že po smrti J. Koudely a T. Šilingra, „kteří byli v první radě nacionalisté“, byl podle nich u klerikálů oslaben smysl pro národní otázky.³²³

3.6.2.5. Postavení na moravské politické scéně: Lidová strana tak ve skutečnosti měla mnohem blíže k lidové straně pokrokové, než by bylo patrné z jejich příkrých postojů. I když se velmi kriticky stavěla k politice Stránského strany, svými postoji a sociální skladbou svých stoupenců, která z ní činila stranu vyšších a středních vrstev měst, nezapřela sounáležitost s národně liberálním tábo-

317 Dvojitá česká politika; in: ML 1, č. 96 (25. 10. 1913) 1–2.

318 Při vážných okamžicích; in: ML 1, č. 95 (23. 10. 1913) 3; Rakouská krize a lidový parlament; in: ML 1, č. 102 (11. 11. 1913) 1–2; Čin a fráze; in: ML 1, č. 116 (13. 12. 1913) 1–2; Říšská rada; in: ML 1, č. 120 (23. 12. 1913) 2; O vládu či o parlament; in: ML 2, č. 6 (17. 1. 1914) 1–2.

319 Česko-německá dohoda v Čechách, na Moravě a ve Slezsku; in: ML 1, č. 60 (2. 8. 1913) 1; Mír uzavřen — ať žije válka; in: ML 1, č. 63 (9. 8. 1913) 1–2; Lide, jen plať; in: ML 1, č. 106 (20. 11. 1913) 2.

320 Moravské listy bloku pokrokových stran vyčítaly, že nevhodnou politikou a nemístnými útoky na konzervativní velkostatkáře (předsedlího zemského výboru L. Belcrediho) pohřbil českou majoritu jak v zemském výboru, tak i na zemském sněmu. Srov. Česká otázka; in: ML 1, č. 113 (6. 12. 1913) 1.

321 „Význam a úkol strany nár.-sociální po stránce národnostní a sociální vidíme zcela jinde, než ve řvavé a plané radikalnosti Choce a Stránského.“ Denní zprávy; in: ML 1, č. 95 (23. 10. 1913) 3; Živnostníci proti sobě?; in: ML 1, č. 40 (14. 6. 1913) 1–2.

322 Osudy smíru s Němci na Moravě; in: ML 1, č. 63 (9. 8. 1913) 1–2. Srov. též pozn. 296.

323 Volba na Hustopečsku; in: ML 1, č. 100 (6. 11. 1913) 1.

rem. Její základní programatické postoje vycházely z obdobných národně liberálních ideových zdrojů s tím rozdílem, že oproti lidové straně pokrokové nehledala východisko z krize, v níž se na Moravě liberálové po vzestupu sociálních demokratů a politického katolicismu ocitli, v separátní zemské politice a v příklonu k jednomu z obou krajních pólů české politiky na Moravě, ale v semknutí s umírněnými českými politickými silami ve všech českých zemích, jmenovitě s mladočechy. Od lidové strany pokrokové se proto lišila především odmítnutím jejího účelového rozlišování zemské a říšské politiky, které vedlo lidové pokrokaře na zemském sněmu ke spojenectví se sociálními demokraty a ve Vídni se státoprávníky a radikály vůbec. Proti této politice kladla akcent na jednotnou českou politiku ve všech českých zemích v duchu Kramářovy pozitivní politiky: „Pro říšskou politiku nesmí býti hranic mezi Moravou a Čechami,“³²⁴ neboť „český zájem vyžaduje jednotnosti v české politice a nikoli všeobecnou rozeštvanost“.³²⁵

Bulínova strana „jednoho muže“ se pro krátkou existenci a relativní slabost nestačila plně prosadit a etablovat v politickém systému země. Byla jen malou epizodou v dynamických proměnách politickostranického života na Moravě přerušeno válkami a událostmi. Jeho obnovení na sklonku války a za nových podmínek Československé republiky zastihlo Bulínovu lidovou stranu integrovanou do státoprávní (později národní) demokracie, v níž se sešly dosavadní měšťanské národně liberální strany.³²⁶ Završila se tak — i když za zcela nových podmínek — dlouhodobá tendence, která směřovala k formování politicky a sociokulturně ohraničených politických táborů tvořených nejen určitými stranami, ale také určitým širším sociokulturním milieu a nepolitickým zázemím.

Vedle katolického, sociálně demokratického, agrárního a národně sociálního tábora patřil k základním českým politickým táborům i nejvíce strukturovaný tábor národně liberální. Přes všechny programové, politické i osobní rozpory a rozdíly k němu před první světovou válkou vedle strany lidově pokrokové, národní a živnostenské patřila i Bulínova lidová strana. Náležela k němu nejen sociální skladbou svých přívrženců, která se příliš nelišila od lidově pokrokové a národní strany, ale zejména díky společným mentálním a kulturním stereotypům a hodnotám sdíleným středními a vyššími vrstvami městského obyvatelstva, o něž se podobně jako obě uvedené strany opírala. Ve srovnání s lidovými pokrokaři jednoznačnější ohraničení vůči sociálně demokratickému táboru, které bylo podmíněno sociálněpolitickými a ideologickými motivy, a ve srovnání se

324 Čechy a Morava v naší politice; in: ML 1, č. 12 (5. 4. 1913) 1–2.

325 Politický Babylon; in: ML 1, č. 74 (4. 9. 1913) 1.

326 H. Bulín byl za státoprávní demokracii členem správní komise Národního výboru, která 29. 10. 1918 převzala od moravského místodržitele K. Heinolda vládu na Moravě. Srov. H. BULÍN, Jiskry a plameny (Brno 1930) 117; Z. V. TOBOLKA, Politické dějiny 4 (1937) 392; DĚJINY BRNA 2 (Brno 1973) 77–78.

staročechy větší odstup od katolického tábora, motivovaný národně politickými důvody, ji situovaly do středu národně liberálního tábora.³²⁷

327 Na tomto zařazení nic nemění i některé zvláštnosti v politickém nazírání bulínovců, jakým byl např. jejich demokratický vztah k ženské otázce. Lidová strana byla pro volební právo žen do obcí i zemského sněmu a ve svých místních stranických organizacích považovala ženy za rovnocenné členy strany.